

STEEN
HUIS
MEURS

TWEEDE GESTICHT, VEENHUIZEN

CULTUURHISTORISCHE WAARDERING EN
TRANSFORMATIEKADER

PROJECTNUMMER 442 | STEENHUISMEURS | MEI 2020

INHOUD

INLEIDING	5
BESCHERMINGSREGIMES TWEEDE GESTICHT	9
1.1 De uitzonderlijke universele waarden (OUV)	10
1.2 Vertaling van de uitzonderlijke universele waarden van het Tweede Gesticht	13
1.3 Beschermd gezicht en rijksmonument	15
1.4 Beoordelingskaders	16
KERNWAARDEN EN CULTUURHISTORISCHE WAARDERING TWEEDE GESTICHT VEENHUIZEN	19
2.1 Symbool voor armoedebestrijding en het panoptisch model van een landbouwkolonie	21
2.2 Middelpunt in de ontginning	23
2.3 Contrast Binnen- en buitenwereld	25
2.4 Kleinschalige grootsheid: eenheid van het carre	27
2.5 Continuïteit van het repertoire	29
2.6 Cultuurhistorische Waardering	31
ELF ONTWERPPRINCIPES	35
CHRONOLOGIE TWEEDE GESTICHT EN HET GEVANGENISMUSEUM	49
4.1 Fase 1: woongesticht (1824-1859)	51
4.2 Fase 2: Overname staat en overgang naar werkgesticht (1859-1911)	57
4.3 Fase 3: sloop vierde vleugel en bouw garageloods (1911-1928)	63
4.4 Fase 4: verbouwingen en herstelwerkzaamheden (1928-1995)	69
4.5 Fase 5: gevangenis museum (1995-heden)	75
BRONNEN EN EINDNOTEN	82
COLOFON	83

INLEIDING

Het Tweede Gesticht in Veenhuizen werd door de Maatschappij van Weldadigheid gebouwd in 1824 als een van de drie woongestichten voor wezen, bedelaars en landlopers. Al bijna 200 jaar is het gebouw in gebruik en herinnert het zowel aan de Koloniën van Weldadigheid als aan de Rijksinrichting Veenhuizen. Het Tweede Gesticht is sinds 1994 een rijksmonument en Veenhuizen is sinds 2008 een beschermd gezicht. Het gesticht is in Nederland de best bewaard gebleven erfenis van de voormalige onvrije koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid en heeft een prominente plaats in de werelderfgoed nominatie van de Koloniën van Weldadigheid.

Sinds 2005 is het Tweede Gesticht in gebruik als Nationaal Gevangenis­museum en nu 15 jaar later zijn er plannen voor een verbouwing en uitbreiding. De vraag hierbij is hoe het gebouw kan veranderen zonder afbreuk te doen aan de uitzonderlijke universele waarden (OUV) van de Koloniën van Weldadigheid en de monumentale waarden van het gesticht.

In dit onderzoek wordt het Tweede Gesticht nader onderzocht, gewaardeerd en wordt er een vertaalslag gemaakt naar uitgangspunten voor de toekomst. De siteholder van de Koloniën van Weldadigheid, de Provincie Drenthe, heeft ons bureau SteenhuisMeurs opdracht gegeven voor dit 'Transformatiekader' waarin a) bestaande onderzoeken en bronnen zijn geanalyseerd om vervolgens de kernwaarden van het Tweede Gesticht (vanuit ontwerp en gebruik) en de relatie met de directe omgeving te verhelderen, en b) ze vervolgens vertaald worden naar een kader voor transformaties (met ontwerp­principes). Het vertalen van de kernwaarden in uitgangspunten voor toekomstige opgaves verheldert de verwachting rondom behoud en vernieuwing richting eigenaar, ontwerper, stakeholders en de samenleving.

LEESWIJZER

Deze rapportage begint met een overzicht van de verschillende beschermingsregimes en beoordelingskaders voor het Tweede Gesticht als rijksmonument, als onderdeel van het Beschermd Dorpsgezicht Veenhuizen en als onderdeel van de uitzonderlijke universele waarden van de Koloniën van Weldadigheid. In het tweede hoofdstuk komen de vijf kernwaarden en de bouwhistorische waardering van het Tweede Gesticht aan bod. Deze kernwaarden geven de essenties van het complex in relatie tot de OUV en de ruimtelijke logica van het complex en de omgeving weer. Ze zijn op basis van vijf bouwperiodes van het gesticht opgesteld. Belangrijke onderzoeksvragen hierbij waren onder andere: wat was de oorspronkelijke ruimtelijke opbouw van het Tweede Gesticht, welke veranderingen vonden plaats na de overname door het Rijk in 1859 en de vernieuwing van het gebouw in 1900 en hoe ontwikkelde het gesticht zich tot werkplaats van de Rijksinrichting en vervolgens tot museum? Voor een antwoord op deze en andere vragen maakten we gebruik van zowel archiefmateriaal en literatuur als bestaande onderzoeken. Een lijst van deze bronnen is achterin opgenomen. De waardering van het gesticht is opgesteld volgens de richtlijnen voor Bouwhistorisch onderzoek van de RCE (2009).

Vervolgens is in hoofdstuk drie op basis van de kernwaarden en waardering de vertaalslag gemaakt naar tien ontwerp­principes voor de toekomst. Wat zijn de mogelijkheden en onmogelijkheden van het Tweede Gesticht in relatie tot de context, de OUV en de monumentwaarden? Waar zit ruimte voor een interventie, wat moet worden ontzien? De principes zijn per schaalniveau uitgewerkt:

- Landschap en stedenbouw: de relatie tussen het Gevangenis­museum en het landschap eromheen (Tweede Gesticht en Veenhuizen);
- Ruimtelijke inpassing en relatie binnen-buiten: uitbreiden versus functies verplaatsen in het gebied, de verhouding

gebouw, gracht en binnenplaats en de bijbehorende routing en inrichting van de buitenruimte;

- Bouwhistorische en ondergrondse lagen: het belang van de tijds­lagen van het complex: welke tijds­lagen zijn essentieel voor de herkenbaarheid van de kernwaarden? Aan bod komt ook de omgang met ondergrondse historische bouwresten;
- Hoofdvorm en verschijningsvorm: de relatie bestaand versus nieuw, waar is ruimte voor eventuele aanvullingen en waar niet? Wat zijn de uitgangspunten voor de beeldkwaliteit van het complex als geheel?
- Materiaal en detail: de uitgangspunten voor de materialisering en de detaillering van het huidige complex en toekomstige ingrepen en aanvullingen (interieur en exterieur)

Bij de totstandkoming van dit transformatiekader waren de volgende stakeholders betrokken: Gevangenis­museum, gemeente Noorderveld, Provincie Drenthe, Rijksvastgoed­bedrijf (RvB) en Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). De inhoud van de rapportage is in vier sessies met deze partijen besproken en afgestemd. We danken onze opdrachtgevers van de Provincie Drenthe (Saskia van Dijk en Gerko Arkema) voor de prettige samenwerking en de stakeholders voor hun constructieve input en bijdrage tijdens de verschillende sessies.

SteenhuisMeurs, mei 2020

Jaar	1815	1820	1825	1830	1835	1840	1845	1850	1855	1860	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	
Veenhuizen	1823, 1824, 1826										1859	1869	1875	1884	1895- 1901						
	bouw Eerste Gesticht bouw Derde Gesticht										overdracht onvrije kolonies Ommerschans - Veenhuizen aan de Staat	geen wezen meer in Veenhuizen	overdracht van BinZa naar Justitie	bouw Nieuw Eerste Gesticht, aanwijzing Tweede en Derde Gesticht tot Rijkswerkinrichting voor mannen, nieuw Eerste Gesticht voor vrouwen.			bouw nieuw Tweede Gesticht (Esserheem), sloop Eerste Gesticht				

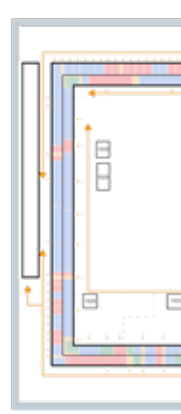
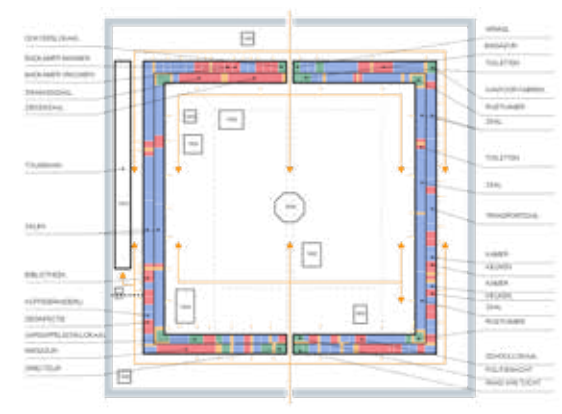
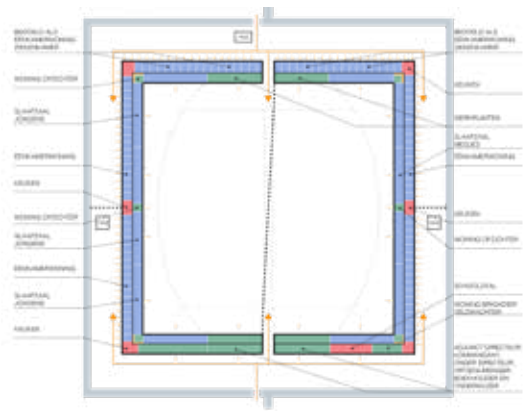
Eigendom en beheer	Maatschappij van Weldadigheid									Ministerie van Binnenlandse Zaken			Ministerie van Justitie							
	1818									1859			1875							

Gebruik	Woongesticht																
	1824																1895

Tweede Gesticht	Bouw gesticht					Overname staat en overgang naar werkgesticht										Sloop vleugel				
	1824					1859										1911				

1843
herbestemming Tweede Gesticht voor opvang van bedelaars en daklozen

1905
voltooiing touwbaan naast westvleugel Tweede Gesticht

1915	1920	1925	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
1925							1949														

Sloop Derde Gesticht

omdoping Nieuwe Tweede Gesticht tot 'Esserheem'.

Ministerie van Justitie | **Rijksvastgoedbedrijf**

2005

Werkgesticht | **Gevangenis­museum**

1995

el/ bouw garage | **Renovatie /loodsen** | **Herbestemming**

1928

1928
bouw
garagegebouw
zuidoostvleugel
Tweede Gesticht

1930-40
vernieuwing
zolderbalklagen en kap
Tweede Gesticht

1949-1951
vernieuwing zolderbalklagen en kappen
zuidvleugel en restauratie vernieuwing gevel
1950
inrichting van zes woningen in noordvleugel

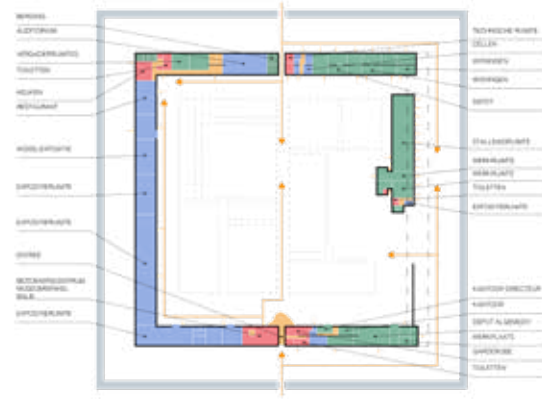
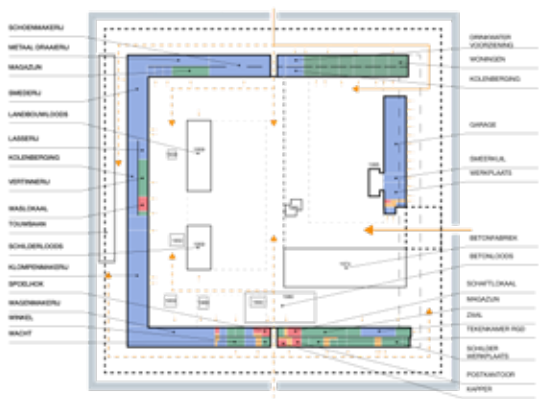
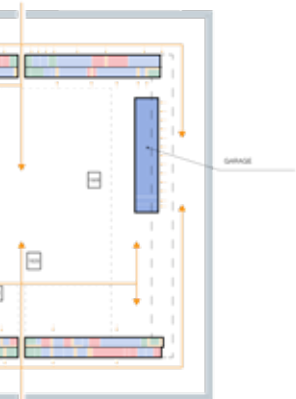
1960-1980
vergroting zalen en
sloop
middenwand

1975
bouw betonloods naast
garagegebouw

1995

1995
leegstaand
Tweede Gesticht,
eerste plannen museum

2005
transformatie naar
Gevangenis­museum

1

BESCHERMINGSREGIMES TWEEDE GESTICHT

1.1 DE UITZONDERLIJKE UNIVERSELE WAARDEN (OUV)

(Dit is de samenvatting van de onderbouwing uit het nominatiedossier, zie: <https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/koloniën-werelderfgoed>)

De Koloniën van Weldadigheid, een Verlichtingsexperiment in sociale hervorming, demonstrenen een innovatief, zeer invloedrijk model van armoedebestrijding en kolonisatie met nederzettingen - de binnenlandse landbouwkolonie voor armoedebestrijding.

De Koloniën van Weldadigheid creëerden functionele landschappen uit geïsoleerde en onontgonnen veen- en heidegebieden, door de binnenlandse kolonisatie van paupers. In dat proces werden kolonisten moreel hervormd tot ideale burgers, die konden bijdragen aan de welvaart van de natie en de integratie van marginale gebieden in opkomende natiestaten. In een tijdsbestek van zeven jaar werden in koloniën in het huidige Nederland en België bijna 80 vierkante kilometer woeste grond, die eerder als ongeschikt voor landbouw beschouwd werd, ontgonnen. Het proces van transformatie van de armste landschappen en burgers door middel van een utopisch proces van 'social engineering' duurde tot ver in de 20e eeuw.

Om dit experiment te implementeren, werd een panoptisch disciplinair systeem ontwikkeld voor arme kolonisten, dat resulteerde in een fundamentele verandering van strafsystemen. Dit **panoptische** systeem had als doel controle te zoeken over alle aspecten van het publieke en private leven van de bewoners van een gebouw. Het werk van Jeremy Bentham, die de term 'panopticum' bedacht, staat aan het voorfront van dergelijke modellen. Hoewel tegenwoordig vaak geassocieerd met gevangenisarchitectuur beslaan de ideeën landschap, architectuur en een totale maatschappij waarbij sociale discipline wordt aangedreven door toezicht. Het gebruikte innovatieve **disciplinaire**

systeem was bedoeld om 'ontaarde' paupers te rehabiliteren en moreel te veranderen in ideale productieve burgers. Dit 'panoptische' disciplinaire systeem komt tot uiting in de organisatie van het landschap dat kolonisten creëerden. Het model stimuleerde wetenschappen, waaronder criminologie, penologie, fysische antropologie en agronomie.

Het experiment vindt zijn oorsprong in de eerste helft van de 19e eeuw. Veranderingen die later in de 19e en aan het begin van de 20e eeuw plaatsvonden, bouwden voort op de oorspronkelijke ideeën van de landbouwkoloniën, waardoor de oorspronkelijke kolonie-landschappen werden versterkt in plaats van ze uit te bannen.

Het Nederlandse model van 'binnenlandse koloniën' verspreidde zich al snel naar de meeste andere Europese landen, vooral naar Frankrijk en Duitsland, waar het werd aangepast voor gebruik met andere gemarginaliseerde delen van de bevolking, zoals jeugd-delinquenten, psychiatrische patiënten en gehandicapten. Bijgevolg is de grote sociale betekenis van de Koloniën van Weldadigheid te vinden in hun voortdurende invloed op bijna alle vormen van vrijheidsbeperkende zorg in Europa.

Na 1918 kwam sociale wetgeving tot stand. De Koloniën van Weldadigheid verloren toen geleidelijk hun relevantie en evolueerden naar 'normale' dorpen en gebieden instellingen voor zorg en gevangenis.

Het (kandidaat-) werelderfgoed bestaat uit een transnationale reeks van vier voormalige Koloniën van Weldadigheid in drie aaneengesloten gebieden of componenten: Frederiksoord-Wilhelminaoord, Wortel en Veenhuizen. Hier is het oorspronkelijke cultuurlandschap het best bewaard gebleven en kan het beste worden begrepen. De onderdelen ervan bestaan uit een

combinatie van landschapslagen die samen de bloeitijd van het Kolonie-model illustreren.

De Koloniën van Weldadigheid worden voorgedragen aan de hand van twee criteria:

(ii) om een belangrijke verandering van menselijke waarden aan te tonen, over een tijdsperiode of binnen een cultureel gebied van de wereld, op vlak van ontwikkelingen in architectuur of technologie, monumentale kunst, stedenbouw of landschapsontwerp.

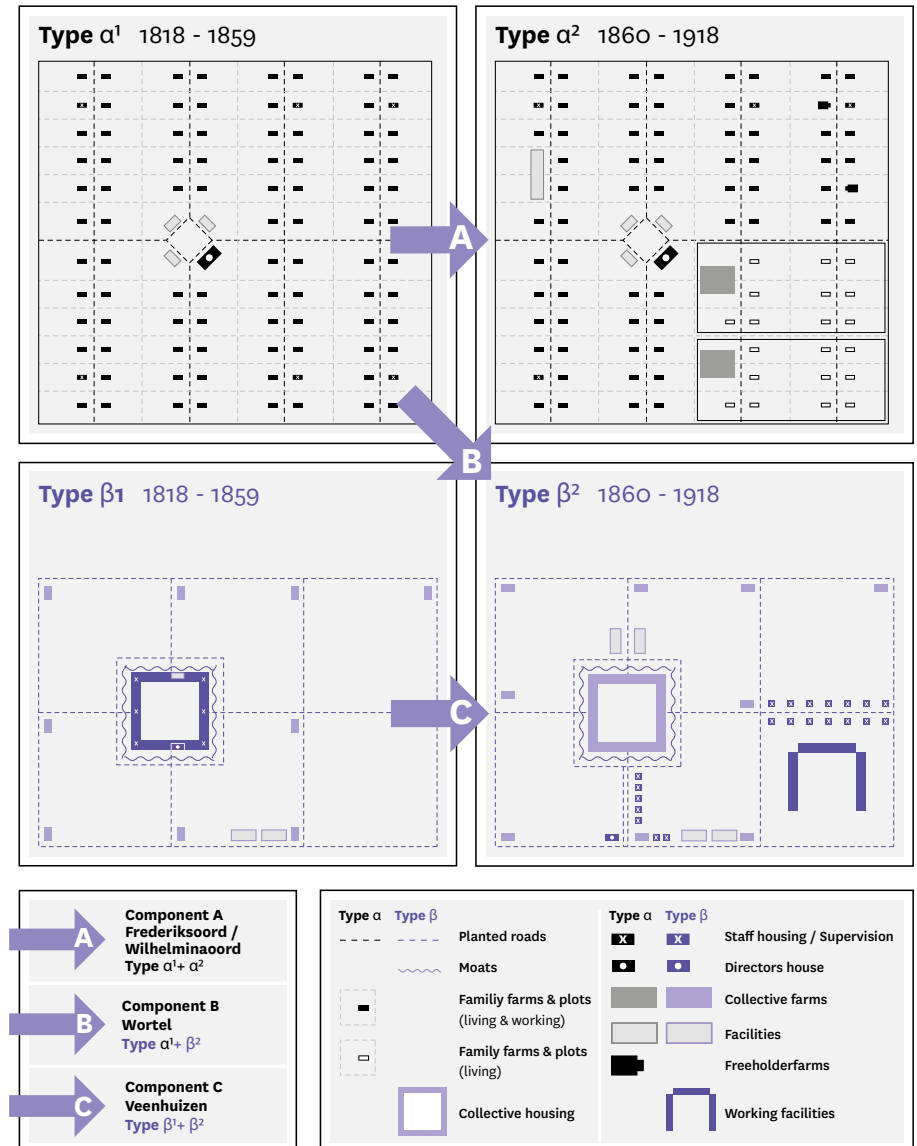
De Koloniën van Weldadigheid getuigen van een uitzonderlijk, landelijk en door de Verlichting geïnspireerd experiment in sociale hervormingen, via een systeem van grote binnenlandse landbouwkoloniën. Zij stelden een model centraal van social engineering, gebaseerd op de notie van 'productieve arbeid', met als doel het transformeren van arme mensen in 'ijverige' burgers en onbeschaafd 'braakliggend' naar productief land. Het werk, onderwijs en morele verheffing werden beschouwd als een essentiële bijdrage aan het doel van het transformeren van arme mensen in zelfredzame burgers. De Koloniën van Weldadigheid werden ontwikkeld als systematische zelfvoorzienende agrarische nederzettingen met state-of-the-art sociale voorzieningen. Als zodanig zijn de Koloniën van Weldadigheid een pionier in het binnenlandse koloniemodel, wat veel internationale aandacht trok. Voor meer dan een eeuw, oefenden zij een invloed uit op de verschillende soorten van instellingszorg in West-Europa en daarbuiten.

Schemas van de drie genomineerde kolonien van weldadigheid en de doorontwikkeling daarvan tot 1918. [Nominatiedossier 2020, Koloniën van Weldadigheid p.204]

(iv) een uitstekend voorbeeld van een type gebouw, zijn architectonische of technologische ensemble of landschap, die belangrijke fase(s) in de menselijke geschiedenis illustreert.

De Koloniën van Weldadigheid zijn een buitengewone reeks geplande panoptische en disciplinaire nederzettingen, bedoeld voor tijdelijke scheiding van armen in een gesloten agrarische omgeving met permanent toezicht. Doelbewust gecultiveerd als 'eilanden' in afgelegen binnenlandse heide- en veengebieden, implementeerden de Koloniën de ideeën van een panoptische instelling voor de armen in hun functionele en ruimtelijke organisatie. De karakteristieke landschappelijke organisatie is gericht op het versterken van de disciplinaire orde en de economische gezondheid van de Koloniën. De strikte hiërarchische structuur en dimensionering, met het zorgvuldig overwogen landschap lay-out en ontwerp, was instrumenteel in de beoogde beïnvloeding van het gedrag van de bewoners, die werden verondersteld te 'ijverig' en 'rationeel' te worden. In een context van dominant economisch liberalisme, waren de Koloniën van Weldadigheid een vroege poging om invloed op de arbeidsmarkt en een voorloper van latere sociale interventie beleid van overheden in de context van de werkgelegenheid. De Koloniën van Weldadigheid zijn een uitstekend voorbeeld van een landschap ontwerp dat een binnenlandse landbouwkolonie met een sociaal doel voorstelt. De landschapspatronen weerspiegelen het oorspronkelijke karakter van de verschillende typen Koloniën (vrij en onvrij), de daaropvolgende evolutie en illustreren de omvang, de ambitie en de evolutie van dit sociale experiment in haar bloeiende periode (1818-1918).

De buitengevel links van de hoofdboort. Deze gevel is grotendeels oorspronkelijk met metselwerk uit 1824. Het traliewerk is een recente toevoeging uit 1995.

1.2 VERTALING VAN DE UITZONDERLIJKE UNIVERSELE WAARDEN VAN HET TWEEDE GESTICHT

Veenhuizen is component C en representeert de onvrije kolonie met beide lagen van typologie β . Het Tweede Gesticht is een van de belangrijkste attributen binnen het component.

Dit gesticht is de enig overgebleven tastbare erfenis van de gestichten die door de Maatschappij van Weldadigheid zijn gebouwd tussen 1823-1825 in Veenhuizen. Het complex representeert in kleinere schaal het panoptisch model van een landbouw kolonie. Ruimtelijk resulteerde dit in een gestichtseiland omringd door een gracht, die via twee bruggen en poorten toegankelijke was. Op het eiland lag een woongesticht voor wezen, families en hun supervisie. Binnen dit complex waren naast woonruimtes ook maatschappelijke voorzieningen, zoals een school. Het organisatiemodel van het complex was gekoppeld aan een mate van toezicht: een buitenring met daarin de 'autonomere' bewoners (arbeidersgezinnen) en de representatieve functies (kantoren directie, school) en een binnenring met daarbinnen de functies voor de meer zorgbehoevenden en waar meer toezicht nodig was (slaapzalen wezen en kamers van opzichters). Ook was er in de binnenring een onderscheid gemaakt tussen een mannen- en een vrouwenzijde. Ondanks het verschil stonden zowel de binnen- als de buitenring onder toezicht, wat past bij het panoptisch disciplinair systeem.

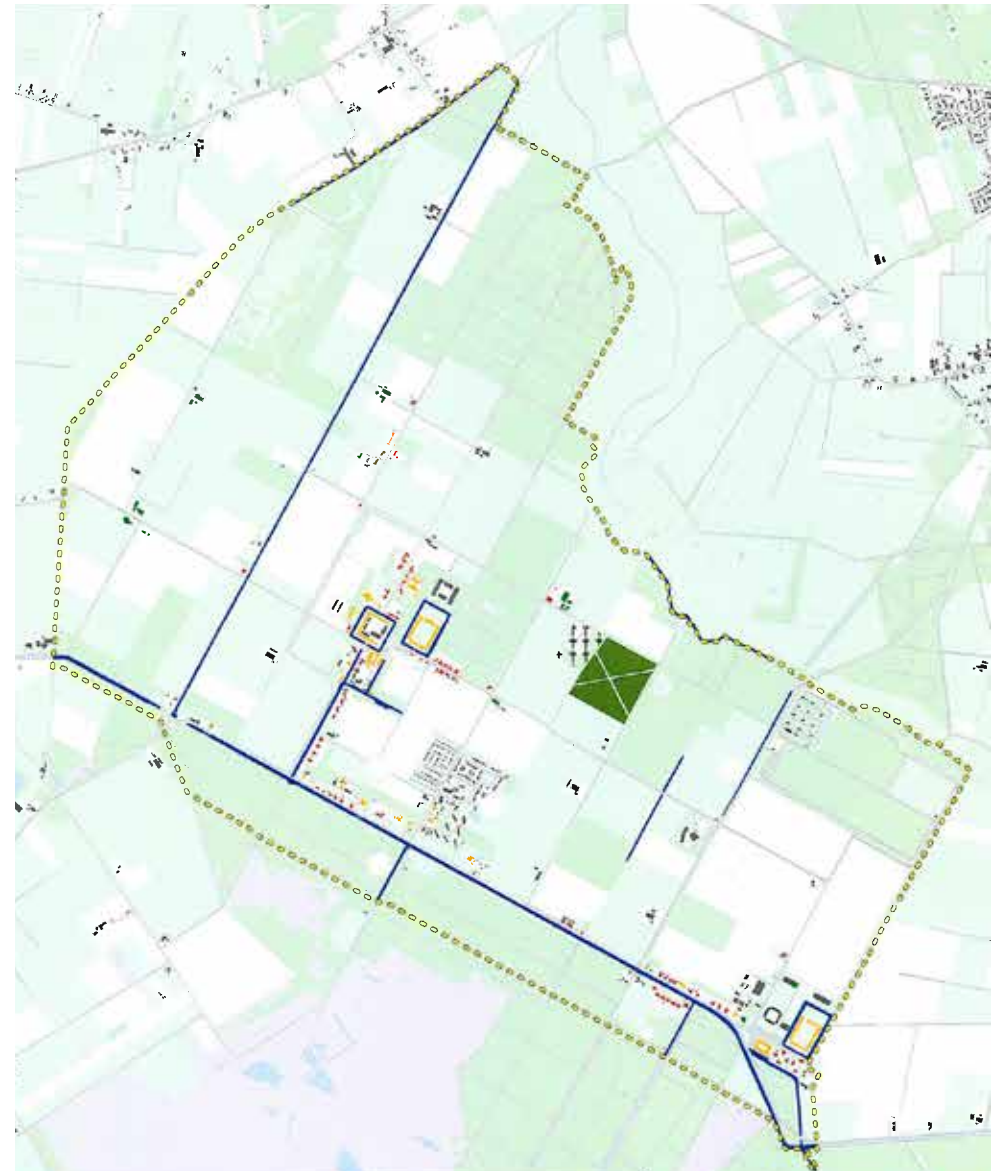
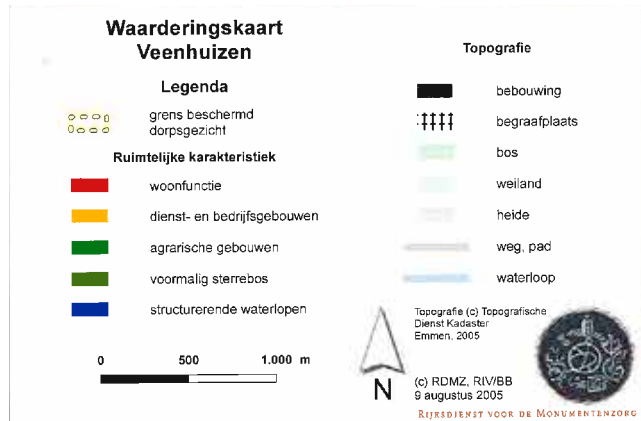
Vanaf 1895 transformeerde het complex van een woon- naar een werkgesticht door de bouw van Esserheem (als nieuw woongesticht). Er vond schaalvergroting plaats binnen de contouren van het oorspronkelijke gesticht. Zo verdween het verschil tussen een binnen- en een buitenring geleidelijk waarbij onder andere eenkamerwoningen werden samengevoegd tot grotere werkzalen en delen van de binnenmuur werden weggehaald. Bij deze ontwikkeling vond de toegang tot het gesticht steeds meer via de binnenplaats plaats.

Tot 1918 (de grens van de bloeiperiode van de kolonie volgens de ideologie van de Maatschappij van Weldadigheid), vinden de volgende ontwikkelingen plaats binnen het gesticht:

- De bouw van de touwbaan noordwestzijde, 1905
- En de sloop vierde vleugel (zuidoost), 1911

Begrenzing en waardering van het beschermd dorpsgezicht Veenhuizen [Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Veenhuizen 2008]

1.3 BESCHERMD GEZICHT EN RIJKSMONUMENT

BESCHERMD DORPSGEZICHT VEENHUIZEN

Het Tweede Gesticht is onderdeel van het beschermd dorpsgezicht Veenhuizen dat in 1 april 2008 is aangewezen. Als toelichting bij deze bescherming wordt de directe relatie tussen functie en inrichting van het gebied genoemd. Het beschermd dorpsgezicht waardeert en beschermt het aangewezen gebied op structuurniveau. De individuele landschapselementen: wegen, waterlopen, beplanting en bebouwing worden benoemd als onderdeel van de structuur, maar zijn niet individueel gewaardeerd. Ook worden geen uitspraken gedaan over de kernwaarden van de begraafplaats, de overgebleven perceelsgrenzen en het oorspronkelijke bosgebied. De waardering van het gebied wordt als volgt samengevat:

- de opzet als weldadigheidskolonie en de ontwikkeling tot besloten Rijks werk- en strafinrichting;
- de daarmee samenhangende ruimtelijke inrichting van het gebied, die wordt gekenmerkt door een planmatige en streng hiërarchische ordening;
- de monumentale waarde van de gebouwen en bijzondere samenhang tussen functie, bebouwing en verkaveling;
- de gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid van de structuur.

Het beschermd dorpsgezicht bestaat in hoofdzaak het noordelijke deel van Veenhuizen en een deel van het bosgebied ten zuiden van de Hoofdweg. Niet alle gebouwen die binnen een beschermd gezicht vallen, krijgen automatisch de status van beschermd monument. In Veenhuizen zijn 124 rijksmonumenten en dertien provinciale monumenten, het Tweede Gesticht is als Rijksmonument benoemd. Overige monumenten zijn met name de gebouwen uit de periode van de Maatschappij van Weldadigheid (eerste periode) en de Rijksinrichting (tweede periode).

MONUMENTNUMMER: 479225

OUDE GRACHT 15 9341 AA TE VEENHUIZEN

Monumentnummer: 479225

Complexnummer: 478490 - Tweede Gesticht

Status: rijksmonument

Inschrijving register: 26 oktober 1994

Kadaster deel/nr: 5611/35

Inleiding

GESTICHTSGEBOUW, bekend als Tweede Gesticht, gebouwd in 1823 in opdracht van de Maatschappij van Weldadigheid voor de huisvesting van wezen, arbeidersgezinnen en beambten. Het ontwerp is van Generaal Johannes van den Bosch (oprichter van de Maatschappij van Weldadigheid). Het carre-vormige, van een omgrachting voorziene gebouw met zijden van 145 meter, behoorde destijds tot de grootste bouwmassa's van Nederland. Het gebouw bestond aanvankelijk uit een binnen- en een buitenschil. De binnenschil bood plaats aan 13 vertrekken voor ambtenaren die waren gelegen aan weerszijden van de poort en voorts aan 12 zalen die volgens oorspronkelijk opzet onderdak verschaften aan wezen en later bedelaars en landlopers. Tussen de verschillende zalen in lagen, aan weerskanten van de achterste poort, nog 6 zaalopzienerswoningen en 2 handarbeidlokalen. De buitenschil bood ruimte aan 9 vertrekken voor ambtenaren, die waren gelegen aan weerskanten van de hoofdboort en voorts aan 102 woningen voor arbeidersgezinnen, een school, een magazijn en 6 keukens.

Toen het Ministerie van Justitie Veenhuizen aanwees als Rijkswerkinrichting, moest het Tweede Gesticht ofwel verbouwd ofwel vervangen worden. Uiteindelijk is gekozen voor een nieuwe verblijfsruimte (Esserheem) en de verbouwing tot werkgesticht van

het voormalige Tweede Gesticht. Deze verbouwing werd in 1900 gerealiseerd. Naar alle waarschijnlijkheid werd toen de inmiddels verdwenen touwslagerij (aan de westkant) gebouwd. In 1928 werd de oostelijke zijde uitgebroken en vervangen door een garage. Rond die tijd is ook een deel van de omgrachting gedempt.

Omschrijving

In de as van de Vijfde Wijk gelegen en van een omgrachting voorzien, een bouwlaag tellend, oorspronkelijk carre-vormig gebouw met zijden van ongeveer 145 meter. Het geheel is uit baksteen opgetrokken in een sobere en functionele stijl en wordt gedekt door een afgeknot, met pannen belegd zadeldak; eenvoudige goot op klossen. De voormalige hoofdingang (aan de zuidzijde) wordt gevormd door een poort met sluitsteen waarin het jaartal 1823 en de naam W. Visser (Directeur der kolonien). Boven de poort een dakruiter met wijzerplaat en aan weerszijden een aantal symmetrisch geplaatste dakkapellen. Aan de noordkant een eenvoudiger vormgegeven poort. De gevels worden verder geleed door eenvoudige deuren en 6- en 20-ruits ramen (waarvan de meeste met tralies).

Waardering

Het Tweede Gesticht is van buitengewoon cultuurhistorisch, architectonisch, typologisch en stedenbouwkundig belang, alsook van belang voor de geschiedenis van Veenhuizen en als functioneel hoofdonderdeel van het complex.

<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/479225>

1.4 BEOORDELINGSKADERS

UITGANGSPUNTEN EN OVERWEGINGEN ADVISERING GEBOUWDE EN GROENE RIJKSMONUMENTEN [RCE]

De RCE hanteert voor alle werkzaamheden aan monumenten in principe gelijke uitgangspunten. Bij elke opgave ligt de nadruk op verschillende aspecten. Zo zal in het geval van het instandhouden van een monument behoud van materiaal en restauratiekwaliteit voorop staan. In het geval van herontwikkeling ligt de nadruk op de balans tussen bestaand en nieuw. In de praktijk is meestal sprake van een combinatie van argumenten, omdat veel plannen voor monumenten bestaan uit verschillende ingrepen. De uitgangspunten van de RCE komen voort uit een jarenlange gedachtenvorming van verschillende opvattingen over de theoretische en praktische kanten van de monumentenzorg. In praktische zin zijn de uitgangspunten van de RCE gebaseerd op de ruime praktijkervaring van zijn specialisten en adviseurs.

Uitgangspunten:

1. Monumenten veranderen (Het zijn geen statische objecten en kunnen worden aangepast aan nieuwe eisen voor gebruik)
2. Monumenten vragen maatwerk
3. Een visie is noodzakelijk
4. Kennis is de basis (Elke ingreep moet worden gebaseerd op kennis van het monument, bouw- en gebruiksgeschiedenis, ruimtelijke context en betekenis)
5. Reversibiliteit bij evident tijdelijk gebruik
6. Ontwerpkwaliteit van nieuwe toevoegingen
7. Verstandig en passend verduurzamen
8. Reconstructie is niet ondenkbaar
9. Verplaatsing alleen als laatste redmiddel

(Samengevat, voor meer informatie: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2019/01/01/uitgangspunten-en-overwegingen-advisering-gebouwde-en-groene-rijksmonumenten>)

MONUMENTENWET 1988

De monumentenwet 1988 omvat de wet- en regelgeving op rijksniveau rondom cultureel erfgoed. De wet regelt onder andere de aanwijzing en bescherming van rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten. In Veenhuizen zijn 124 gebouwen aangewezen als rijksmonumenten, waaronder het gebouw van het Tweede Gesticht. Zowel de overgebleven gebouwen uit de beginperiode als bedelaarskolonie als een groot deel van de rijksjustitiële bebouwing van Metzelaar is aangewezen als rijksmonument.

BESTEMMINGSPLAN VEENHUIZEN [GEMEENTE NOORDENVELD]

In dit herziene bestemmingsplan is de aanwijzing van Veenhuizen als beschermd dorpsgezicht vertaald naar het bestemmingsplan. In aanvulling op het aanwijzingsbesluit is door Buro Vijn een nadere cultuurhistorische waardering opgesteld. De analyse vormt de ruimtelijke onderlegger van het bestemmingsplan en functioneert mede als toetsingskader bij de toepassing van planregels. De begrenzing van het beschermend bestemmingsplan valt samen met het beschermd gezicht. Dit beschermd gezicht is doorvertaald door het plangebied als geheel onder de dubbelbestemming 'beschermd dorpsgezicht' te brengen (artikel 29). De toelichting op het beschermd dorpsgezicht (2008) is als bijlage toegevoegd de hoofdstructuur van Veenhuizen (het orthogonale systeem van hoofdvaart, wijken, wegen en lanen) wordt als drager van de ontstaansgeschiedenis van Veenhuizen aangemerkt. Om de hoofdstructuur specifiek te beschermen is het totale profiel onder de aparte bestemming 'hoofdstructuur' (artikel 11) gebracht. Rijks- en provinciale monumenten en karakteristieke panden zonder wettelijke status zijn door het leggen van bouwvlakken voorzien van een beschermde regeling. Monumentale en karakteristieke panden zijn daarbij ook verbeeld op de plankaarten.

(Samengevat, voor meer informatie: https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.1699.2010BP022-vq02/t.NL.IMRO.1699.2010BP022-vq02_index.pdf)

WELSTANDSNOTA [GEMEENTE NOORDENVELD]

De welstandsnota bepaalt het welstandsbeleid voor de gemeente noordenveld. Veenhuizen is in de nota opgenomen als een apart gebied met eigen welstandscriteria. op grond van de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht geldt voor een groot deel van het gebied een bijzonder welstandsbeleid. de nadruk ligt daarbij op de authentieke bebouwing van de maatschappij van Weldadigheid en justitie. nieuwe ontwikkeling dienen de bestaande kwaliteit als uitgangspunt te nemen en niet te overheersen. Het beleid in het gebied Veenhuizen is gericht op handhaving en versterking van de bestaande structuur. streven is om bij functionele en ruimtelijke ontwikkelingen aan te sluiten op de bestaande kwaliteiten. de beeldkwaliteitseisen uit de uitwerkingsparagraaf 'de trots van Veenhuizen' uit het nog vigerende bestemmingsplan (1997) zijn destijds in de welstandsparagraaf Veenhuizen verwerkt. de beeldkwaliteitsparagraaf uit het bestemmingsplan zelf is verouderd.

(Samengevat, voor meer informatie: <https://noordenveld.nl/file/1397/download>)

2

KERNWAARDEN EN CULTUURHISTORISCHE WAARDERING TWEEDE GESTICHT VEENHUIZEN

Onderstaande kernwaarden spitsen zich toe op de essentie van het monument (op verschillende schaalniveaus en in relatie tot de OUV en de monumentwaarden en het Beschermd Dorpsgezicht Veenhuizen) en bieden een referentie en inspiratie voor toekomstige transformaties. Ze zijn tot stand gekomen op basis van een historische analyse (als doorwerking van bestaande onderzoeken en bronnen) die later, in hoofdstuk vier van deze rapportage, aan bod komt. Als laatste wordt een update gegeven van de bouwhistorische waardering van het gesticht.

- ↓ Ets van het Tweede Gesticht, gezien vanaf de hoofdas. [Collectie Gevangenis­museum]
- ↓↓ Wasdag voor de wezen in de kinderkolonie [Drenth's Archief]

- ↓ Landbewerkers voor de Kolonie van Weldadigheid [Drenth's Archief]
- ↓↓ Slaapzaal in het Tweede Gesticht. [Collectie Gevangenis­museum]

2.1 SYMBOOL VOOR ARMOEDEBESTRIJDING EN HET PANOPTISCH MODEL VAN EEN LANDBOUWKOLONIE

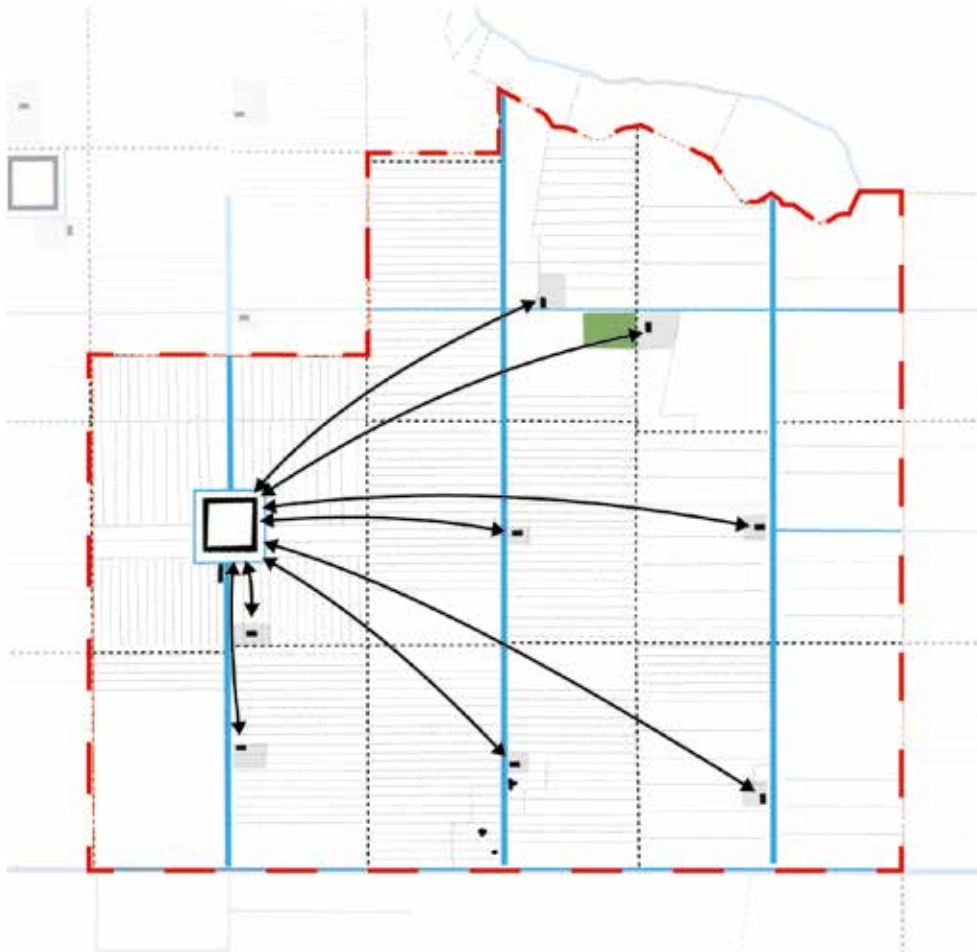
Het Gevangenis­museum is gevestigd in het Tweede Gesticht van Veenhuizen, een complex dat werd gebouwd als opvoedingsgesticht voor de Maatschappij van Weldadigheid. Het gebouw is daarmee een unieke en vroege getuigenis van het geloof in maakbaarheid van de samenleving en een voorbode van de verzorgingsstaat. De Koloniën van Weldadigheid ontstonden vanuit het gedachtengoed van de Verlichting en de urgente armoedeproblemen in Nederland in de post-Napoleontische tijd. Ze waren gedacht als de oplossing voor het armoedevraagstuk in de Koninkrijk der Nederlanden. De utopische uitgangspunten opzichte van armoedebestrijding, arbeid en opvoeding en de systematische en innovatieve aanpak van de landbouw vormden een inspiratie voor heel Europa.

Op gebouwniveau maakt het Tweede Gesticht het model en idealen van de voormalige onvrije kolonie Veenhuizen zichtbaar, zoals dat door de Maatschappij van Weldadigheid werd ontwikkeld. Het orthogonaal landschap, met drie gestichten en daaromheen boerderijen en landbouwgronden laten het panoptisch model van de landbouwkolonie zien waarin kolonisten, onder dwang, de kans werd gegeven op een beter bestaan door hen een onderkomen, werk, onderwijs en zorg te bieden. Omdat van de drie gestichten alleen het Tweede Gesticht nog bestaat, vormt het op een kleinere schaal de belangrijkste tastbare erfenis van dit panoptisch model. Het gebouw weerspiegelt de geschiedenis als woongesticht van verschillende groepen: wezen, ‘arbeidersgezinnen’ en hun supervisie. De verschillende bewoners gebruikten verschillende buitenruimtes en kregen verschillende mate van toezicht en controle. Het resulteerde in een buitenring met daarin de kleinschalige eenheden voor de ‘autonomere’ arbeidersgezinnen en een ‘binnenring’ met grootschalige eenheden met meer toezicht en controle voor de meer zorgbehoevende wezen en landlopers. Deze verschillende groepen hadden elk een ander soort buitenruimte en mate van toezicht en

controle. Zowel binnen en buiten is deze oude structuur van de onvrije kolonie nog enigszins herkenbaar gebleven. Het Tweede gesticht vertegenwoordigt hiermee de idealen van de Maatschappij van Weldadigheid en het oorspronkelijke ontwerp en heeft een hoge zeldzaamheidswaarde.

Het Tweede Gesticht was het middelpunt van het landschap. Vanuit het woongesticht gingen kolonisten werken bij de hoeves en de landbouwgebieden in het landschap.

Met de bouw van Esserheem werd het oude Tweede Gesticht omgevormd tot werkgesticht. Er was een sterke relatie tussen het woon- en werkgesticht.

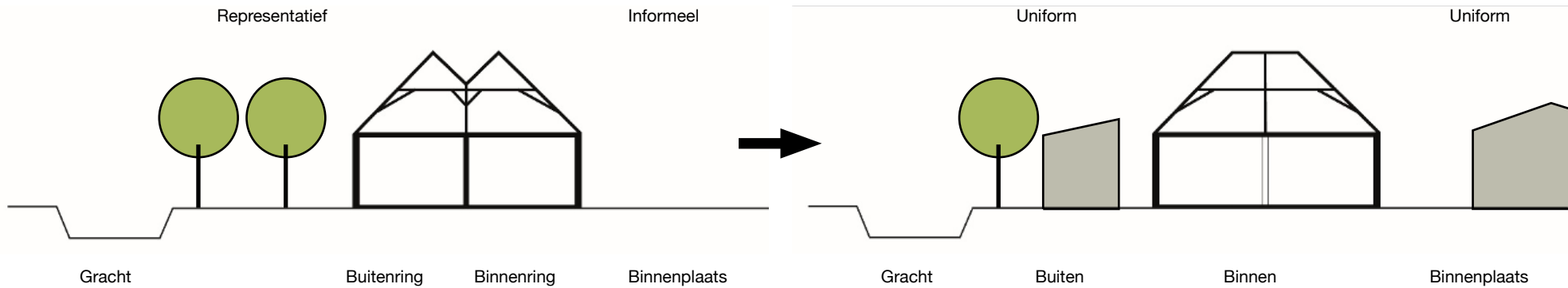
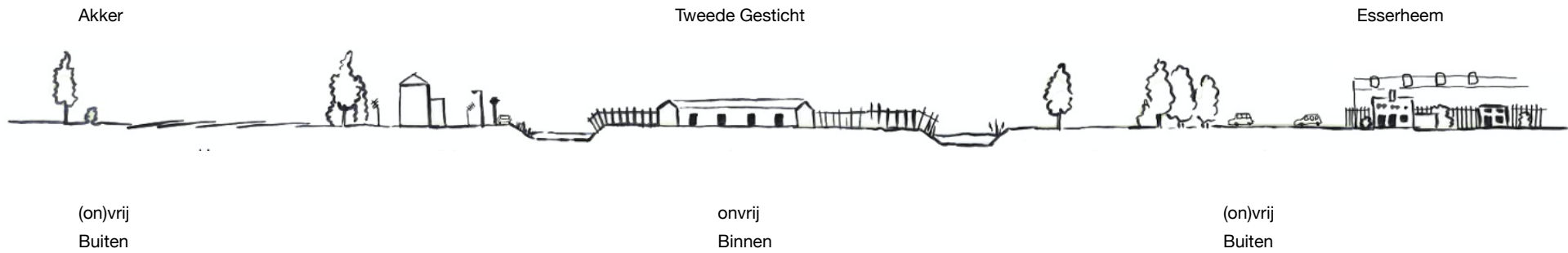
2.2 MIDDELPUNT IN DE ONTGINNG

Tegelijk staat het complex, samen met de garageloods, symbool voor de latere doorontwikkeling van dit panoptisch organisatiemodel naar de functie van Rijkswerkinrichting en uiteindelijk gevangenisdorp Veenhuizen. Symbolisch van waarde is het feit dat het Tweede Gesticht nu in gebruik is als Nationaal Gevangenis museum en dat hierin niet alleen het verhaal van de voormalige kolonie Veenhuizen wordt verteld maar tevens de evolutie van woongesticht, werkgesticht en gevangenis beleefbaar is gemaakt.

Alle drie gestichten hadden een belangrijke rol binnen het oorspronkelijk organisatiemodel en hiërarchisch geordende ontginningslandschap van de kolonie. Zo werd elk gesticht prominent gepositioneerd in het orthogonaal systeem van wijken (ontginningsloten, die op 375 meter afstand van elkaar werden gegraven) en kreeg ieder een eigen landbouwgebied met een achttal hoesjes tot hun beschikking. Maar anders dan de andere gestichten werd het Tweede Gesticht centraal in de as van de vijfde wijk gelegd en groeide deze - met name na de bouw van Esserheem en de functie als werkgesticht - uit tot het belangrijkste gesticht in Veenhuizen met allerlei voorzieningen in en rondom het gestichtseiland. De garageloods is een erfenis uit de periode als werkgesticht.

Het Tweede Gesticht als middelpunt in de ontginning van Veenhuizen wordt niet alleen versterkt door de centrale ligging binnen de voormalige kolonie, maar ook door de verschijningsvorm als enig overgebleven gesticht uit 1824 en later als gevangeniscentrum met Esserheem. Sinds de herbestemming van het Tweede Gesticht in 2005, als Nationaal Gevangenis museum, fungeert dit complex als voornaamste bestemming voor bezoekers aan Veenhuizen. Ook de voorzieningen eromheen zijn meeveranderd ten dienste van de recreatieve en culturele functie van het gesticht en de voormalige kolonie Veenhuizen.

- ↓ Doorsnede van het Tweede Gesticht. Het gehele gestichtseiland gold als onvrije ruimte.
- ↓↓ De buitenruimte rondom het Tweede Gesticht transformeerde van een representatieve ruimte tot een uniforme werkzone. De scheiding tussen de buiten- en binnenring verviel hierdoor.

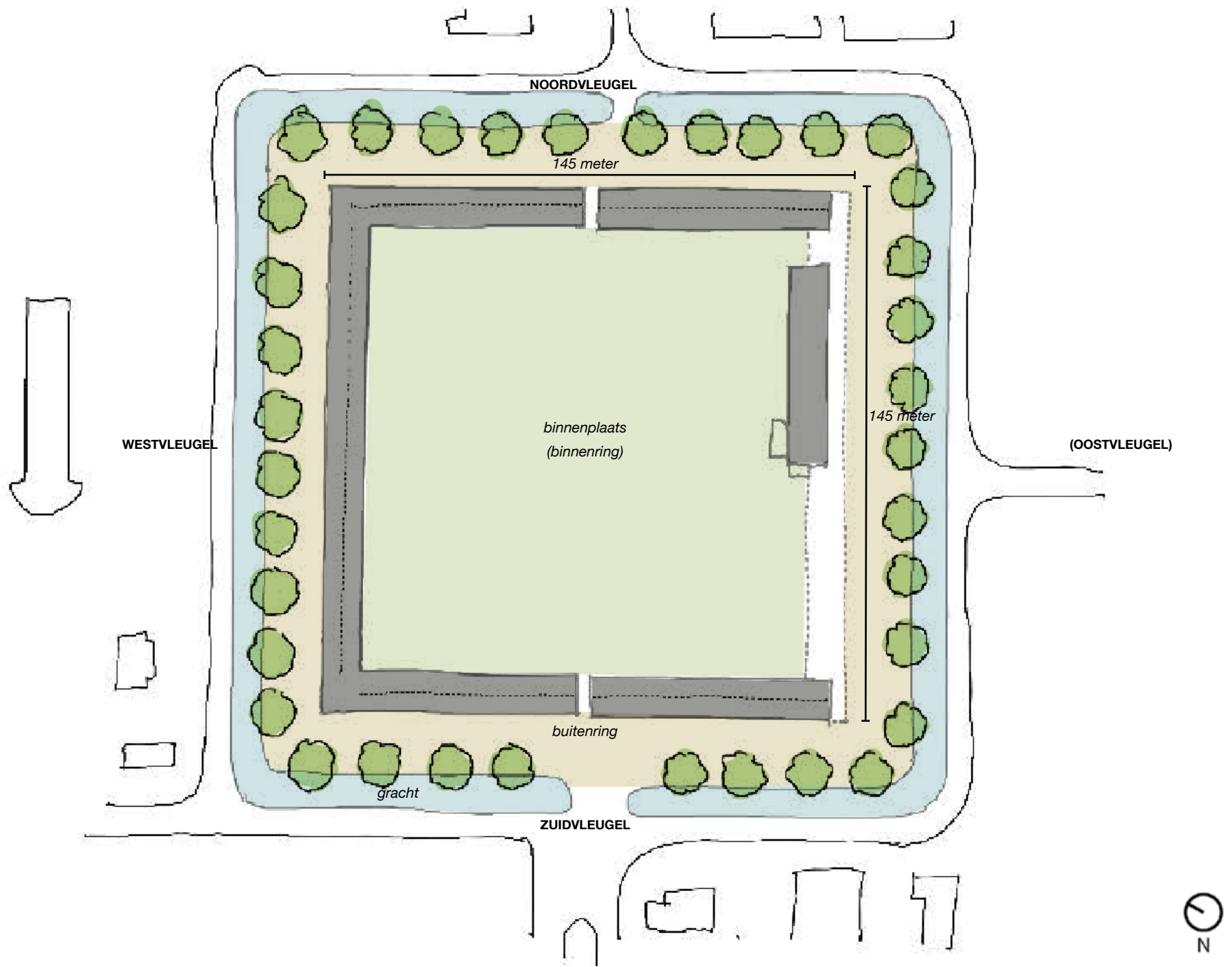
2.3 CONTRAST BINNEN- EN BUITENWERELD

Het panoptisch model van de kolonie werd op verschillende schaalniveaus uitgewerkt, met als resultaat dat er een contrast ontstond tussen een buiten- en een binnenwereld. Op het niveau van het landschap was het gestichtseiland een aparte woonwereld. Daarbuiten in het landschap werd er gewerkt. Op het niveau van het gestichtseiland ontstond een contrast tussen de buitenrand en de binnenplaats, dat tevens op het niveau van het gesticht werd doorgezet door een ononderbroken binnenmuur die het gesticht scheidde in een buiten- en een binnenring. De buitenrand, een formele groene ruimte rondom het gesticht, had meer aansluiting met het landschap buiten het gestichtseiland en was gekoppeld aan de autonomere buitenring van het gesticht met de 'arbeidersgezinswoningen'. De binnenplaats daarentegen was een aparte binnenwereld gekoppeld aan de slaapzalen voor de wezen en in tweeën verdeeld door een hek.

Tekeningen en beschrijvingen uit de tijd van het woongesticht schetsen een ideaal voor deze aparte binnenwereld met spelende kinderen op een binnenplaats met een tuin in Engelse Landschapsstijl. Of dit werkelijk de sfeer toen weerspiegelt, valt te bezien – gegeven de verre van idyllische werkelijkheid van een grote concentratie mensen met allerlei beperkingen, die hier opeen gepakt en in slechte omstandigheden verbleven. Latere beschrijvingen en foto's laten een pragmatische en sobere inrichting zien, met werkgebouwen en een fragmentarische inrichting met meerdere deelgebieden in de binnenplaats.

Intern is de verdeling tussen een binnen- en buitenring grotendeels verdwenen, als resultaat van schaalvergroting binnen de vleugels van het gesticht bij de verbouwing naar werkgesticht en de sloop van de zuidoost vleugel. Toch is het contrast tussen de buiten- en binnenwereld nog duidelijk te ervaren. Er is nog steeds sprake van een gestichtseiland met een carrévormig complex rondom de aparte binnenwereld van de binnenplaats. Het verschil tussen de

representatieve (groene) buitenrand en de informele binnenplaats van het gestichtseiland vormen een belangrijke aanvulling op de betekenis van het gesticht. De typologische opzet van het carré op een eiland, met een buitenwereld en een binnenwereld is van waarde als erfenis van de opzet van de onvrije kolonie en de latere transformaties tot een werkgesticht en museum.

2.4 KLEINSCHALIGE GROOTSHEID: EENHEID VAN HET CARRE

De opbouw van het gesticht met een carréstructuur volgt het panoptisch model dat in de onvrije landbouwkoloniën werd uitgerold en later transformeerde tot Rijkswerkinrichting en gevangenisdorp Veenhuizen. De combinatie van een groot grondvlak met een kleinschalige architectonische invulling - geeft het Tweede Gesticht een kleinschalige grootsheid.

De gestichten van de Maatschappij van Weldadigheid behoorden tot de grootste gebouwen die in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw werden gerealiseerd. De opzet en de verschijningsvorm van de gestichten lijkt een samensmelting te zijn van de bouwcultuur uit de periode van de 19^e-eeuwse bouwcultuur voor de kazernebouw, gestichten voor wezen en hofjes. Ze moesten huisvesting bieden aan een grote hoeveelheid mensen en tegelijk fungeren als een totale institutie om deze aantallen te disciplineren. In navolging van de eerder gebouwde kolonie Ommerschans, werd ook in Veenhuizen de typologie van het carrégebouw gebruikt, met een maat van 145 meter bij 145 meter. Het carré bood de Maatschappij van Weldadigheid een structuur om zowel een overzichtelijk als goedkoop gebouw te kunnen realiseren. De drie gestichten kregen dezelfde opzet met een vergelijkbare indeling en dezelfde materialen. Hierbinnen was de indeling en inrichting praktisch en pragmatisch, met een beperkt palet van materialen en bouwdelen: baksteen, dakpannen, houten deuren, houten ramen. Het resultaat is een enorm gebouw met een kleinschalige invulling: een bouwlaag, een smalle breedte in de vleugels en een sobere gevelopbouw met het repertoire van een schuurtje.

Met de bouw van de garageloods enkele jaren na de sloop van de vierde vleugel werd de oorspronkelijke opzet van het carré deels hersteld en tevens ook een deel van de routing via de buitenrand van het eiland. Ondanks de verschillen tussen gesticht en garageloods, is door de opeenvolging van vensters en toegangsdeuren in vrijwel hetzelfde ritme en de sterke horizontale geleding door het dakvlak en de gootlijn, een eenheid in het carré te herkennen die de menselijke maat terugbrengt in het geheel. Daarmee vormen zowel gesticht als garagegebouw een samenhangend geheel.

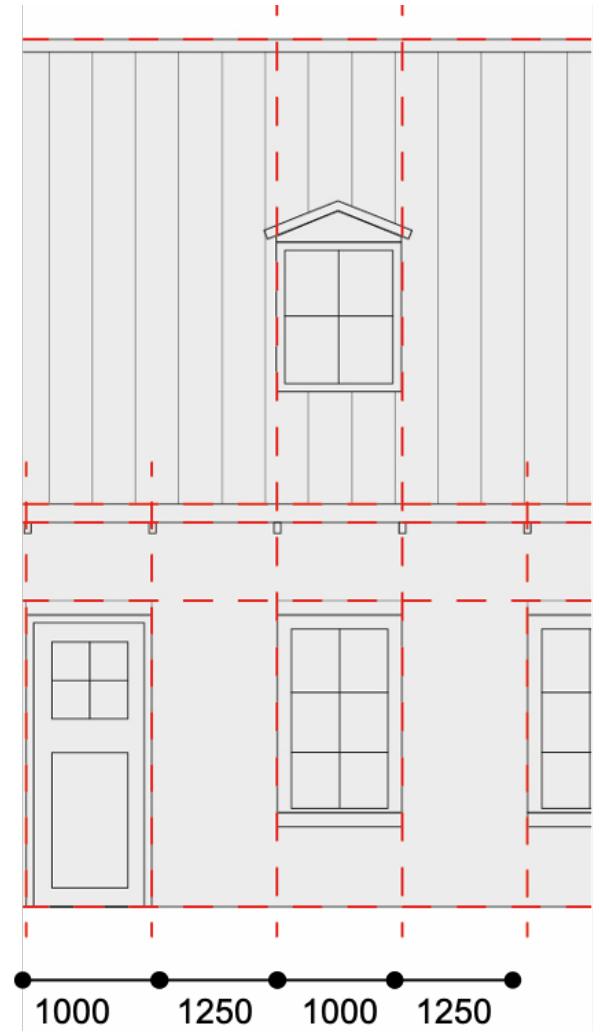
Gevelbeeld van het garagegebouw [Google Maps]
Gevelbeeld van de binnengevel.

Gevelfragment met aangegeven gevelritmiek. De verhouding tussen gevelvlak en dakvlak is nagenoeg 50-50%

3725 cm

3060 cm

5010 cm

2.5 CONTINUÏTEIT VAN HET REPERTOIRE

In de bijna 200 jaar van haar bestaan heeft het Tweede Gesticht meerdere grote veranderingen ondergaan. Bij elke functionele verandering (van woongesticht, naar werkgesticht, naar gevangenis en museum) werden steeds delen van het gebouw gewijzigd. Vrijwel het hele gebouw is door de tijd heen aangepast en er resteert daarom maar een kleine substantie uit de eerste bouwperiode. Desondanks lijkt de tijd van het gesticht stil te hebben gestaan in 1824 en valt nauwelijks op dat het gebouw een enorme (bouw-)historische gelaagdheid heeft – vanwege de continuïteit waarmee de veranderingen vorm kregen. Steeds zijn de verbouwingen uitgevoerd met dezelfde materialen en bouwelementen, waardoor een eenduidig geheel is blijven bestaan.

De continuïteit van het repertoire is een waardevol aspect dat de eenheid en de rust van het gesticht borgt. Dit repertoire bestaat uit een verhouding dakvlak/gevel (nagenoeg 50-50%) en de sterke horizontale geleiding, het doorlopen van de dakgoot, het ritme van venters en deuren (allemaal op dezelfde hoogte) en de eenduidigheid van het materiaal en de kleurstelling. Ook in de garageloods zit een vergelijkbaar repertoire dat aansluit op het gesticht, met een vergelijkbare nokhoogte en een regelmatige ritme in openingen en een vrijwel zelfde materiaalgebruik.

2.6 CULTUURHISTORISCHE WAARDERING

De waarden van het Tweede Gesticht zijn evident, het complex is immers een rijksmonument, onderdeel van het Beschermd Gezicht Veenhuizen en vormt een van de belangrijke attributen van de werelderfgoed nominatie in Veenhuizen. Voor de toekomstige ontwikkeling van het Gevangenismuseum is er een vertaling gemaakt van de kernwaarden van het complex in een cultuurhistorische waardering. Deze gaan uit van drie categorieën van waarden: hoge monumentwaarden (blauw), positieve monumentwaarden (groen) en indifferente waarden (geel). Uitgangspunten bij het toekennen van de waarden zijn:

- Bij de waardering is nadruk gelegd op de onderdelen die de structuur van het complex bepalen in de periode van het woon- én werkgesticht. Dit geldt zowel voor het gesticht als ook de garageloods.
 - › De eerste laag als woongesticht vertegenwoordigt het oorspronkelijk ontwerp en heeft een hoge zeldzaamheidswaarde. Uit deze laag zijn nog maar weinig gebouwen overgeleverd. Het Tweede Gesticht is het belangrijkste gebouw in de onvrije koloniën dat nog refereert aan deze laag. In de OUV wordt deze eerste bouwperiode als meest waardevolle laag aangemerkt.
 - › De tweede laag als werkgesticht is een verrijking van de eerste laag, maar valt voor een deel (na 1918) buiten de beoogde bescherming van het werelderfgoed. In dit onderzoek wordt de derde bouwperiode met de bouw van het garagecomplex als voortzetting van de tweede bouwperiode beschouwd. De bouw van het garagecomplex en Esserheem zijn exemplarisch voor de verandering naar een werkgesticht en daarom is de derde bouwperiode ook als waardevol aangemerkt.
- Wijzigingen aan de gevels van het gesticht in lijn met de oorspronkelijke opzet van de gevels (zoals herstel van metselwerk en de aanpassingen aan deuren en vensters tot de

periode 1995) zijn hoog gewaardeerd.

- Aanpassingen aan het gesticht die niet meer origineel zijn maar wel de oorspronkelijke opzet volgen zijn positief gewaardeerd.
- Elementen die niet origineel zijn en niet de oorspronkelijke opzet volgen, zijn indifferent gewaardeerd.

HOGE WAARDE

Onderdelen die afkomstig zijn uit de eerste, tweede en derde bouwperiode van het gesticht representeren de functie als woon- en werkgesticht en hebben een hoge waarde. Ook onderdelen die bijdragen aan het herkenbaar houden van het oorspronkelijk concept van het gesticht uit 1824 hebben een hoge waarde. Voorbeelden hiervan zijn de aanpassingen aan de gevels uit de latere bouwperiodes die in lijn zijn met het repertoire en de opzet van de gevels van het gesticht. De term 'hoge waarde' duidt op dat iets behoort tot de oorspronkelijke opzet én materialisatie van het gebouw. Dit zijn:

- de opzet van het complex als gestichtseiland met een gracht, een buitenrand met gras en bomen, een carrégebouw en een deels afgesloten binnenplaats die toegankelijk is via twee toegangspoorten;
- de bouwmassa van het gesticht en het garagegebouw die samen een eenheid van het carré vormen.
- het garagegebouw als enige zichtbare erfenis van de functie als werkgesticht.
- de opzet van de gevels met voornamelijk het oorspronkelijke metselwerk inclusief de latere aanpassingen, zoals het herstel van het metselwerk de vervanging van deuren en vensters volgens hetzelfde ritme en repertoire uit 1824.
- de schuine delen van het dak en de dakkap, die onderdeel uitmaken van de oorspronkelijke opzet van het dak van het carré;
- enkele delen van de interne binnenmuur, die in opzet erfenis

zijn van de buiten- en de binnenring binnen het gesticht. Deze restanten zijn met name te vinden in delen van de noordoost en de zuidwest vleugel.

Een hoge waarde betekent dat:

- behoud van deze onderdelen voorop staat;
- aanpassingen alleen te verantwoorden zijn wanneer deze de bestaande waarden behouden of versterken.

POSITIEVE WAARDE

Alle onderdelen die aangepast zijn maar de logica van het oorspronkelijk opzet uit 1824 volgen zijn positief gewaardeerd. Het gaat hierbij om aanpassingen uit de tweede, derde en vierde bouwperiode wanneer het gebouw in gebruik is als werkgesticht. Dit zijn:

- De kopgevels van de noordoost en de zuidwest vleugel die na de sloop van de vierde vleugel zichtbaar werden en later in de jaren '50 werden aangeheeld ;
- De stalen draagconstructie kolom op de plek van de oorspronkelijk binnenmuur tussen binnen- en buitenring
- De aangepaste dakkapconstructie waarbij de twee nokken van het oorspronkelijke dak aan elkaar zijn samengetrokken, maar nog wel de tweedeling laten zien.
- De binnenmuren van de zes woningen in de noordoostelijke vleugel die in 1950 tot stand zijn gekomen.

Een positieve waarde betekent dat:

- in principe gestreefd wordt naar behoud,
- aanpassingen mogelijk zijn, mits deze het bestaande karakter als uitgangspunt nemen en de waarde niet verstoren of liever versterken.

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het Tweede Gesticht gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waarderingsstekst in hoofdstuk 2.6

- hoge waarde oorspronkelijk metselwerk: behoud van deze onderdelen staat voorop
- hoge waarde gevels, daken, houtwerk en ornamente: behoud van deze onderdelen staat voorop
- positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
- indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

BUITEN ZUIDOOST

BUITEN NOORDOOST

BUITEN NOORDWEST

BUITEN ZUIDWEST

INDIFFERENTE WAARDE

Onderdelen die in authenticiteit en detail zijn aangetast of in afwijkende architectuur zijn vernieuwd hebben een indifferente waarde. Het gaat hierbij om:

- de aanpassingen die aan de gevels zijn gedaan na 1995 en die afwijken van het repertoire van het gesticht. Dit zijn met name de vensters en de ronde uitbouw aan de binnenplaats ter hoogte van de zuidpoort.
- De tralies bij de vensters aan de buitenzijde van het gesticht die in 1995 zijn aangebracht.

- De binnenwanden die in het gestichtscapex bij de transformatie naar gevangenis museum zijn aangebracht.

Een indifferente monumentwaarde betekent dat:

- behoud geen eis is;
- wijzigingen of sloop mogelijk zijn en soms zelfs wenselijk,
- behoud van de herkenbaarheid van het oorspronkelijke opzet wenselijk is.

In deze tekeningen is de hoofdstructuur van het Tweede Gesticht gewaardeerd. De waarderingstekeningen dienen gebruikt te worden in combinatie met de waarderingstekst in hoofdstuk 2.6

	hoge waarde oorspronkelijk metselwerk: behoud van deze onderdelen staat voorop
	hoge waarde gevels, daken, houtwerk en ornamente: behoud van deze onderdelen staat voorop
	positieve waarde: aanpassingen zijn mogelijk, maar passen bij het oorspronkelijke karakter
	indifferente waarde: wijzigingen of sloop zijn mogelijk

BINNEN NOORDOOST

BINNEN NOORDWEST

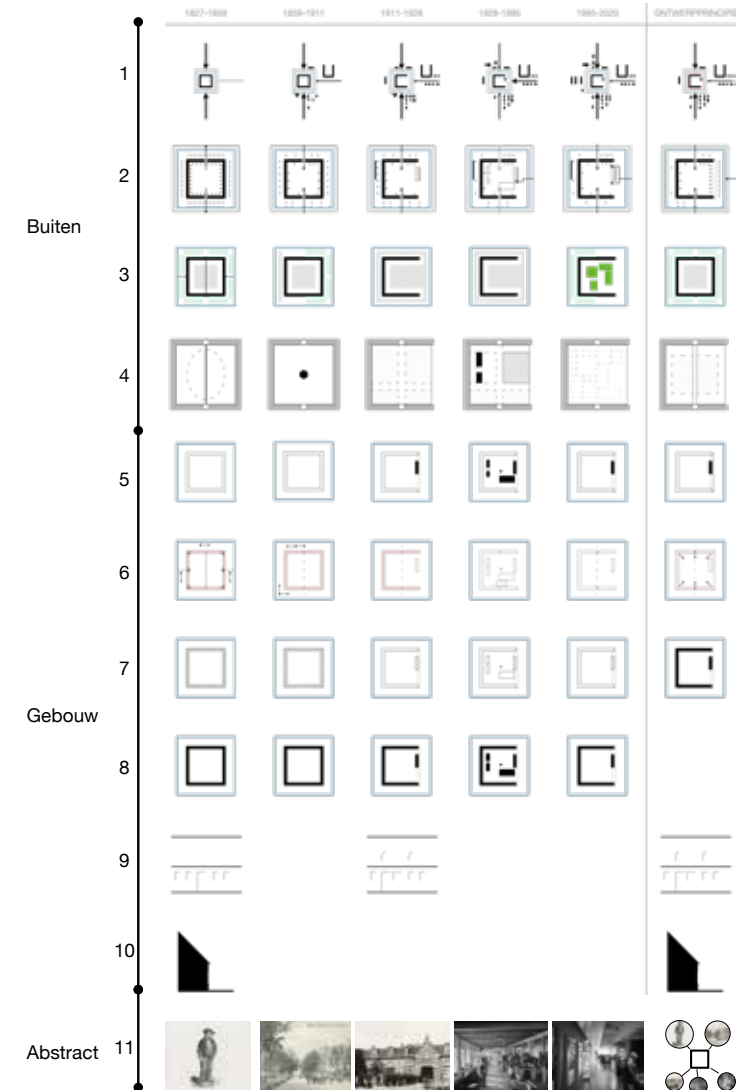
BINNEN ZUIDWEST

3

ELF ONTWERPPRINCIPES

De analyse van de bouwfasen van het gesticht en de waardering vormen samen de basis voor het transformatiekader met ontwerpprincipes voor de toekomst. De 11 ontwerpprincipes hieronder vormen de bouwdoos waarmee toekomstige ontwikkelingen gestalte kunnen krijgen. Ze geven de mogelijkheden en onmogelijkheden van het Gevangenismuseum in relatie tot de context, de OUV en de monumentwaarden.

De principes zijn per schaalniveau uitgewerkt. De eerste vier principes gaan over het gebouw in relatie tot zijn omgeving. Hier worden uitspraken gedaan over de stedenbouwkundige ligging, het landschap eromheen, de toegankelijkheid en de inrichting van buitenruimte. De zes principes die daarna volgen gaan over het gesticht als gebouw. Hier worden uitgangspunten meegegeven voor de ruimtelijke inpassing, de relatie binnen-buiten, de omgang met bouwhistorische en ondergrondse lagen, de hoofdvorm en verschijningsvorm en het materiaal en de details. Het laatste principe is abstracter en gaat over de omgang en doorvertaling van de betekenis van de plek en de verschillende dimensies daarbinnen.

1 HOUD HET TWEDE GESTICHT ALS MIDDELPUNT IN HET ONTGINNINGSLANDSCHAP

Het carré van het Tweede Gesticht in Veenhuizen is vanaf zijn oprichting een middelpunt in de ontginning geweest, omringd door boerderijen en andere belangrijke voorzieningen voor heel Veenhuizen. Het complex is monumentaal op de as van de vijfde wijk (ontginnings-sloot) gelegen en vormt samen met het veel later gebouwde woongesticht Esserheem een ensemble in het ontginningslandschap.

Voor toekomstige ontwikkelingen van het Tweede Gesticht is het van belang om rekening te houden met de centrale plek en functie van het gesticht, eerst als wooncentrum, daarna als werkcentrum en nu als het centrale museum van Veenhuizen. Alle voorzieningen, gebouwen en buitenruimte eromheen ondersteunen deze centrale positie en zijn ondergeschikt aan het gesticht. Dat betekent dat eventuele aanpassingen aan de ruimte rondom het gesticht ten alle tijde het orthogonaal hiërarchisch aangelegd landschap niet verstoren en het gesticht als middelpunt ondersteunen en de zichtbaarheid ervan versterken.

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 1

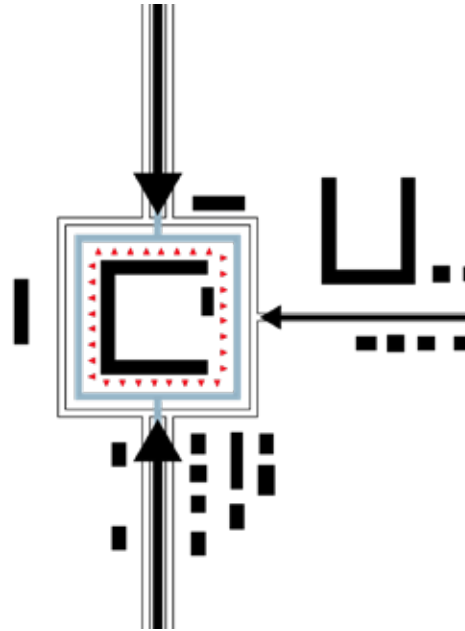
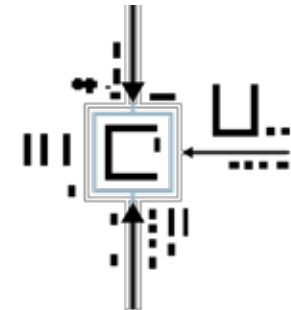
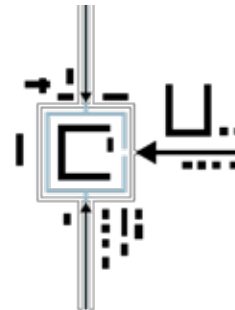
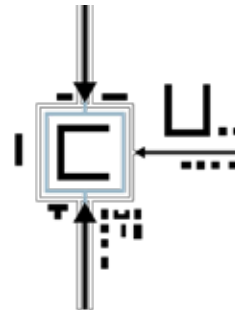
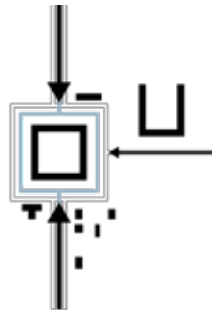
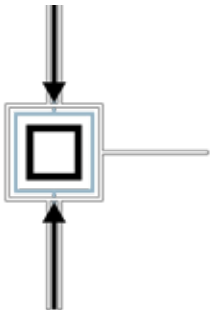
1827-1859

1859-1911

1911-1928

1928-1995

1995-2020

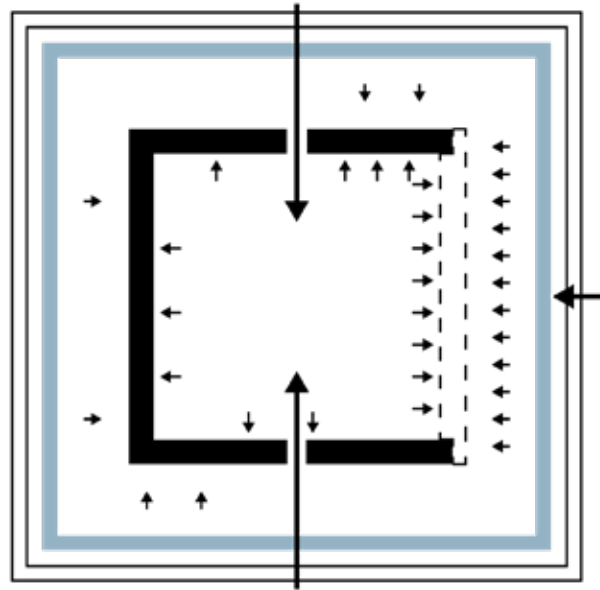

Dit ontwerpprincipe omvat kernwaarden:

1. Symbool voor armoedebestrijding
2. Middelpunt in de ontginning
3. Contrast Binnen- en buitenwereld
4. Kleinschalige grootsheid
5. Continuïteit van het repertoire

2 KOPPEL HET TWEDE GESTICHT MET ZIJN DIRECTE OMGEVING DOOR HERSTEL VAN DE TOEGANKELIJKHEID VAN HET GEBOUW AAN DE BUITENZIJDJE.

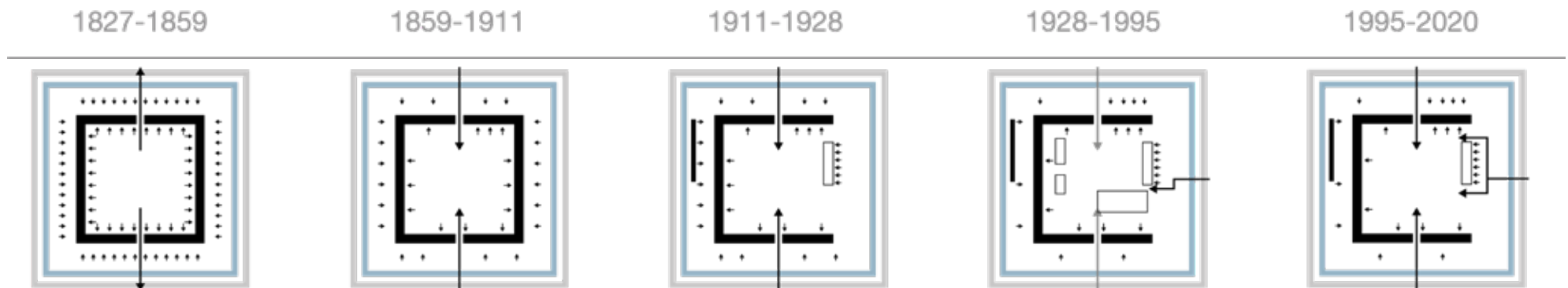
Het carrégebouw was van oorsprong meer gekoppeld aan de directe omgeving, door de toegankelijkheid van de buitenschil en de invulling van rand van het gestichtseiland (met de Lijnbaan en het garagegebouw). Onderzoek bij toekomstige ontwikkelingen van het Gevangenis­museum de mogelijkheden voor meer activering van de buitenschil, door waar mogelijk de toegankelijkheid van de buitenrand van het gestichtseiland te herstellen. Belangrijke voorwaarde is dat de toegankelijkheid via de poorten intact blijft en de oriëntatie richting de wijk behouden blijft. Bij een eventuele aanvulling ter plaatse van de zuidoostvleugel, is de toegankelijkheid voor brandweer en calamiteiten van belang.

Dit ontwerp­principe omvat kernwaarden:

1. Symbool voor armoedebestrijding
2. Middelpunt in de ontginning
3. Contrast Binnen- en buitenwereld
4. Kleinschalige grootsheid
5. Continuïteit van het repertoire

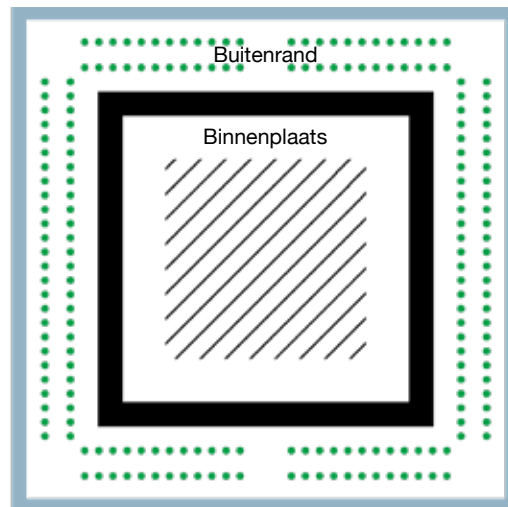
ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 2

3 BUITENRUIMTE: BOUW VOORT OP HET VERSCHIL TUSSEN DE REPRESENTATIEVE BUITENKANT EN EEN UNIFORME BINNENPLAATS

De buitenruimte werd van oudsher gekenmerkt door een contrast tussen een representatieve buitenrand met boombeplanting en gras langs het water en een pragmatisch ingevulde binnenplaats die ook beplant is geweest. Maar beide buitenruimtes zijn door de jaren heen geüniformeerd.

Bouw voort op het verschil in karakter tussen de buitenrand en de binnenplaats van het gestichtseiland. Voor de buitenrand geldt dat het representatieve karakter kan worden benadrukt, terwijl voor de binnenplaats juist terug kan worden gegrepen naar een wat informelere invulling (minder een esthetische ordening dan nu het geval is). Dit verschil in een representatieve buitenschil en een informele binnenplaats geeft de oorspronkelijke logica van het gestichtseiland weer betekenis.

- ↓ Voorzijde van het Tweede Gesticht, monumentaal op de as [Schackmann]
- ↓↓ De binnenplaats ingericht als werkruimte omstreeks 1960 [Collectie Gevangenismuseum]

Dit ontwerp principe omvat kernwaarden:

3. Contrast Binnen- en buitenwereld
4. Kleinschalige grootsheid
5. Continuïteit van het repertoire

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 3

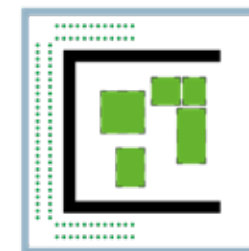
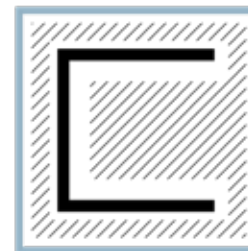
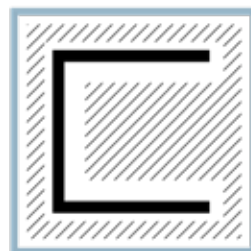
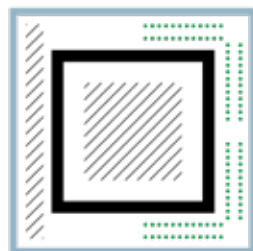
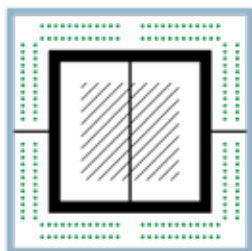
1827-1859

1859-1911

1911-1928

1928-1995

1995-2020

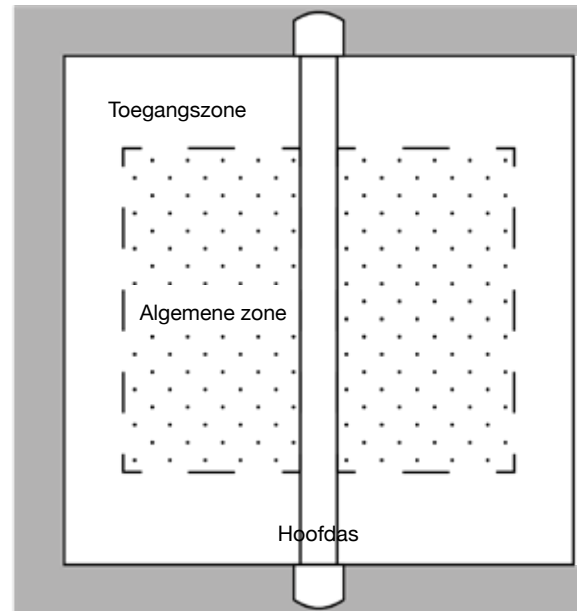

Luchtfoto van het Tweede Gesticht met een duidelijke verdeling van de binnenplaats, omstreeks 1950 [Collectie Gevangenismuseum]

4 HERSTEL DE ORDENING VAN DE BINNENPLAATS

De binnenplaats heeft verschillende vormen van inrichting gehad en transformeerde van een 'overzichtelijke' binnenplaats naar een gezoneerde binnenplaats. Grofweg zijn er vier hoofdonderdelen te herkennen die steeds terugkomen, zoals a) de verbinding tussen beide poorten, b) een vrije zone rondom de gevels t.b.v. de toegankelijkheid, c) een interactie met de ruimtes in de binnenring en d) een middengebied waarop in de loop van de tijd verschillende paviljoens/loodsen zijn gebouwd en als 'algemene' zone werd ingericht.

Bouw voort op het principe van de binnenplaats als informele en aparte binnenwereld. Herstel hierbij de ordening van de buitenruimte zodat de interactie tussen binnen en buiten versterkt wordt. Zo kan de binnenplaats weer betekenis krijgen als aparte binnenwereld waar verschillende activiteiten een plek kunnen krijgen. Belangrijk hierbij is het behoud van de noord-zuid as tussen beide poorten en de vrije 'loopruimte' langs de binnenschil van het gebouw.

Dit ontwerpprincipe omvat kernwaarden:

3. Contrast Binnen- en buitenwereld
4. Kleinschalige grootsheid
5. Continuïteit van het repertoire

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 4

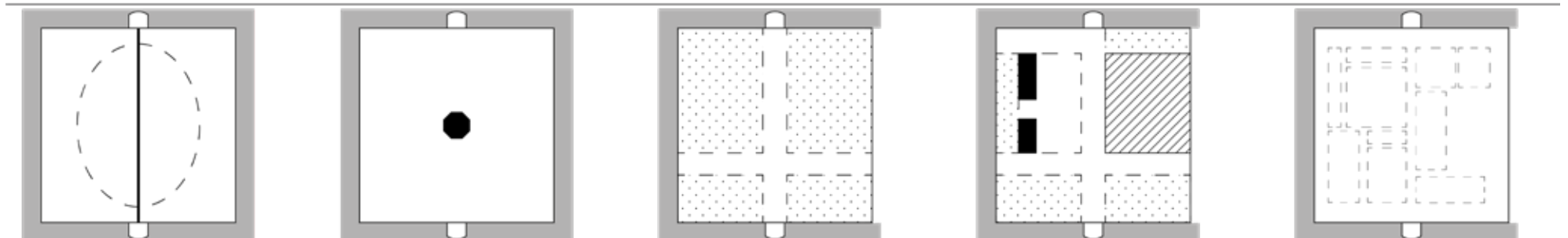
1827-1859

1859-1911

1911-1928

1928-1995

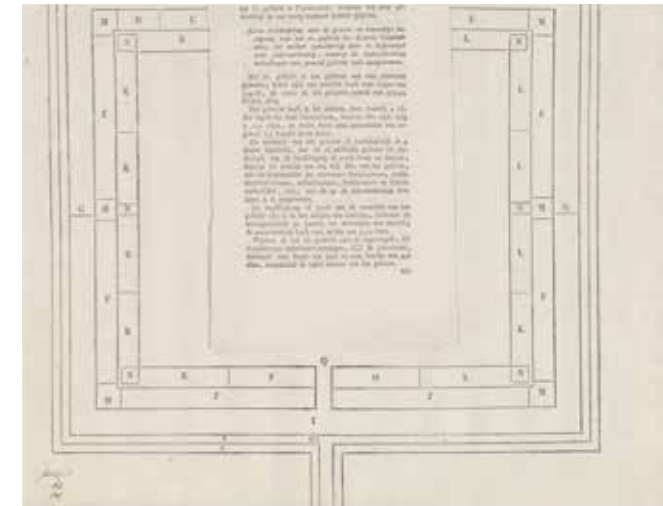
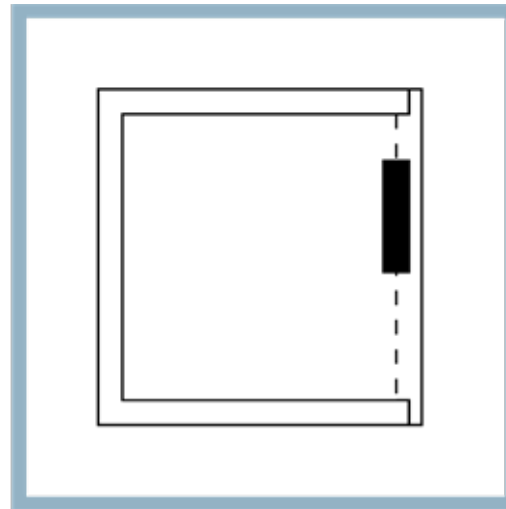
1995-2020

5 MAAK GEBRUIK VAN DE VOETAFDruk VAN HET OORSPRONKELIJKE CARRÉ BIJ EVENTUELE UITBREIDING VAN HET MUSEUM

Het oorspronkelijke carré is een zeer kenmerkende structuur als doorvertaling op een kleinere schaal van het panoptisch model. Tegelijk is de garageloods bijna 100 jaar oud en is het een belangrijke en tastbare erfenis van de functie als werkgezicht. De garageloods vult voor een deel de leegte aan van de verdwenen vierde vleugel maar ligt niet in de rooilijn van de oorspronkelijke vleugel. Maak gebruik bij toekomstige ontwikkelingen van de voetafdruk van het oorspronkelijke carré en onderzoek de mogelijkheden om het garagegebouw hierin op te nemen. Met name de buitenste rooilijn van het carré is essentieel omdat deze onlosmakelijk verbonden is met de maat en verhouding van het gestichtseiland. Binnen de voetafdruk van het carré zijn voldoende mogelijkheden om een eigentijdse invulling van de situatie in 1824 te kunnen realiseren. Zorg hierbij de bouw­massa in harmonie/verwant is met de huidige bebouwing. Te denken valt bijvoorbeeld aan een aanvulling die aansluit op de maat en schaal van het gesticht, maar zich (bijvoorbeeld) op het raakvlak van oud op nieuw verbijzondert of van een coupure wordt voorzien.

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 5

Dit ontwerp­principe omvat kernwaarden:

1. Symbool voor armoedebestrijding
2. Middelpunt in de ontginning
4. Kleinschalige grootsheid

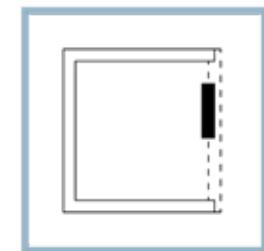
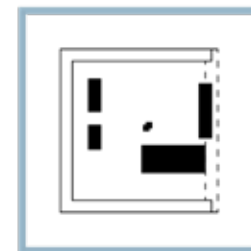
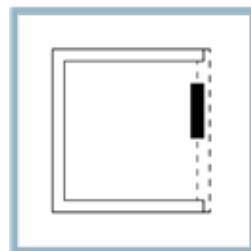
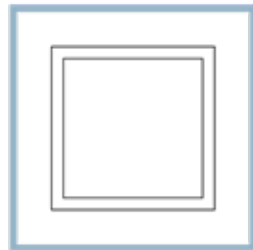
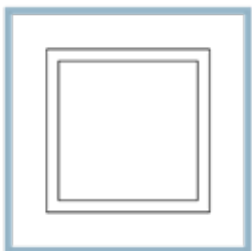
1827-1859

1859-1911

1911-1928

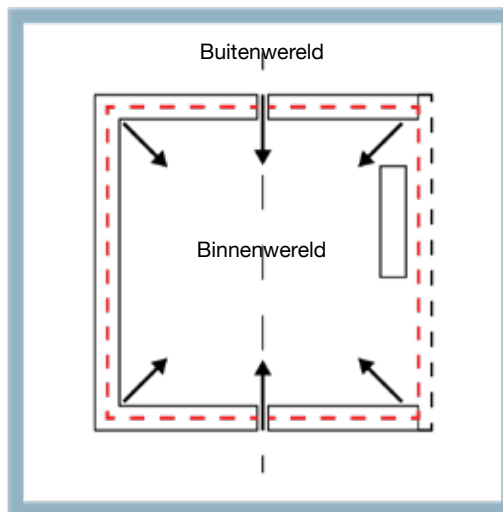
1928-1995

1995-2020

6 MAAK HET VERSCHIL TUSSEN DE BINNEN- EN BUITENWERELD MET HET PANOPTISCH MODEL DAT DAARBIJ HOORT WEER BELEEFBAAR.

De carrévorm van het Tweede Gesticht is onlosmakelijk verbonden met de functie die het gebouw had en is een essentieel onderdeel van het idee van een panoptisch instituut. Het complex kreeg een hiërarchische indeling met een binnenring onder toezicht en een autonome buitenring en waarin de ruimtes voor de directie en de opzichters een centrale positie hadden in de vleugels. Onderzoek bij toekomstige uitbreiding van het museum naar de mogelijkheden op dit verschil tussen een binnen- en buitenwereld weer beleefbaar te maken. Zo kan bijvoorbeeld teruggegrepen worden op de toegankelijkheid van de buitenschil, terwijl aan de binnenschil de relatie met de binnenplaats versterkt kan worden.

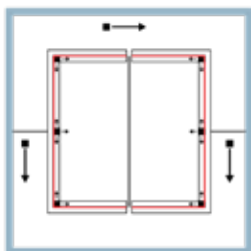

Dit ontwerpprincipie omvat kernwaarden:

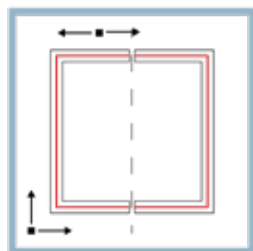
1. Symbool voor armoedebestrijding
2. Middelpunt in de ontginning
4. Kleinschalige grootsheid

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 6

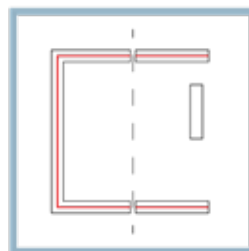
1827-1859

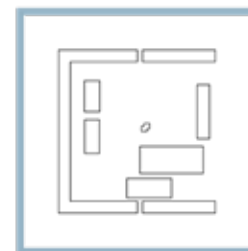
1859-1911

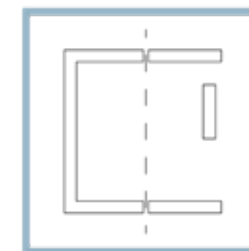
1911-1928

1928-1995

1995-2020

7. BOUWHISTORIE: SLUIT AAN OP DE HISTORISCHE GELAAGDHEID VAN HET GESTICHT.

Bijna het volledige Gestichtsgebouw is aangepast en gewijzigd; nog maar kleine delen van het complex bevatten de oorspronkelijke bouwsubstantie uit 1824. De essentie zit in de continuïteit van de contour van het gesticht, als meest zichtbare erfenis van de eerste periode. De garageloods is de meest zichtbare erfenis uit de tweede bouwperiode. Erfenissen van de derde, vierde en vijfde bouwperiode zijn het meest zichtbaar in het interieur van het complex (schaalvergroting) en de invulling van de binnenplaats. Onderzoek de mogelijkheden om aan te sluiten bij de historische gelaagdheid van het gesticht met behoud van de eenheid van het geheel.

Wees bewust van de archeologische en bouwhistorische waarden op het terrein. Onderzoek bij het Derde gesticht toont aan dat er nog vele restanten onder de grond liggen. Dit kan ook het geval zijn bij het Tweede Gesticht. Overweeg voorafgaand aan toekomstige bouwactiviteiten archeologisch onderzoek te doen en benut bouw- of ondergrondse sporen als informatiebron of inspiratie voor het ontwerp.

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 7

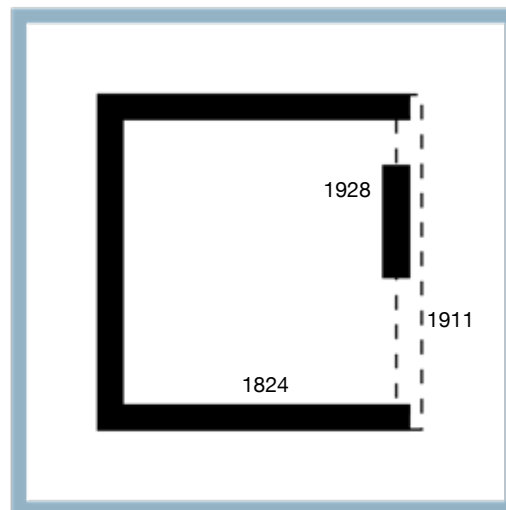
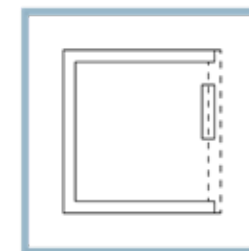
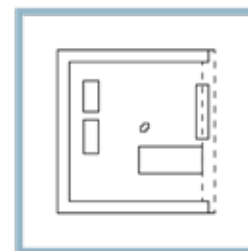
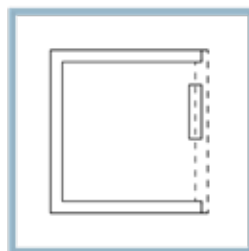
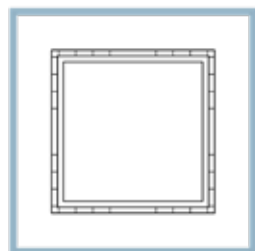
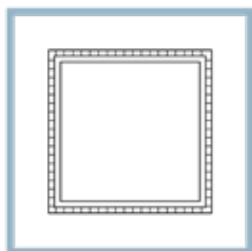
1827-1859

1859-1911

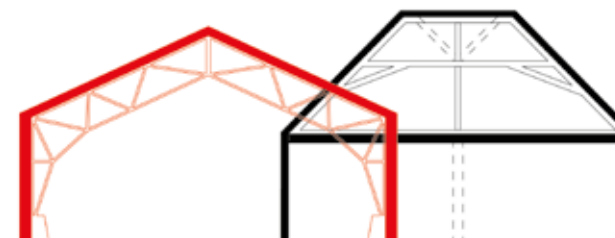
1911-1928

1928-1995

1995-2020

Projectie van het garagegebouw op het de doorsnede vna de voormalige oostvleugel.

Dit ontwerpprincipe omvat kernwaarden:

1. Symbool voor armoedebestrijding
2. Middelpunt in de ontginng
3. Contrast Binnen- en buitenwereld
4. Kleinschalige grootsheid
5. Continuïteit van het repertoire

8. ONTMOETING OUD EN NIEUW: SAMENHANG EN RUST

Bij een toevoeging van een nieuw volume aan het complex zijn verschillende manieren mogelijk om oud en nieuw op elkaar aan te sluiten. Ongeacht de keuzen om oud en nieuw te verweven, los naast elkaar te leggen of hard tegen elkaar te zetten, is het belangrijk te streven naar eenheid en rust van het geheel. Nieuwe toevoegingen dienen het oude niet te overstemmen, maar moet vooral het bestaande op een vanzelfsprekende wijze aanvullen. Er zijn talloze referenties te vinden waarop nieuwe toevoegingen aansluiting vinden op de textuur en de patina van historische complexen zoals bij het Neues Museum in Berlijn door David Chipperfield, kasteel Baena in Spanje door José Manuel López Osorio en kasteel Hambach in Duitsland door Max Dudler.

oud en nieuw verweven

los van elkaar

Dit ontwerpprincipie omvat kernwaarden:

- 3. Contrast Binnen- en buitenwereld
- 4. Kleinschalige grootsheid
- 5. Continuïteit van het repertoire

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 8

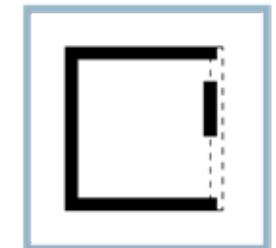
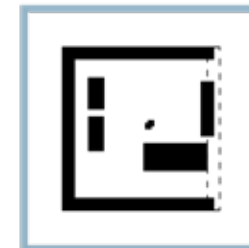
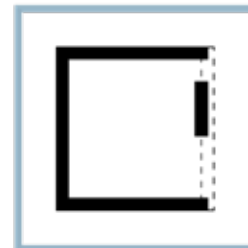
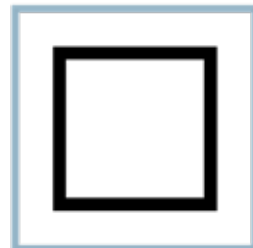
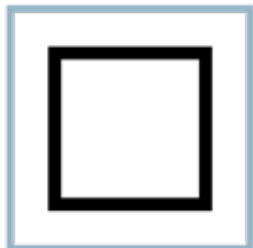
1827-1859

1859-1911

1911-1928

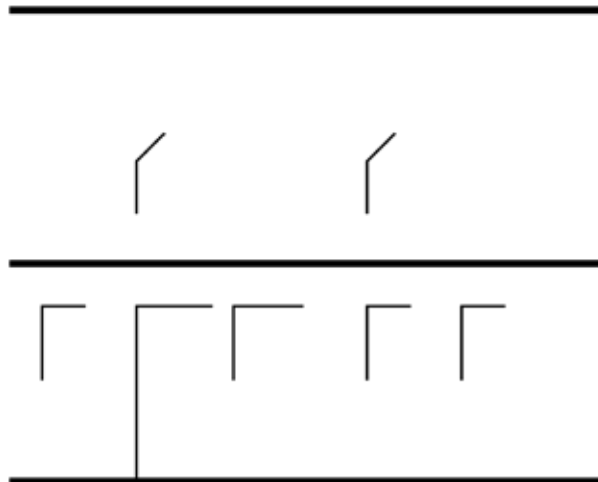
1928-1995

1995-2020

9. GEVELS: SLUIT AAN BIJ DE GROOTSHEID VAN HET CARRÉ, MAAR MET EEN SIMPELE TOOLBOX

De essentie en eenheid van het carré zit in de continuïteit van de contour van het gesticht en die van het repertoire. Ondanks de vele bouwfases is het gevelbeeld van het gesticht eenduidig door: de horizontale geleding van gevelvlak en dakvlak, het regelmatige ritme van de gevelopeningen, de ambachtelijkheid en sobere materiaalgebruik en de kleurstelling. Bouw voort op deze kenmerken, zorg dat aanpassingen zich verhouden tot de maatvoering, ritme en uiterlijk van het repertoire om de samenhang en de rust van het geheel te bewaren. Een eigentijdse toevoeging is mogelijk mits aangesloten wordt aan de bouwhoogte, de geleding, het ritme en het repertoire van het bestaande gesticht. Het hoeft niet identiek te zijn, maar wel herkenbaar en gebaseerd het bestaande.

↓ Eenduidig gevelbeeld rondom de binnenplaats met duidelijke horizontale geleding.

Dit ontwerpprincipe omvat kernwaarden:
 4. Kleinschalige grootsheid
 5. Continuïteit van het repertoire

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 9

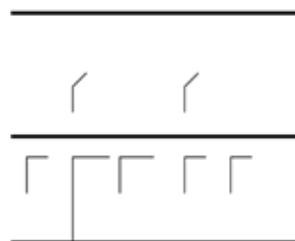
1827-1859

1859-1911

1911-1928

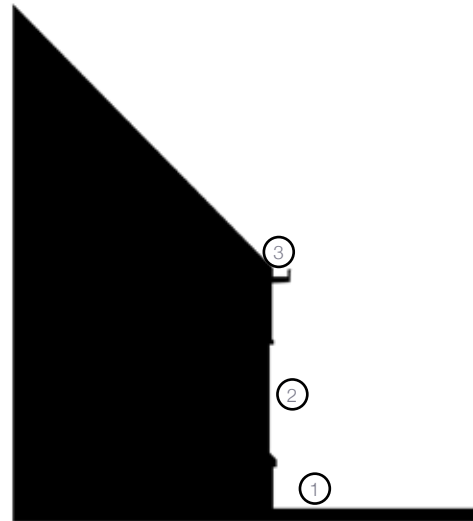
1928-1995

1995-2020

10. MATERIAAL EN DETAIL: SLUIT AAN OP DE TEXTUUR EN HET PATINA VAN HET GESTICHT.

In het huidige materiaalgebruik zijn samenhang, soberheid en ambachtelijkheid van belang. De gevelvlakken van het Gesticht zijn eenduidig door de materialisatie (metselwerk (1), hout (2), keramische dakpannen (3)). De gevels tonen een mate van soberheid en ambachtelijkheid door de plasticiteit, de textuur en de patina. Gesticht en garage zijn beide opgetrokken in metselwerk. Het is wenselijk dat nieuwe toevoegingen en aanvullingen aan het complex aansluiting vinden bij het materiaal en de kleurstelling van het gesticht om de rust, de samenhang en de eenheid van het carré te borgen. Hierbij is de textuur van het materiaal essentieel: deze dienen sober, robuust en ambachtelijk over te komen. De ontwerpogave zit daar waar het nieuwe en het oude raakt of dicht tegen elkaar ligt. Aan de ontwerper de vraag om hieraan op een eigentijdse manier invulling te geven.

Dit ontwerpprincipie omvat kernwaarden:
 4. Kleinschalige grootsheid
 5. Continuïteit van het repertoire

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 10

1827-1859

1859-1911

1911-1928

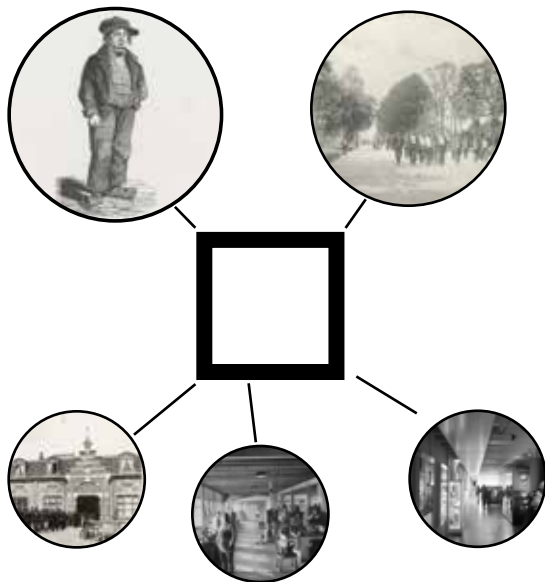
1928-1995

1995-2020

11. KOPPEL DE BETEKENIS VAN DE PLEK AAN DE ONTWERPOPGAVE.

Het versterken van het beeld en vernieuwing vraagt om een verdieping op de betekenis van de Koloniën van Weldadigheid, een reflectie daarop en creativiteit in het gebruiken daarvan. De betekenis van de plek heeft meerdere dimensies. Enerzijds symbool voor een groots en hoopvol project dat armoede moest bestrijden, zelfvoorzienend, landbouw als middel en verheffend. Anderzijds donkere kanten, zoals de vraagtekens die het oproept/ ocriep ten aanzien van menswaardigheid van het regime en schrijnende persoonlijke verhalen. Het zou interessant een invulling/uitwerking te onderzoeken die het duale en hybride karakter verbeeldt in de architectonische uitwerking, zonder daarbij de rust en eenvoud (en eerder genoemde uitgangspunten) te negeren. Een benadering dus die het wezen van de plek omarmt. Daarmee is het meer is dan alleen een architectuuropgave. Het is een opgave (redenerend vanuit een sociaalhistorische context) die kennis en gebruik van ook andere disciplines vereist om tot een betekenisvol ontwerp te komen.

Dit ontwerpprincipe omvat kernwaarden:
1. Symbool voor armoedebestrijding

ONTWIKKELING ONTWERPPRINCIPE 11

1827-1859

1859-1911

1911-1928

1928-1995

1995-2020

4

CHRONOLOGIE TWEEDE GESTICHT EN HET GEVANGENISMUSEUM

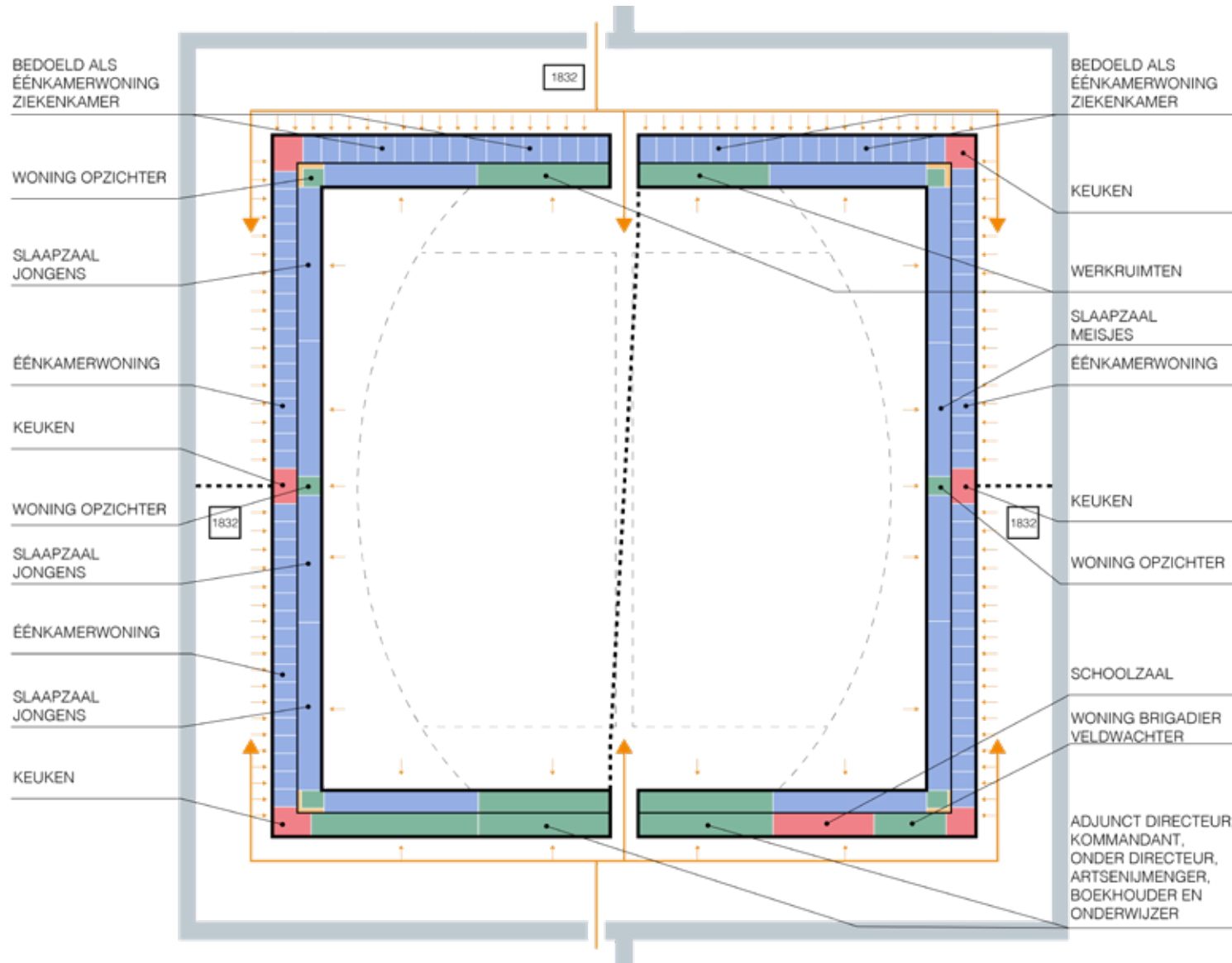
Dit hoofdstuk geeft een nadere historische en ruimtelijke analyse van het complex (zowel stedenbouwkundig als architectonisch) weer op basis van vijf bouwfases het complex. Wat was de oorspronkelijke ruimtelijke opbouw van het Tweede Gesticht, welke veranderingen vonden plaats na de overname door het rijk in 1859 en de vernieuwing van het gebouw in 1900? Hoe ontwikkelde het gesticht zich tot gevangenis en de gevangenis tot museum? We onderzochten op basis van primaire en secundaire bronnen de typologie, de ruimtelijke indeling, de oorspronkelijke routing, de relatie tussen binnen en buiten, de opbouw van de gevels (materialisatie en detail) en het interieur. Daarnaast is gekeken naar de huidige toestand van het complex (voor wat betreft architectonische elementen) en de samenhang hiervan (en verstoringen).

Elke bouwfase start met een lijst van ontwikkelingen in zowel Veenhuizen als het Tweede gesticht. De rode punten hebben betrekking op het Tweede Gesticht. Vervolgens wordt per fase een beeld gegeven van de functie en de werking van het complex en de opzet van de buitenruimte. Deze analyse wordt ondersteund door plattegronden en gevelaanzichten die het principe per fase weergeven. De bouwfases vormen de basis van de vijf kernwaarden en de bouwhistorische waardering in hoofdstuk 2.

Principeplattegrond met functies, gebruikers en ruimtelijke verdeling, gebaseerd op:
 Wil Schackmann p.36
 Plattegrond gebouw 1827 (Drenths Archief/Nationaal Archief)
 Situatie buitenruimte: Kadastrale kaart 1832

Legenda

- Voorzieningen
- Kolonisten/gevangenen/bezoekers
- Dienst/personeel
- Verkeersruimte

4.1 FASE 1: WOONGESTICHT (1824-1859)

- 1818 oprichting Maatschappij van Weldadigheid
- 1820 realisatie eerste vrije kolonies (Frederiksoord)
- 1822 opening onvrije kolonie Ommerschans
- 1822 Aankoop grond Veenhuizen door Maatschappij van Weldadigheid
- 1823 Bouw eerste gesticht Veenhuizen opname voor wezen.
- 1824 oplevering Tweede Gesticht
- 1825 Aankomst eerste wezen in Tweede Gesticht
- 1826 Oplevering Derde Gesticht
- 1842 Derde gesticht uitsluitend voor bedelaars
- 1843 herbestemming Tweede Gesticht voor opvang van bedelaars en daklozen
- 1859 Overname Ommerschans en Veenhuizen door de staat

Inleiding

De eerste bouwfase van het Tweede Gesticht omspannt de periode 1825-1859 vanaf de bouw van het Tweede Gesticht tot de overname van het Gesticht door de Staat. Het Tweede Gesticht kwam gereed in 1824¹, zo'n twee jaar na de bouw van het Eerste Gesticht en een jaar voor het Derde Gesticht. In eerste instantie werd het gebouwd voor de opvang van wezen uit heel Nederland², in 1843 werd het gesticht bestemd voor de opvang van bedelaars en daklozen.

Functie en werking

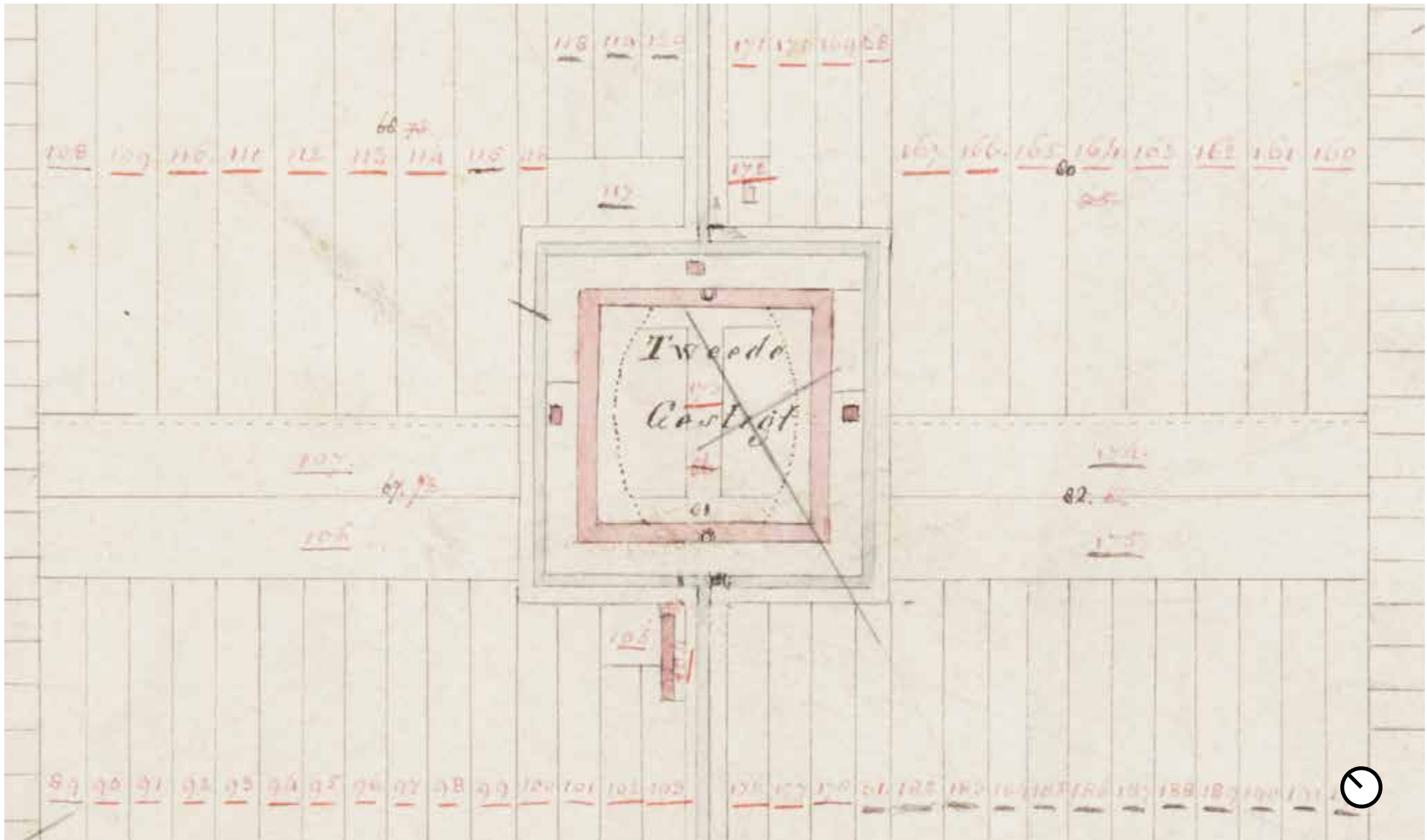
Het Gesticht is ondergebracht in een carrévormig gebouw met in de noord- en zuidvleugel een poort. Het carré beslaat 145 bij 145 meter met een diepte van 10,6 meter.³ Het gebouw bestond uit één woonlaag met daarboven een dubbele zolderkap die op verschillende plaatsen toegankelijk was en links van de hoofdpoot een kelderruimte.⁴ Het is niet duidelijk waar de zolderruimtes en kelder voor werden gebruikt.

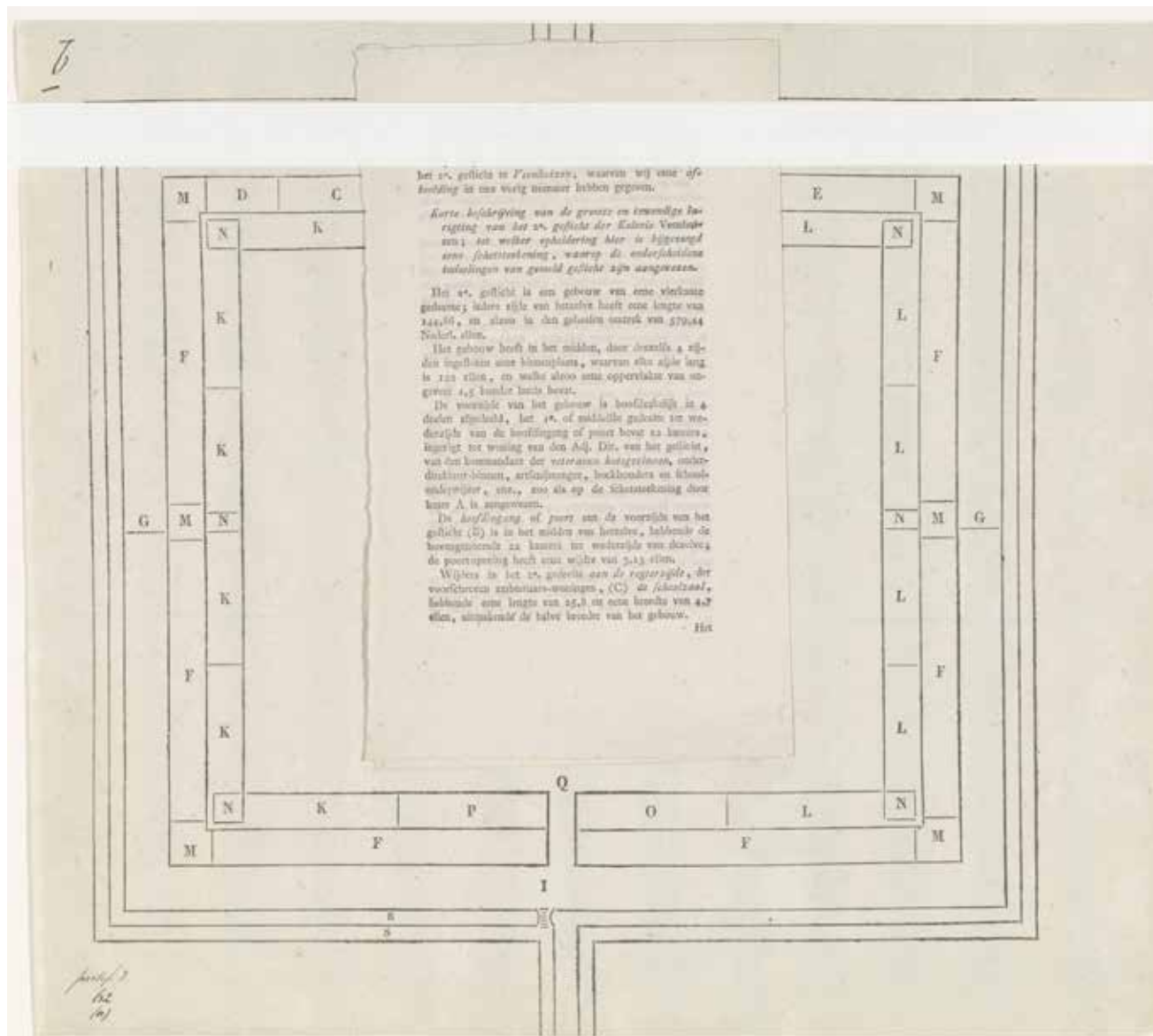
De heldere carrévorm van het gebouw werd op verschillende manieren ingedeeld. Zo was het carré verdeeld in een binnen- en buitenring. In de buitenring waren 125 éénkamerwoningen van 4,7 bij 4 meter, hier leefden zelfstandige gezinnen met 6 tot 8 personen.⁵ In de binnenring waren slaapzalen voor zorgbehoevende wezen. In totaal sliepen er verspreid over de veertien zalen zo'n 1.000 mensen. Elke zaal mat 30 bij 4,7 meter en huisde 80 personen. In de hoeken en het midden van de binnenring waren opzichterswoningen, zodat vanuit de woning toezicht gehouden kon worden op de slaapzalen. In de buitenring waren op deze plekken de keukens, waar de veelal de kinderloze echtparen kookten voor de naastgelegen slaapzalen. Verder was er in het Gesticht een seksescheiding tussen de verpleegden. De jongens zaten ten opzichte van de hoofdpoot aan de linkerkant (noordwesten) van het gesticht, de meisjes zaten aan de rechterzijde (zuidoosten).⁶ Naast deze hoofdverdeling waren de representatieve ruimtes met de directeurs-, commandants-, onderdirecteurs- en onderwijzerswoning en het schoollokaal aan de voorzijde gesitueerd. In de noordvleugel waren ook éénkamerwoningen. Deze werden echter al snel verbouwd tot ziekenkamers. Zo ontstond aan de achterzijde van het gesticht ook een zekere mate van verbijzondering van de ruimtes.

Buitenruimte

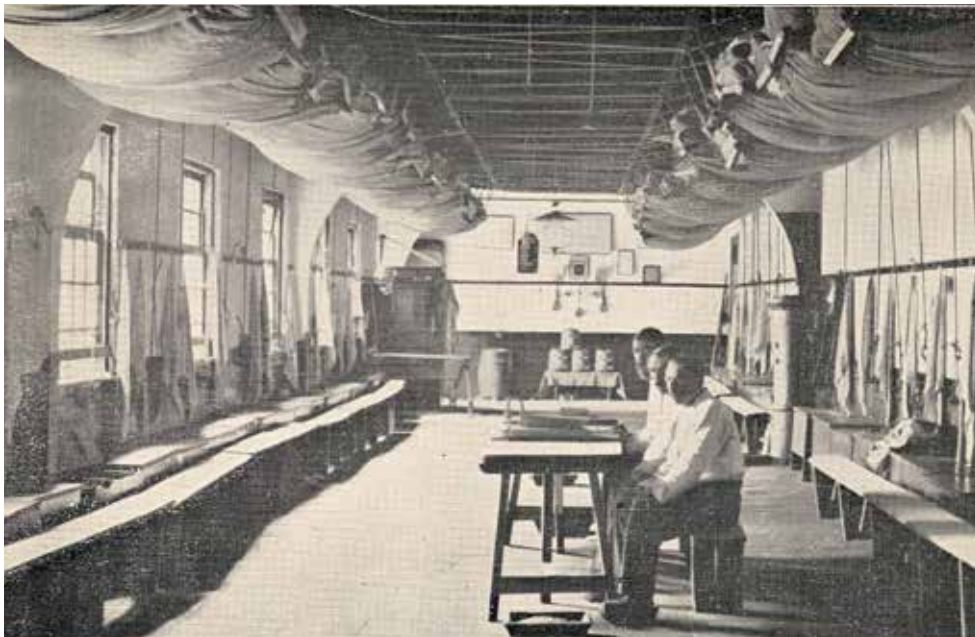
In tegenstelling tot de representatieve en statige buitenruimte rondom het carré was de binnenplaats van het gesticht een functionele ruimte. Ook op de binnenplaats was het gesticht verdeeld in twee helften. Net als in het gesticht Ommerschans liep dwars over de binnenplaats van de hoofdpoot naar de achterpoort een houten schutting.⁷ Deze vormde de scheiding tussen de jongenszijde en de meisjeszijde. Aan de buitenzijde scheidde twee schuttingen de noordelijke en zuidelijke helft van het gesticht. Op het buitenterrein stonden naast het carré drie kleine gebouwtjes, deze gebouwtjes dienden vermoedelijk om toezicht te kunnen houden op de bewoners van het gesticht. Het carré werd zowel via de binnenplaats als via de buitenruimte ontsloten. Elke éénkamerwoning had een eigen voordeur die opende richting de gracht. De slaapzalen aan de binnenzijde hadden elk twee deuren richting de binnenplaats.

↓ Kadastrale minuutkaart van 1832. Rondom het Tweede Gesticht staan kleine gebouwtjes (vermoedelijk wachthuisjes). Op de binnenplaats is een vlakverdeling te zien met rechte hoeken en twee gekromde zijden. [RCE]

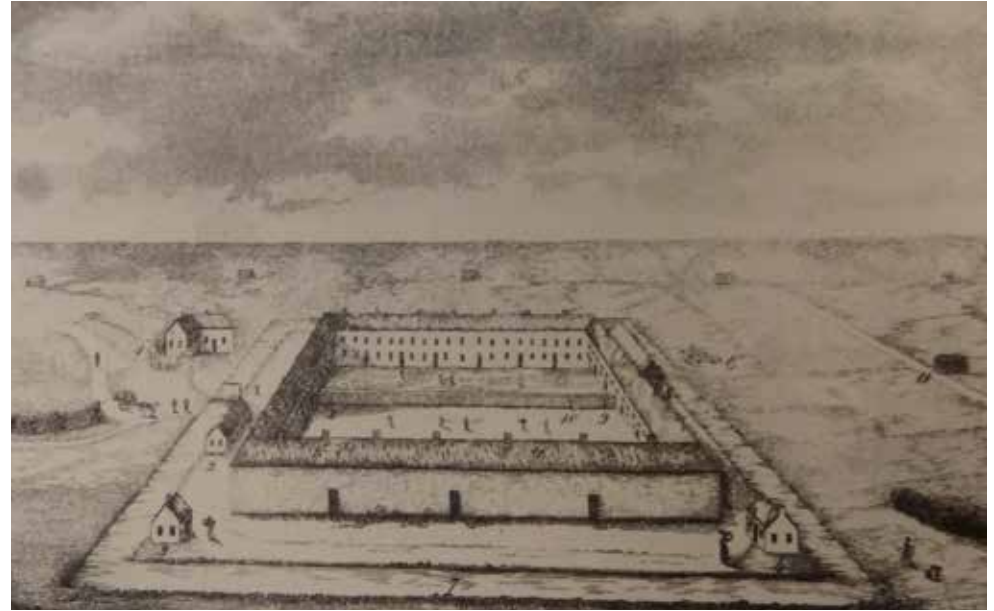

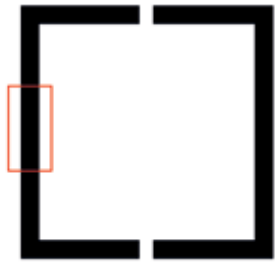
- ↓ Voorstelling van de binnenplaats van het Tweede Gesticht, dit is een geidealiseerde situatie die waarschijnlijk nooit bestaan heeft. [Collectie Gevangenismuseum]
- ↓↓ De slaapzalen in het Tweede Gesticht, de hangmatten konden 's avond naar beneden gehaald worden. [Collectie Gevangenismuseum]

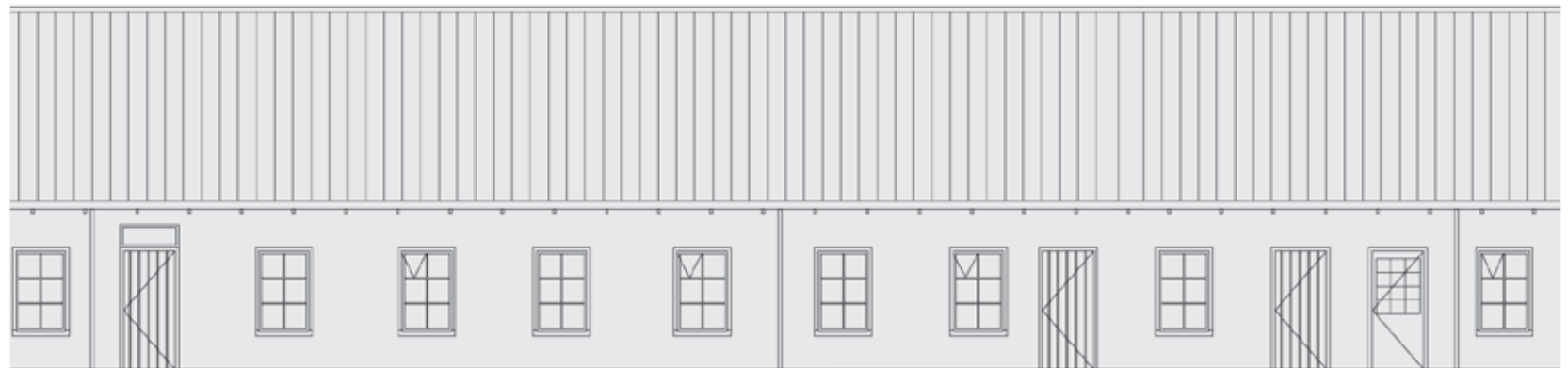
- ↓ Gesticht in Ommerschans, dit gesticht diende als model voor het Tweede Gesticht, inclusief de schutting op de binnenplaats [Arbeid ter disciplinering en bestraffing]
- ↓↓ Gevelbeeld van het Tweede Gesticht [Drenths Archief]

Gevelreconstructie, gebaseerd op principeplattegronden en bijbehorende bronnen.

BUITENGEVEL

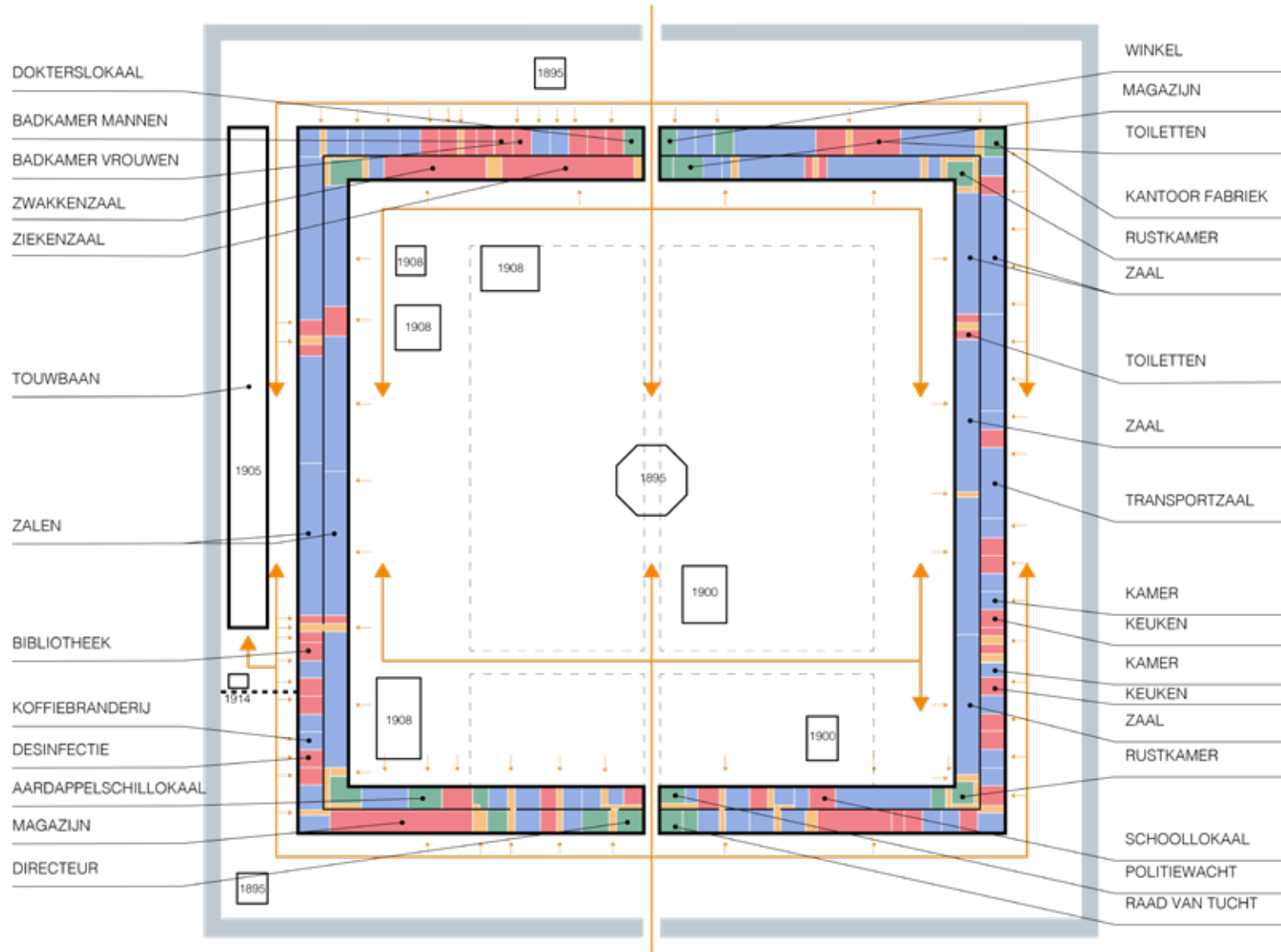

BINNENGEVEL

principeplattegrond met functies, gebruikers en ruimtelijke verdeling, gebaseerd op:
 Plattegrond gebouw: 1899 (Nationaal Archief)
 Situatie buitenruimte: 1895 (Drenths Archief)
 Situatie buitenruimte: 1900 (Drenths Archief)
 Situatie buitenruimte: 1908 (Nationaal Archief)

Legenda

- Voorzieningen
- Kolonisten/gevangenen/bezoekers
- Dienst/personeel
- Verkeersruimte

4.2 FASE 2: OVERNAME STAAT EN OVERGANG NAAR WERKGESTICHT (1859-1911)

- 1859 Overdracht onvrije kolonies Ommerschans en Veenhuizen aan de Staat, sloop Eerste Gesticht
- 1869: geen wezen meer in Veenhuizen
- 1870-1882 Diverse vernieuwingen: vernieuwing goten in gietijzer en cementsteen, mogelijk ook gevels vernieuwd.
- 1875 Overdracht Veenhuizen van Binnenlandse Zaken naar Justitie
- 1884 Bouw Nieuw Eerste Gesticht
- 1884 aanwijzing Tweede en Derde Gesticht tot Rijkswerkinrichting voor mannen, nieuwe Eerste Gesticht voor vrouwen.
- 1887 Vermoedelijke verbouwing Derde gesticht
- 1889 Veenhuizen uitsluitend voor mannelijke gestichtsbewoners
- 1895- 1901 Bouw nieuwe gesticht Tweede Gesticht (Esserheem)
- 1899-1900 Herbestemming Tweede Gesticht tot Werkgesticht
- 1901 Bouw Nieuwe Veenhuizen I (Norgerhaven)
- 1905 Voltooiing touwbaan naast westvleugel Tweede Gesticht
- 1910 Leegstand Derde Gesticht

Inleiding

De tweede fase van het Tweede Gesticht wordt getypeerd door de overgang van het Gesticht naar de Staat en de verandering van een Woongesticht naar een Werkgesticht. In 1859 werd het Gesticht in Veenhuizen na tegenvallende inkomsten overgedragen aan de Staat. De Staat richtte zich in het begin op de opvang van landlopers en bedelaars. In 1884 werden het Tweede en Derde Gesticht aangewezen als Rijkswerkinrichting voor mannen, het Eerste Gesticht werd bestemd als Werkgesticht voor vrouwen. De bijbehorende verbouwingen vonden plaats tussen 1899-1900. Nadat het Tweede Gesticht was aangewezen als Rijkswerkinrichting werd ten noordoosten van het oorspronkelijke

Gesticht het Woongesticht Esserheem gebouwd. De bouw duurde van 1895 tot 1901.

Functie en werking

In vergelijking met de eerste bouwfase bleef de carrévorm van het oorspronkelijke Tweede Gesticht in exterieur vrijwel ongewijzigd. Ook de scheiding tussen de binnen en de buitenring bleef vrijwel intact, hoewel een aantal gangen de verbinding tussen de twee ringen mogelijk maakte. Na de aanwijzing van het Gesticht als Rijkswerkinrichting werd een groot deel van de éénkamerwoningen in de buitenring samengevoegd tot grotere werkzalen. De grote zalen in de binnenring werden gebruikt voor de nieuwe functies. In 1900 verhuisde bijvoorbeeld de smederij van het Eerste Gesticht naar het Tweede Gesticht. Verder kwamen er een kuiperij, klompenmakerij, mandenmakerij en bezembinderij. Ook de touwbaan, die in 1905 gereedkwam ten noordwesten van het carré, paste in deze ontwikkeling.⁸ De werkzaamheden in het Tweede Gesticht zorgden ervoor dat in dit Gesticht vooral de sterke mannen kwamen te werken.

De zes woningen van de opzichters werden samengevoegd met de werkzalen of bestemd als rustkamers. De overgebleven woningen in de buitenring werden tijdens deze bouwfase vergroot door steeds twee woningen samen te trekken. Op deze manier kreeg elke woning een eigen keuken. In de noordvleugel, waar voorheen al ziekenkamers waren gemaakt, werden in deze fase sanitaire voorzieningen (toiletten en badkamers), de zieken- en zwakkenzalen en het dokterslokaal gemaakt. De toename van het aantal sanitaire voorzieningen kwam vermoedelijk doordat het Gesticht werd geteisterd door verschillende ziektes die voortkwamen uit de omstandigheden waarin werd gewoond in het gesticht.

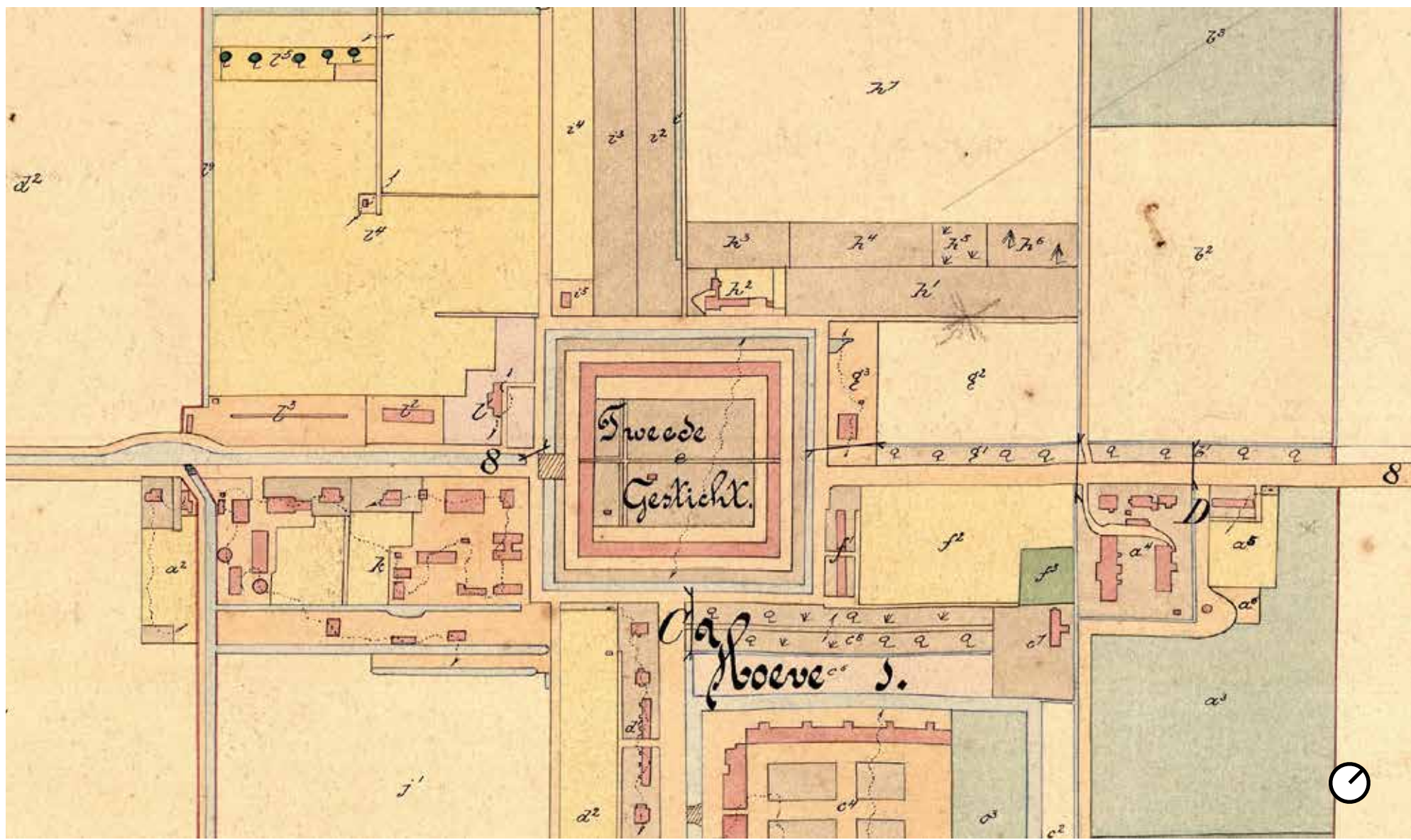
Buitenruimte

Qua bebouwing werd de buitenruimte in en rondom het Tweede Gesticht gedurende de tweede fase meerdere keren gewijzigd. In 1895 is er op de kaart een centraal gebouw te zien op de binnenplaats en staan er aan de buitenzijde twee gebouwtjes (vermoedelijk wachthuisjes voor de opzichters).⁹ Latere kaarten uit 1900 en 1908 laten een andere configuratie zien met een verscheidenheid aan kleinschalige bebouwing op de binnenplaats. De grootste toevoeging was de touwbaan die in 1905 gebouwd werd.¹⁰ Hierdoor werd ook de buitenruimte rondom het carré functioneel benut en verdween een deel van de representativiteit van deze ruimte.

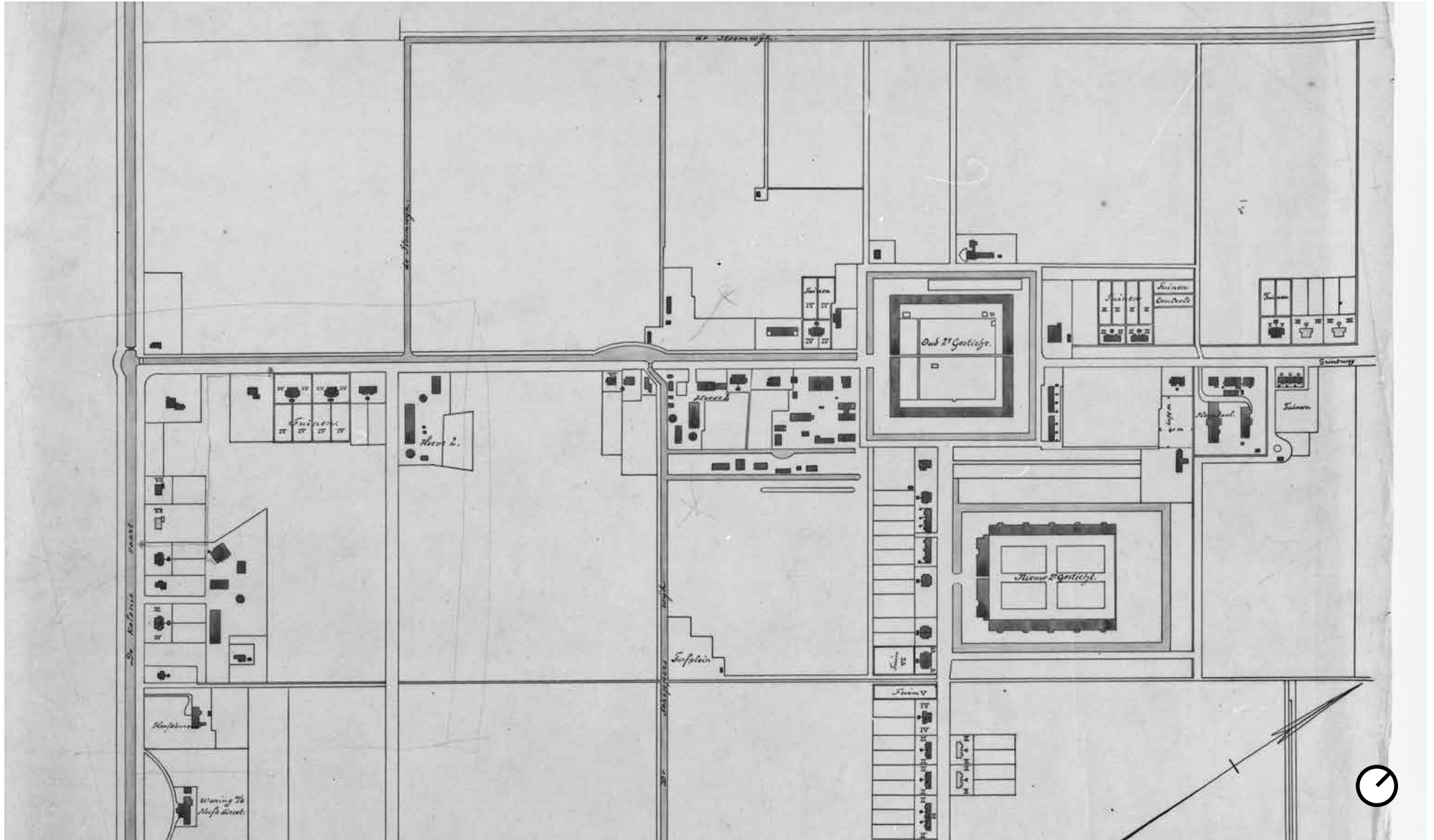
Hoewel de touwbaan aan de buitenzijde van het carré geplaatst werd, verplaatste de ontsluiting zich overwegend naar de binnenplaats door het samentrekken van de éénkamerwoningen. Het aantal deuropeningen aan de buitengevel verminderde sterk. In de binnenring bleef het aantal deuropeningen nagenoeg gelijk, afgezien van de zuidwest vleugel waar extra ingangen werden toegevoegd. De binnenplaats werd verdeeld in vier delen, waarvan de as tussen de twee poorten nadrukkelijk herkenbaar was.

Heijdemakaart uit 1902. De binnenplaats heeft een heldere vlakverdeling. [Drenths Archief]

↓
Opmeting van het Tweede Gesticht 1908. Op de binnenplaats
verschijnen verschillende kleine gebouwtjes. [Nationaal Archief]

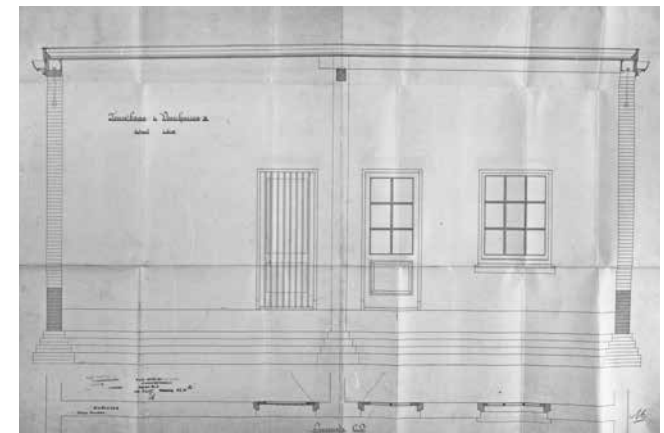
↓
↓↓

Voorgevel in 1903 [Veenhuizen.aldgen.nl]
De werkplaats binnen het Tweede Gesticht, de scheidende binnenmuur is hier al verwijderd (aangegeven in rood). [Collectie Gevangenis­museum]

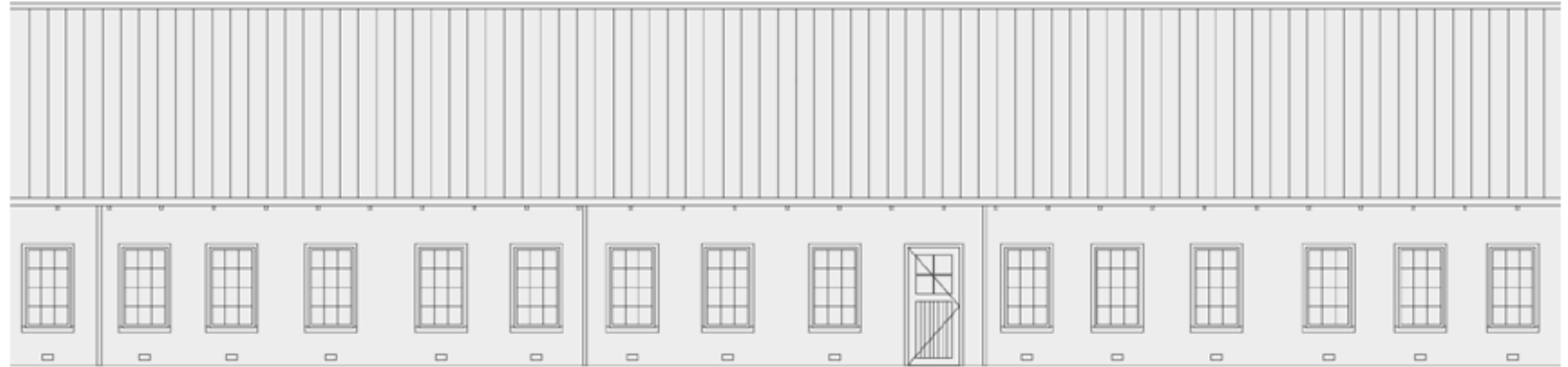
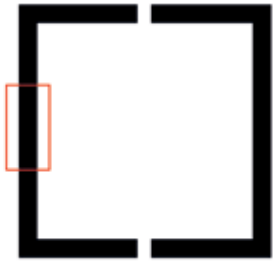

↓
↓↓

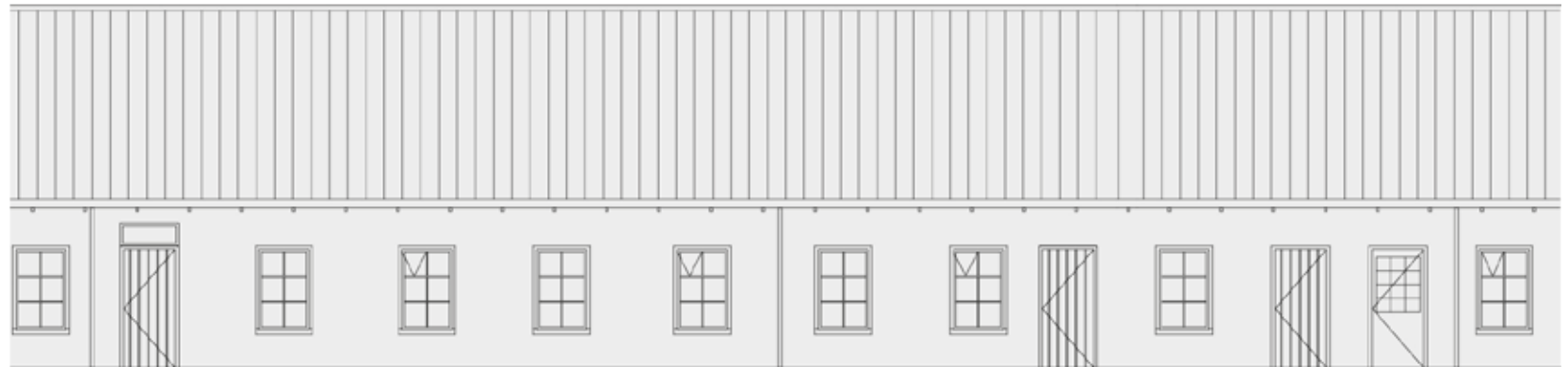
Detailopname van de hoofdpoot van het Tweede Gesticht, omstreeks 1900 [Collectie Gevangenis­museum]
Gevelaanzicht van de Touwbaan, 1902 [Archief RVB]

Gevelreconstructie, gebaseerd op principeplattegronden en bijbehorende bronnen. Deuropeningen aan de buitengevel worden vervangen voor vensters.

BUITENGEVEL

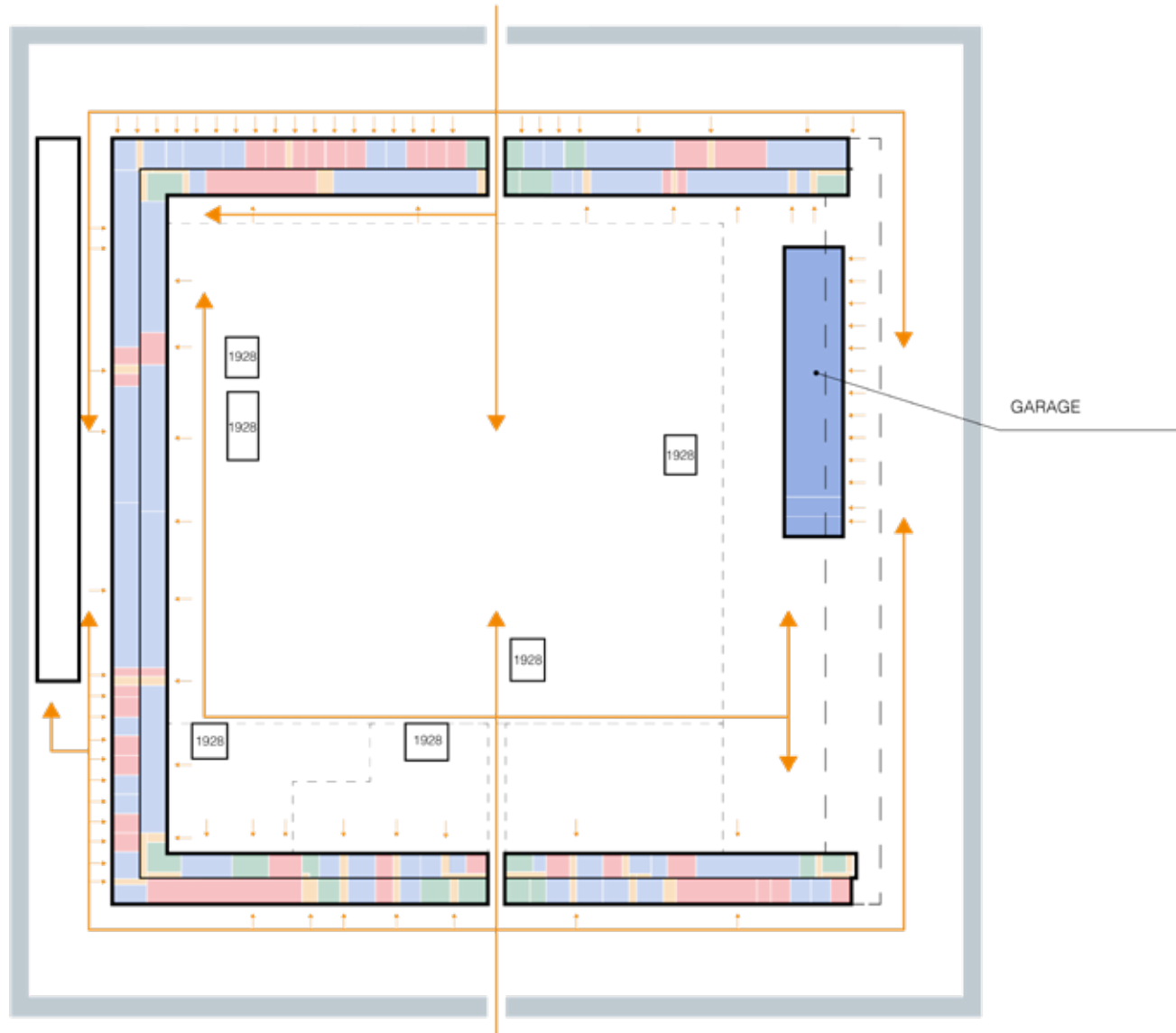

BINNENGEVEL

principeplattegrond met functies, gebruikers en ruimtelijke verdeling. gebaseerd op:
Plattegrond garage 1928 (Nationaal Archief)
Situatie buitenruimte: ca. 1928 (Nationaal Archief)

Legenda

- Voorzieningen
- Kolonisten/gevangenen/bezoekers
- Dienst/personeel
- Verkeersruimte

4.3 FASE 3: SLOOP VIERDE VLEUGEL EN BOUW GARAGELOODS (1911-1928)

- 1911 Toestemming sloop oostvleugel Tweede Gesticht: vermoedelijk door slechte staat van onderhoud
- 1914-1918 Gebruik Tweede en Derde Gesticht voor opvang Belgische vluchtelingen
- 1917-1921 Gebruik Derde Gesticht voor opvang smokkelaars en arrestanten.
- 1925 Sloop Derde Gesticht
- 1928 Bouw garagegebouw bij oostvleugel Tweede Gesticht

Inleiding

Tijdens de derde bouwfase veranderde er qua gebruik weinig binnen het Tweede Gesticht. Het Gesticht bleef als Rijkswerkinrichting in gebruik, maar werd tijdens de Eerste Wereldoorlog ook enige tijd gebruikt voor de opvang van Belgische vluchtelingen, voornamelijk afkomstig uit Antwerpen.¹¹ In de jaren na de Eerste Wereldoorlog kwam het complex in gebruik voor het opsluiten van smokkelaars en andere arrestanten.¹² Deze bouwfase werd gekenmerkt door de sloop van de oostvleugel van het carré in 1911 en de daaropvolgende bouw van een garagegebouw in 1928.

Functie en werking

Tijdens deze bouwfase werd voor het eerst ingegrepen in de carrévorm van het Gesticht. Vanwege de sobere bouwwijze van het Gesticht en gebrekkig onderhoud was de oostelijke vleugel van het carré bouwvallig geworden. In een brief van de minister van Justitie van 28 oktober 1911 werd aangegeven dat er geen bezwaar tegen de sloop van de oostvleugel bestond.¹³ Hierop werd deze vleugel gesloopt, met grote gevolgen voor de ruimtelijke werking van het carré. De binnenplaats was nu toegankelijker en niet langer strikt gescheiden van de buitenruimte rondom het

carré. In 1928 volgde de bouw van een garageloods, min of meer ter plekke van de gesloopte zuidoostvleugel.¹⁴ Het gebouw werd niet in de rooilijn van de gesloopte vleugel gezet, maar werd iets naar achteren ten opzichte van de rooilijn van de kopse gevel van het carré gelegd. Het garagegebouw bestaat uit 11 spanten en heeft in totaal een afmeting van 10 bij 54,7 meter en is 5,2 meter hoog.¹⁵ In bouwvorm zijn het Gesticht en het garagegebouw enigszins vergelijkbaar. De gootlijn van het garagegebouw is hoger dan die van het Gesticht waardoor het dakvlak flauwer loopt.

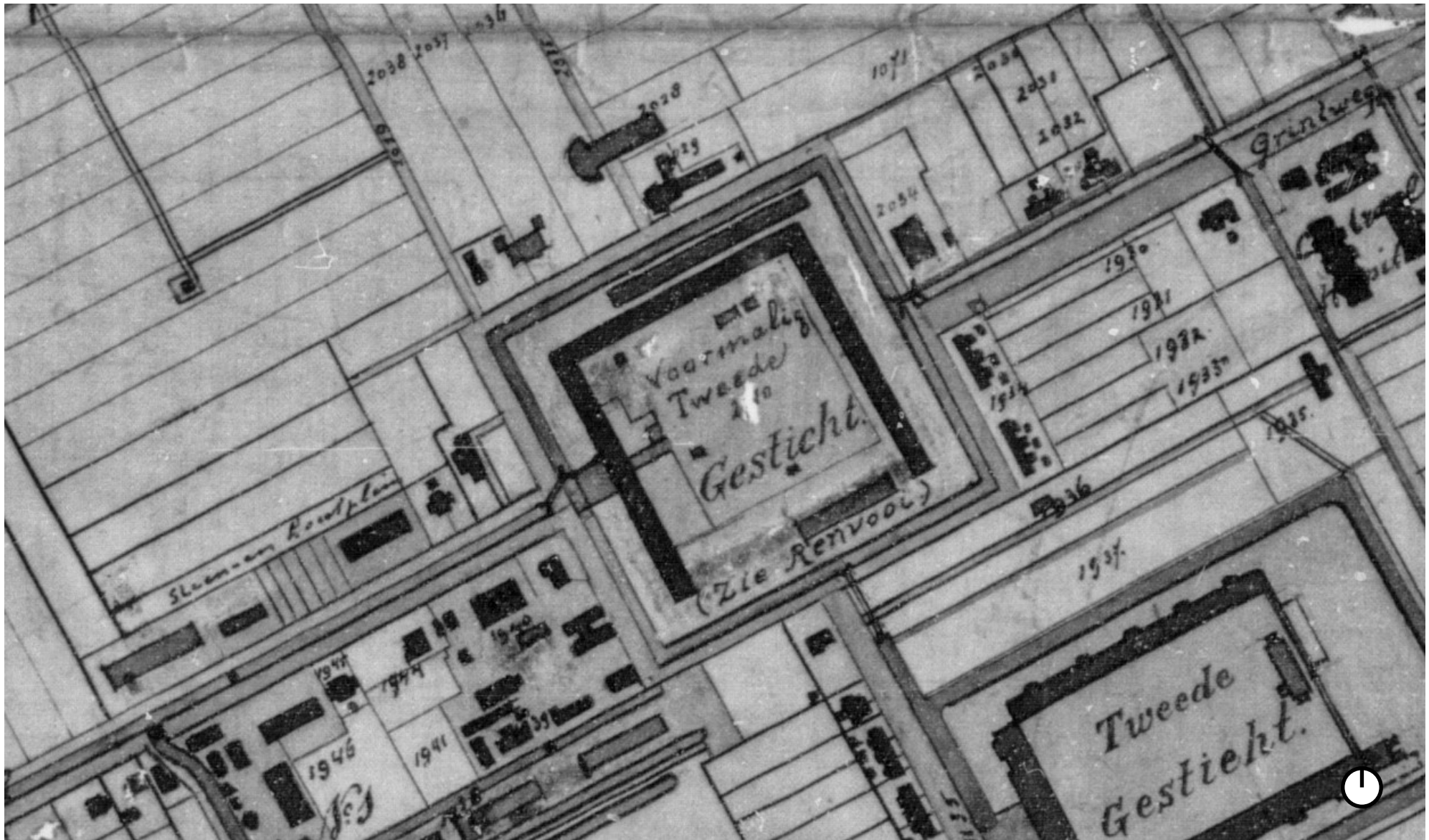
Buitenruimte

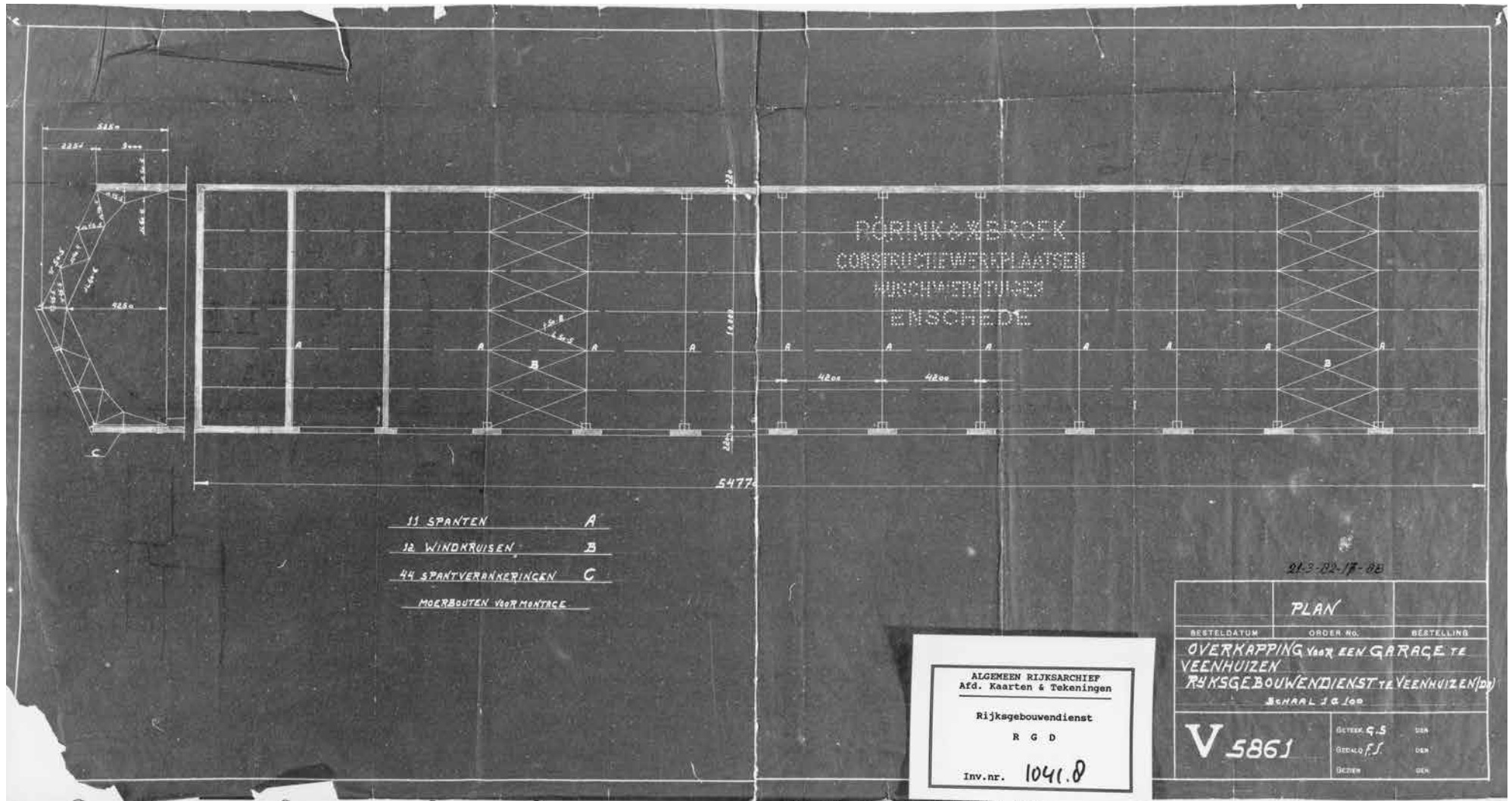
Het gebruik van de buitenruimte om het complex (die begon met de bouw van de touwbaan) werd doorgezet na de sloop van de oostvleugel en de bouw van het garagegebouw. Daarnaast ontstond er een onbedoelde maar kenmerkende visuele verbinding tussen het Woongesticht Esserheem aan de Meidoornlaan en het Tweede gesticht als werkgesticht.

Aan het begin van de 20^e eeuw werd de binnenplaats ingericht als grasveld met een paar boomgroepen en werd de kleinschalige bebouwing op de binnenplaats gewijzigd.¹⁶ Een verscheidenheid aan schuurtjes stond in clusters op de binnenplaats, overwegend op de noordoostelijke helft. Een aantal tuinen werd tegen de binnenzijde van de zuid oostvleugel gesitueerd.¹⁷ Door de sloop van de oostvleugel kreeg de voormalige binnenplaats een nieuwe doorgang. Zo verschoof de ontsluiting van het Gesticht naar de noordoostelijke hoek van het gebouw. Ook de garageloods werd vanaf de buitenzijde ontsloten, waardoor deze verschuiving versterkt werd.

Kadastrale opmeting 1930, de touwbaan en de garage staan aan beide zijden [Nationaal Archief]

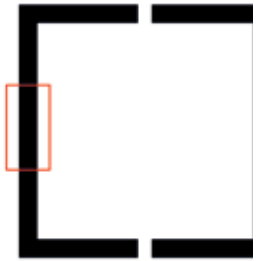

Voorgevel in de jaren '10 of 20 van de twintigste eeuw [Collectie Gevangenis­museum]

Gevelreconstructie, gebaseerd op principeplattegronden en bijbehorende bronnen. Deuropeningen aan de buitengevel worden vervangen voor vensters.

BUITENGEVEL

BINNENGEVEL

principeplattegrond met functies, gebruikers en ruimtelijke verdeling. gebaseerd op:

Selectie plattegronden, 1959-1970 (Nationaal Archief)

Plattegrond betonfabriek, 1974 (Archief RVB)

Plattegrond portiersloge, 1985 (Archief RVB)

Situatie buitenruimte: Luchtfoto's 1950-1985 (Gevangenis museum/ beeldbank RCE)

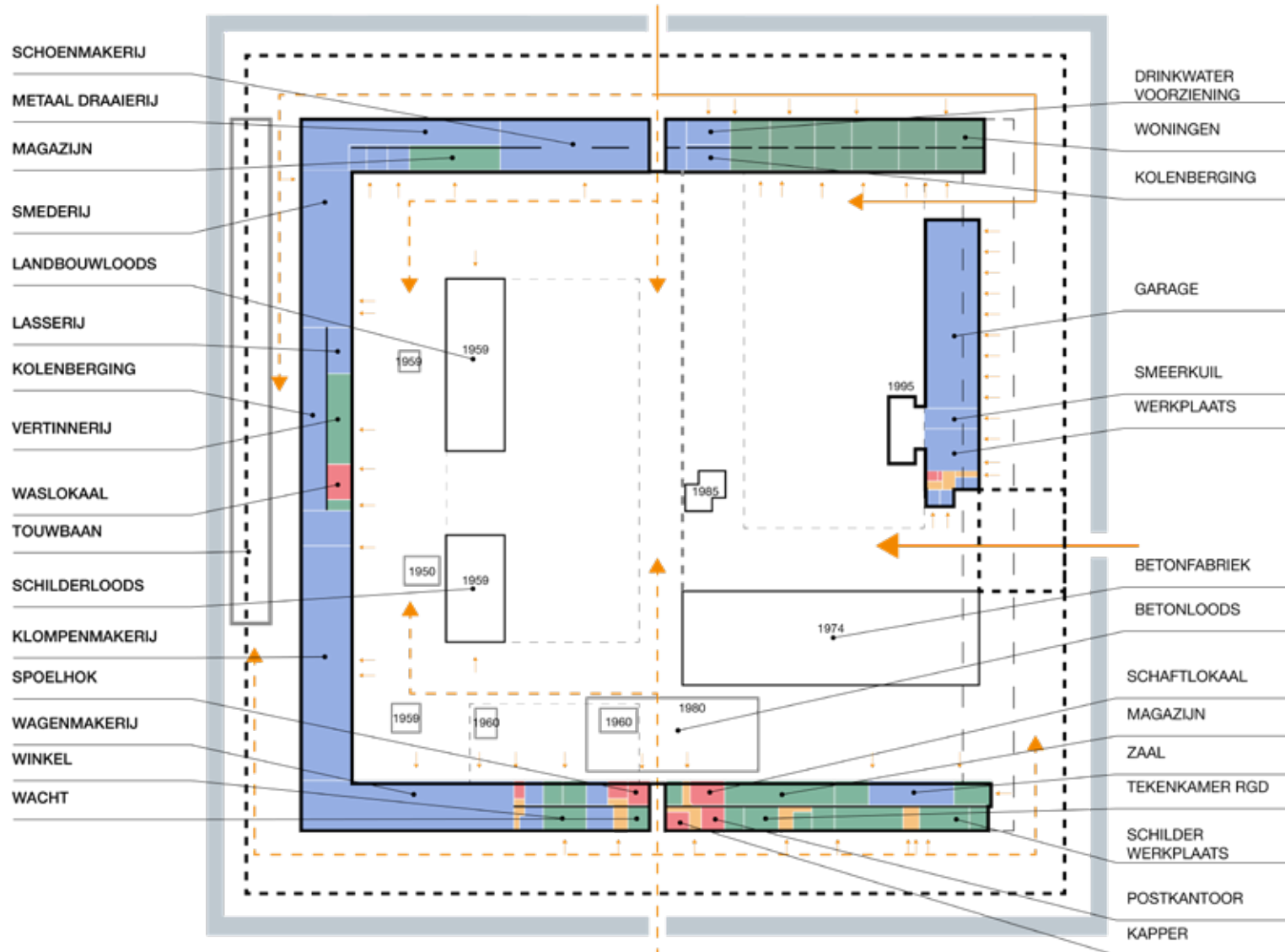
Situatie buitenruimte: plattegrond 1959 (Nationaal Archief)

Situatie buitenruimte: plattegrond ca. 1980 (archief RVB)

Situatie buitenruimte: plattegrond 1992 (Archief RVB)

Legenda

- Voorzieningen
- Kolonisten/gevangenen/bezoekers
- Dienst/personeel
- Verkeersruimte

4.4 FASE 4: VERBOUWINGEN EN HERSTELWERKZAAMHEDEN (1928-1995)

- 1930-40 Vernieuwing zolderbalklagen en kap
- 1949-1951 vernieuwing zolderbalklagen en kappen zuidvleugel en restauratie vernieuwing gevel
- 1950 inrichting van zes woningen in noordvleugel
- 1950-1970 transformatie van Werk- en Woongestichten naar Penitentiaire Inrichtingen¹⁸
- 1949 omdoping Nieuw Tweede Gesticht tot 'Esserheem'.
- 1960-1980 Vergroting zalen en sloop middenwand
- 1975 Bouw Betonfabriek naast garagegebouw
- Ca. 1980 Bouw Betonloods achter de hoofdingang
- 1983 Aanleg wasplaats en benzinepomp achter garagegebouw
- 1986 Portiersloge
- 1991 voorstel voor het Landelijk Gevangenismuseum in het Hospitaalcomplex¹⁹
- 1992 uitbreiding garagegebouw
- 1995 (januari) Hekwerk, verplaatsing van de hoofdingang
- 1995 (juli) plaatsen van tralies voor de ramen

Inleiding

De vierde bouwfase van het Tweede Gesticht omvatte de periode van de Rijkswerkinrichting vanaf de bouw van de garageloods. De bouwfase werd getypeerd door een grote verscheidenheid aan verbouwingen en herstelwerkzaamheden binnen het carré en de bouw en sloop van schuren, loodsen en werkplaatsen op de binnenplaats.

Functie en werking

Tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw waren er relatief weinig veranderingen in het gebouw. Wel werden er diverse herstelwerkzaamheden aan het carré uitgevoerd. De gevels tonen aanheelwerk in het metselwerk uit verschillende perioden van 1930 tot 1960.²⁰ De kapconstructie werd tussen 1930 en 1955 in

delen vervangen, waarbij tijdens deze verbouwing de twee kappen van de buiten- en de binnenring werden samengetrokken.²¹ Van 1950 tot 1970 veranderde de bestemming van Veenhuizen in een strafgevangenis. Zodoende werden de woon- en werkgestichten penitentiaire inrichtingen en onderging het Tweede Gesticht verschillende verbouwingen. Veel zalen werden vergroot, met meer ruimte voor de werkzaamheden binnen de gevangenis. De middenwand die de binnen- en buitenring van het carré scheidde, verdween geleidelijk in de zoektocht naar meer ruimte binnen het gebouw. In 1950 werden er zes woningen gemaakt in de noordoostelijke vleugel van het voormalige carré.²²

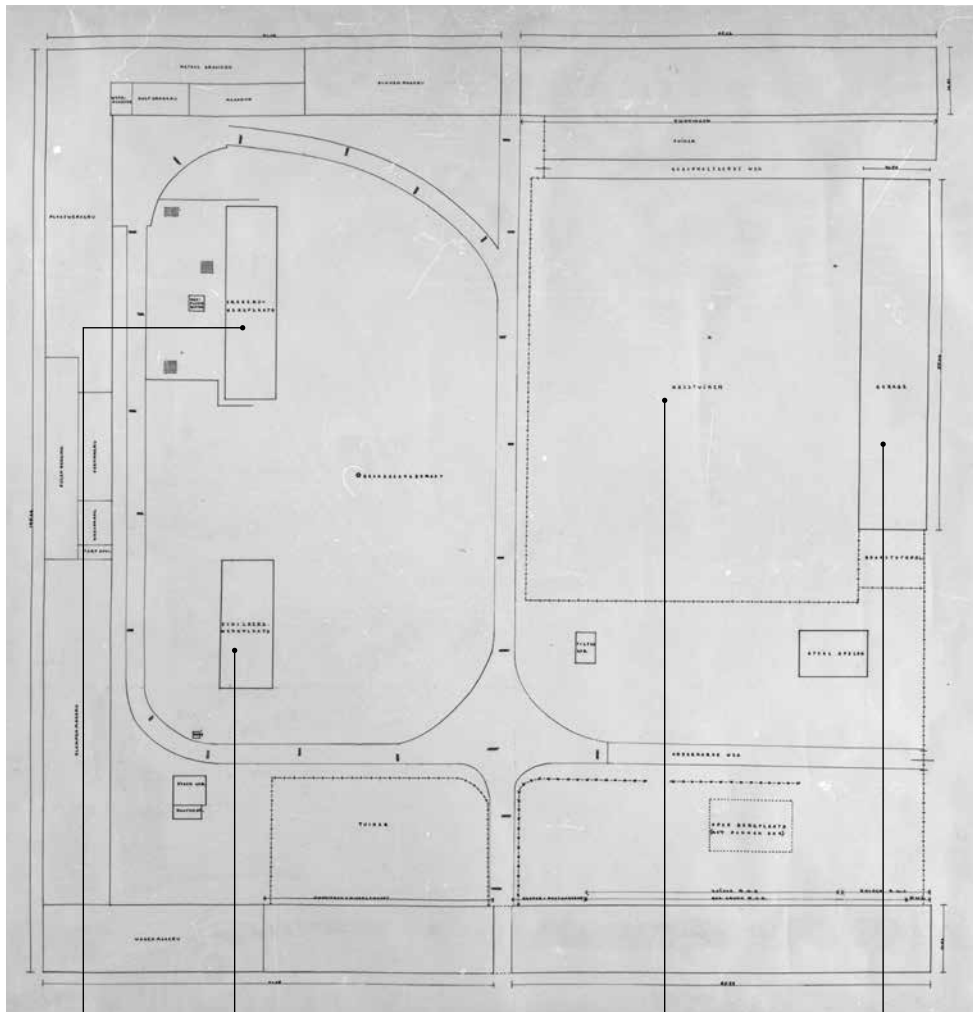
Vanaf de jaren '50 werd de binnenplaats functioneel benut en werden meer schuren, loodsen en werkplaatsen gebouwd. Bijvoorbeeld de landbouwloods en schilderloods, die in de noordwestelijke helft van de binnenplaats stonden.²³ In 1986 kregen deze loodsen nieuwe spanten, later werden ze gebruikt als houtopslag en metaalopslag.²⁴ In 1975 werd de betonfabriek gebouwd tussen de garageloods en de zuidoostelijke vleugel van het voormalige Gesticht.²⁵ Hiervoor werd een deel van de oude gracht gedempt met een aarden wal, waardoor een nieuwe entree vanaf de Meidoornlaan tot de eiland ontstond. Zo werd de directe relatie tussen Esserheem en het voormalige Tweede Gesticht verstrekt. Naast de betonfabriek worden tussen 1980 en 1983 een betonloods, een wasplaats en benzinepomp gebouwd.²⁶ In 1986 kwam er midden op de binnenplaats, naast de vernieuwde hoofdingang een portiersloge.²⁷ De oude hoofdepoort van het voormalige Gesticht was toen al dichtgezet waardoor de aarden wal richting de betonfabriek de hoofdingang werd. Ook het garagegebouw werd tijdens deze bouwfase uitgebreid, eenmaal in de jaren '80 en eenmaal in 1992. Het voormalige Tweede Gesticht werd in 1994 als rijksmonument aangewezen.²⁸ Tenslotte werd het

terrein van de penitentiaire inrichting in 1995 voorzien van nieuw hekwerk, waardoor de volledige binnenplaats en de garageloods binnen het gevangenterrein werden getrokken. Ook werden tijdens deze laatste verbouwing de ramen aan de buitenzijde van het gebouw voorzien van tralies.²⁹

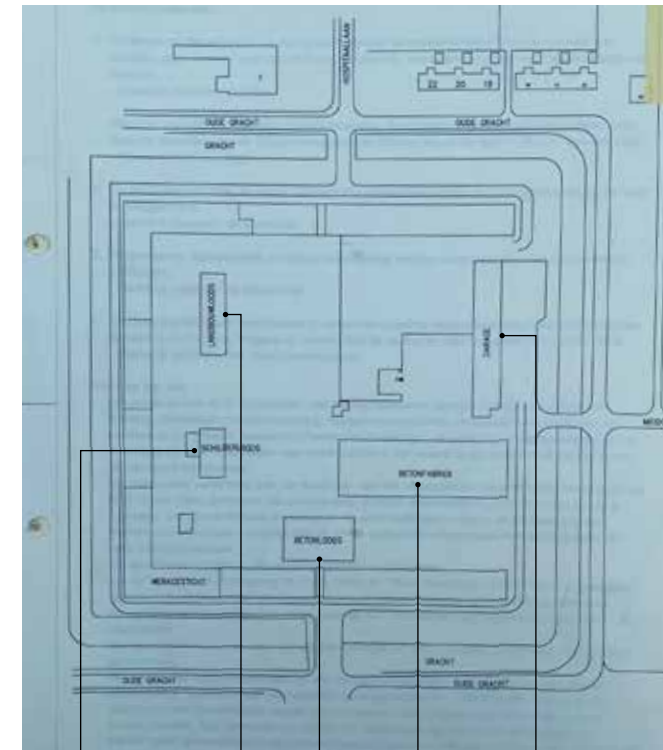
Buitenruimte

De buitenruimte was tijdens deze bouwfase aan veel verandering onderhevig. Door de bouw van de verschillende loodsen en werkplaatsen verschoof de focus van het terrein naar de binnenplaats. De binnenplaats leek in deze fase in meerdere zones te worden verdeeld voor gebruik: deels als tuin/moestuin en voor opslag en deels als parkeerterrein voor bussen.³⁰ Aan de buitenzijde werd de touwbaan gesloopt, op basis van luchtfoto's gebeurde dit halverwege de jaren '80.³¹

- ↙ Opmeting en fruncties in 1959. Op de binnenplaats staan een smederij- en schilderwerkplaats. Langs de gevels zijn tuinen en achter de garage zijn moestuinen. [Nationaal Archief]
- ↓ Plattegrond en aangegeven functies in de penitentiaire inrichting in 1992. De werkplaatsen zijn aangepast tot opslagloodsen. De betonfabriek en betonloods zijn toegevoegd. [Archief RVB]

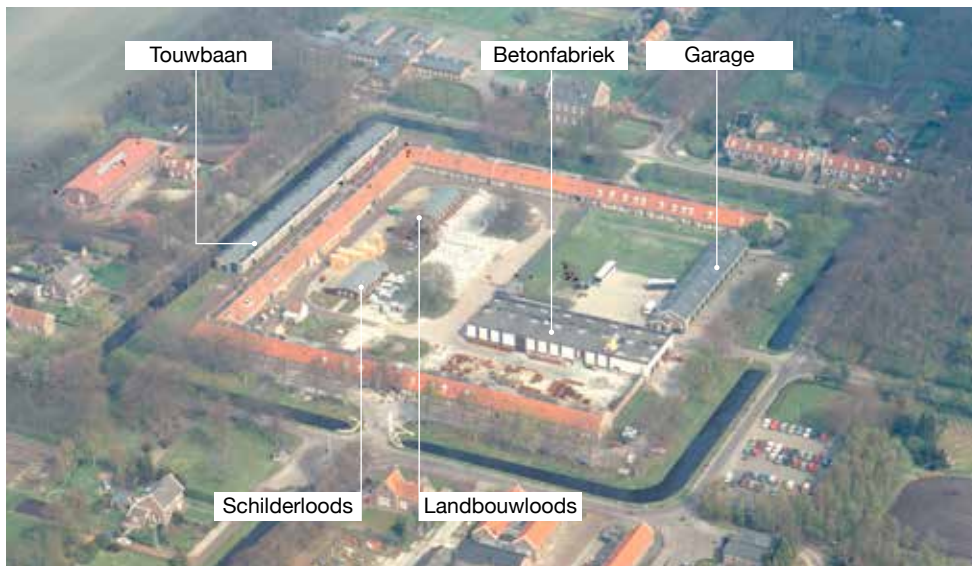
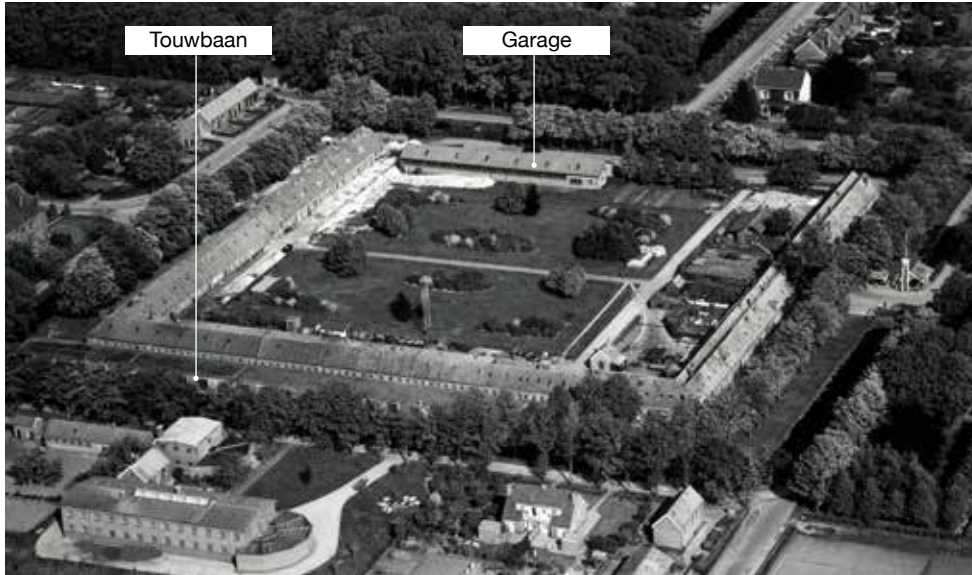

Smederijwerkplaats
 Schilderwerkplaats
 Moestuinen
 Garage

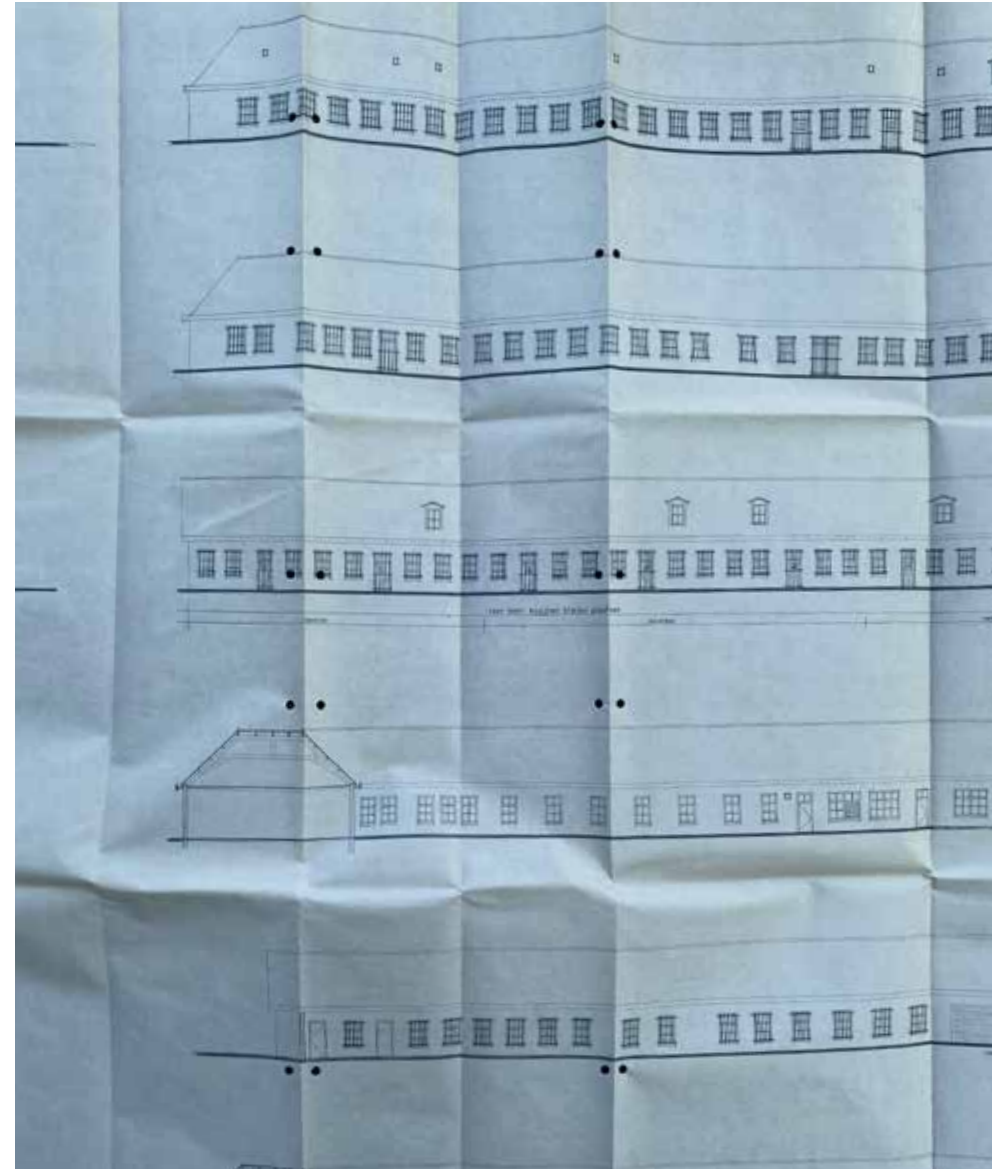

Landbouwloods
 Schilderloods
 Betonfabriek
 Betonloods
 Garage

- ↓ Luchtfoto rond 1950 met een duidelijke vlakverdeling. [Collectie Gevangenis­museum]
- ↓↓ Luchtfoto met extra loodsen en de betonfabriek op de binnenplaats, rondom 1975 [Collectie Gevangenis­museum]

- ↓ Gedeeltelijke restauratie van de gevels van het Gevangenis­museum. Voor de buitenvensters worden tralies geplaatst. Tekening uit 1995. [Archief RVB]

↓ De binnenplaats rond 1960. Rechts staat de smederijwerkplaats.
[Collectie Gevangenismuseum]

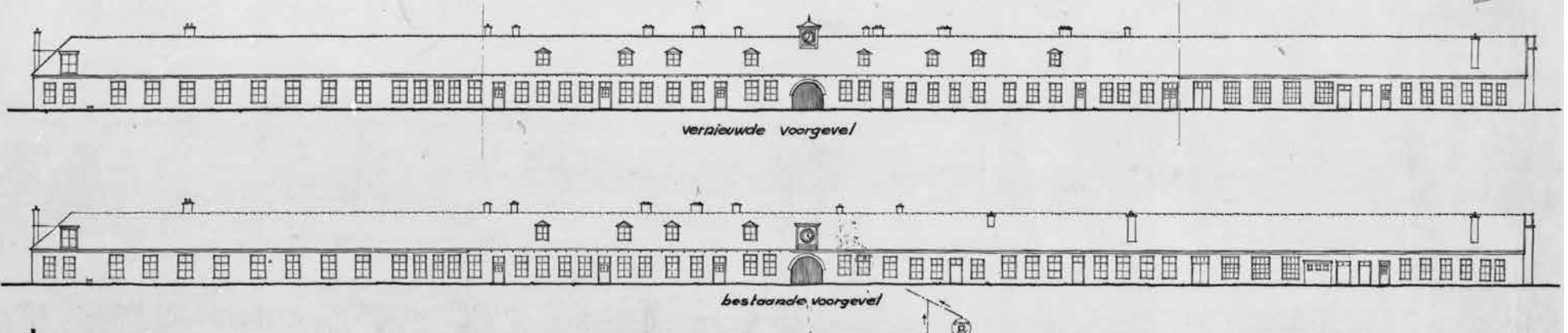

↓ De hoofdpoot in de jaren '50 of '60. De dakkapellen en het klokwerk werken tijdens de restauratie in 1950 geplaatst [Collectie Gevangenismuseum]
↓↓ Tekeningen van gedeeltelijke restauratie en verplaatsing klokwerk in 1950 [Nationaal Archief]

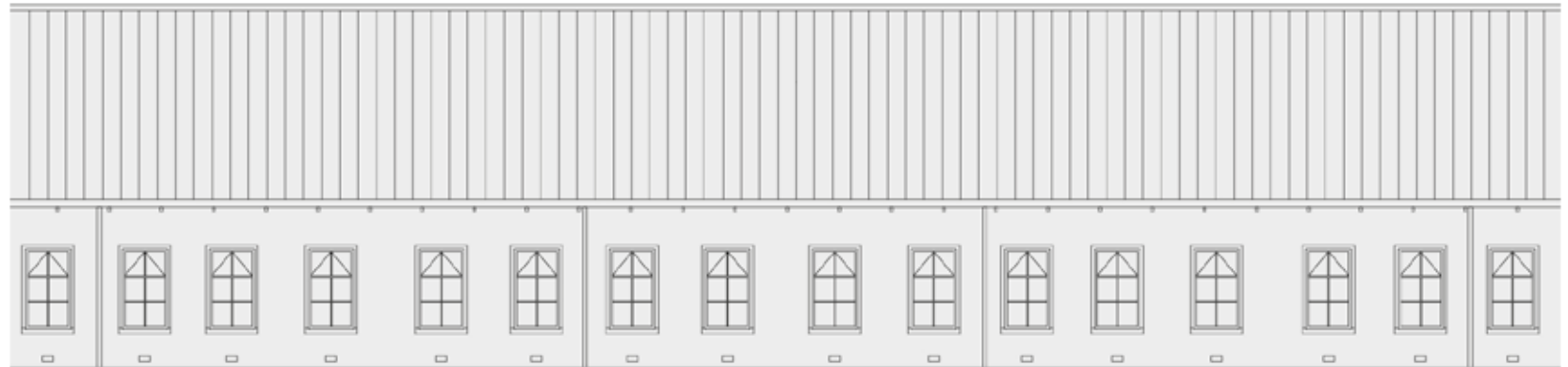
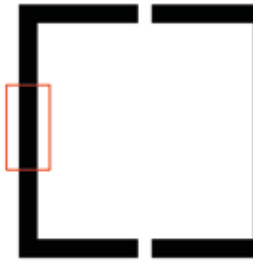

GEDEELTELIJKE RESTAURATIE 1/4 WERKGESTICHT TE ISSERHEEM IN 1950

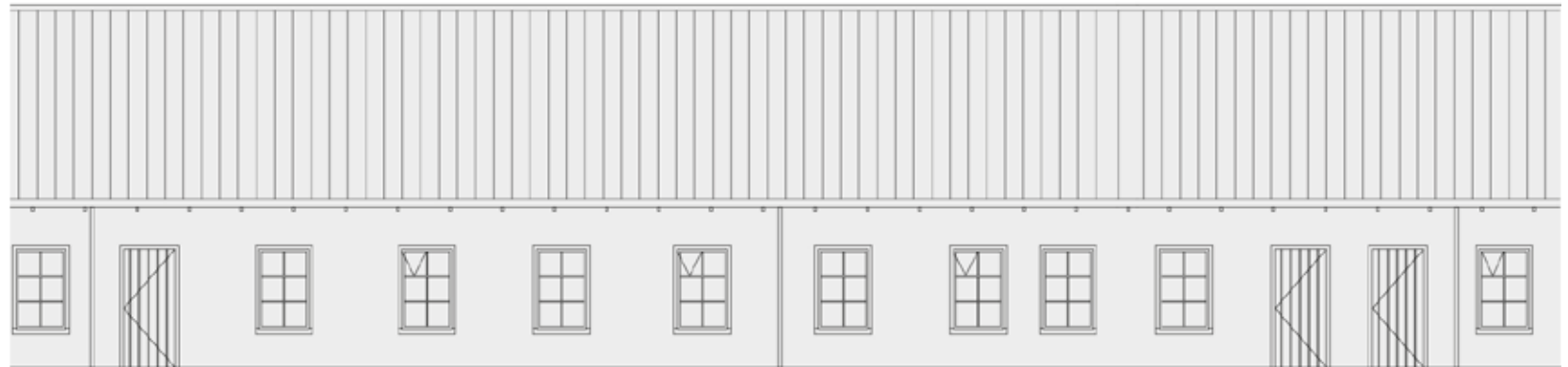
SCHAAL 1:200

Gevelreconstructie, gebaseerd op principeplattegronden en bijbehorende bronnen. Vrijwel alle deuropeningen aan de buitengevel zijn vervangen voor vensters.

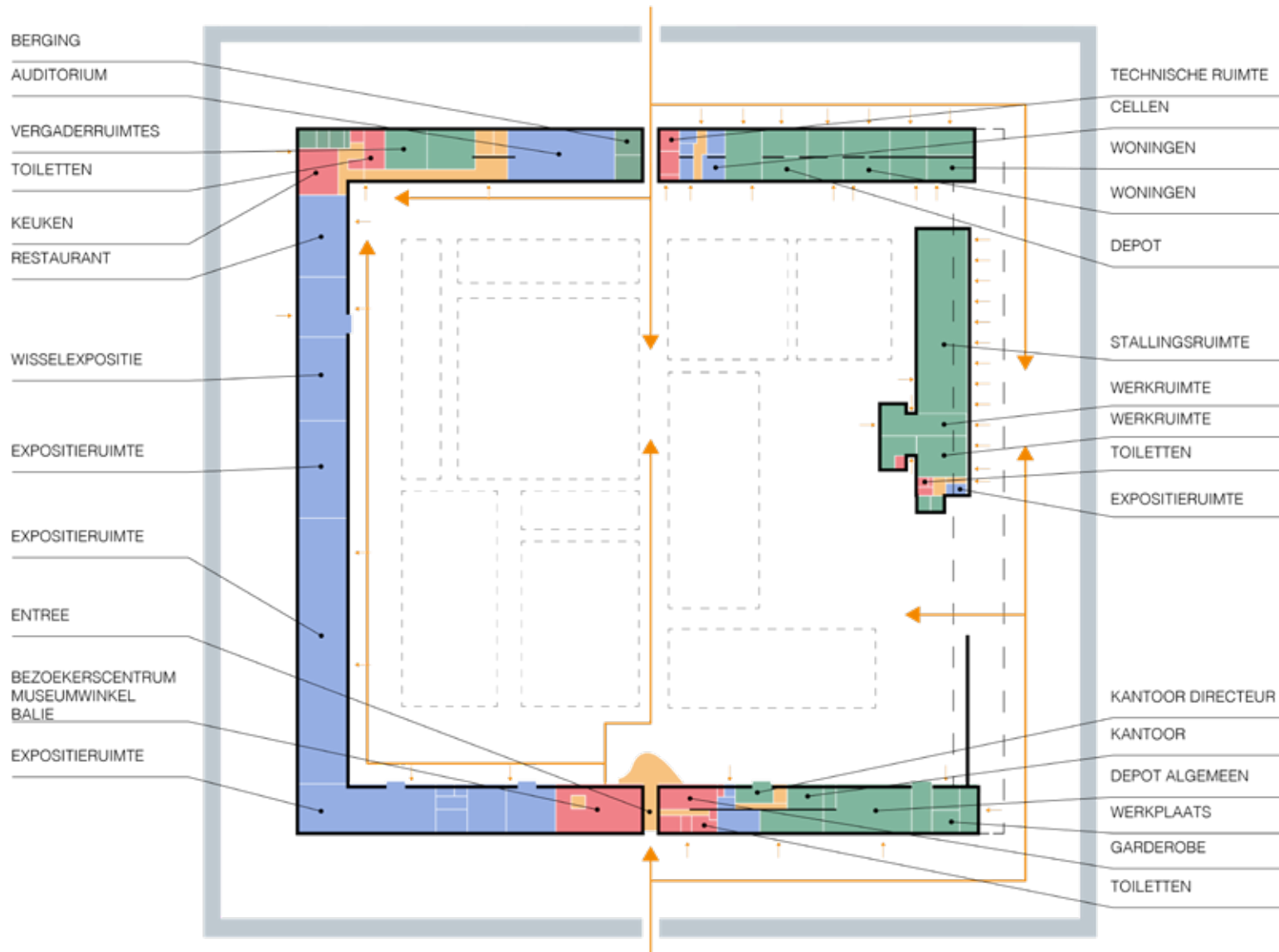
BUITENGEVEL

BINNENGEVEL

Legenda

- Voorzieningen
- Kolonisten/gevangenen/bezoekers
- Dienst/personeel
- Verkeersruimte

4.5 FASE 5: GEVANGENISMUSEUM (1995-HEDEN)

- 1995 leegstaand Tweede Gesticht
- 1996 Uitwerking concept Gevangenis­museum door KPMG
- 2002 Ontwikkelingsbureau Veenhuizen wordt opgericht
- 2004 (augustus) Sloop van de Betonfabriek
- 2005 Transformatie Tweede Gesticht naar Gevangenis­museum

Inleiding

De vijfde bouw­fase werd geken­merkt door het einde van de Rijkswerkin­richting in het ge­bouw, de daarop­volgende leeg­stand en de re­novatie en ver­bouw­ing tot het Nationaal Ge­vangenis­museum.

Functie en werking

Door de aan­wij­zing van het Tweede Gesticht als rijks­monument werd duidelijk dat het ge­bouw in de toek­omst niet als penitentiare in­richting zou vol­doen. Vanaf 1995 werden plan­nen ge­maakt om het Nationaal Ge­vangenis­museum te huis­vesten in het voormalige Gestichts­ge­bouw. Voordat het voormalige Tweede Gesticht in beeld kwam voor deze museale functie, bestonden er plan­nen om het museum in het Hos­pitaal­com­plex aan de over­zijde van de Oude Gracht te plaats­en.³² In 1996 wordt door KPMG een eerste concept op­ge­leverd voor de in­richting van het Ge­vangenis­museum in het Tweede Gesticht. In eerste instantie zou archi­teet Hannie van Eyck het verdere ont­werp voor het Ge­vangenis­museum maken. Na onenig­heid over het budget en ver­schil­lende ideeën over de uit­wer­king van het museum zag zij van de opdracht af, waarna Mayke Schijve (RGD) de opdracht over­nam.³³

Het Gestichts­ge­bouw is in in­te­rieur en ex­te­rieur sterk ge­re­no­veerd. Het hoofd­ont­werp is van de hand van Mayke Schijve, het in­te­rieur werd door het bureau Kinkorn onder handen ge­no­men.³⁴ De hoofd­poort is weer open ge­maakt, met een glazen uit­bouw aan de bin­nen­zijde van de poort. Be­zoekers lopen via de hoofd­poort naar de balie en museum­winkel. Daarna volgen ver­schil­lende ruimtes

voor de ex­po­sitie van het museum, hi­voor zijn de ruimtes in de zuid­westelijke vleugel sa­men­ge­trokken. Naast het ver­wij­deren van de bin­nen­muren is tij­dens de ver­bouw­ing een nieuwe vloer ge­stort op de bestaande bak­steenvloer en bo­ven de houten balk­laag is ge­isoleerd.³⁵ Func­tieel was de groot­ste wij­ziging dat de vol­ledige ont­sluiting van het museum via het in­te­rieur gaat. De ex­po­sitie­ruimtes vormen een door­lopende ruimte van­af de hoofd­ingang tot het re­staurant in de noordelijke hoek.

Buitenruimte

Voor de ver­bouw­ing tot het Ge­vangenis­museum zijn uit­voeri­ge sa­neringen ge­daan. In 2004 werden de meeste ge­bouw­en op de bin­nen­plaats ge­loopt, de ga­rageloods werd niet mee­ge­no­men in deze plan­nen.³⁶ Wel was de in­ten­tie om de meest re­cente uit­bouw van het ga­rage­bedrijf te slo­pen, maar is om on­bekende re­denen niet uit­ge­voerd. Het ont­werp van de bui­ten­ruimte is van de hand van Buro Lubbers.³⁷ Hierin zijn de strenge lijnen van een nieuw ge­in­tro­duceerde vlak­ver­deling lei­dend, maar worden in­for­mele ele­men­ten mee­ge­no­men. De bin­nen­plaats is in ver­schil­lende vlak­ken op­ge­deeld, met gras­vel­den, speel­toe­stelen en een uit­stalling van ver­schil­lende voer­tuigen uit de col­lectie van het museum. Ron­dom de bui­ten­gevel van het museum loopt een pad­struc­tuur die enkel voor dienst ge­bruikt wordt.

Sloop van de betonfabriek en de situatie in het interieur van het Tweede Gesticht in 2004 [Onderzoek Jan van den Hoeve]

Buiten- en binnengevel van het Gesticht voor de verbouwing tot Nationaal Gevangenis­museum [Collectie Gevangenis­museum]

- ↓ Toegevoegde elementen in de expositieruimte. De geschoorde stalen constructie staat op de plek van de voormalige binnenmuur.

- ↙ Gespaarde spantconstructie in het huidige restaurant.
↓ Interieurontwerp, het houten verlaagde plafond is een leidend element door de museumruimtes.

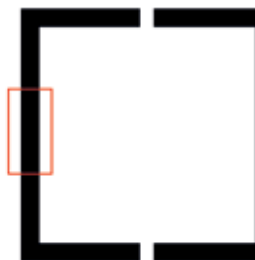
Vernieuwde hoofdingang van het Gevangenismuseum

Voorbeeld van één van de glazen uitbouwen aan de binnenzijde van het Gevangenismuseum.

Gevelreconstructie, gebaseerd op principeplattegronden en bijbehorende bronnen. Voor de vensters aan de buitengevel zijn tralies geplaatst. In de binnenplaats zijn glazen uitbouwen gemaakt.

BUITENGEVEL

BINNENGEVEL

BRONNEN EN EINDNOTEN

LITERATUUR

R. Berends e.a., *Arbeid ter disciplineren en bestraffing Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859*, september 1983.

Bureau voor Bouwhistorie en architectuurgeschiedenis (BBA), *Bouwhistorische verkenning met Arbeidscluster De Werf*, december 2005.

Bureau voor Bouwhistorie en architectuurgeschiedenis (BBA), *Bouwhistorische verkenning met Hospitaalcomplex*, december 2005.

Bureau voor Bouwhistorie en architectuurgeschiedenis (BBA), *Bouwhistorische verkenning met schoolgebouw Oude gracht 2*, december 2005.

Joris Coolen, *Archeologisch-geofysisch onderzoek voormalig Derde Gesticht Veenhuizen, gemeente Noordenveld Drenthe*, september 2017

A.F. Eilerts de Haan, *De Rijksgestichten te Ommerschans en Veenhuizen*. Amsterdam, 1875.

Floor, R. Johan Frederik Metzelaar (1818-1897) en Willem Cornelis Metzelaar (1848-1918): *Bouwmeesters voor justitie*. Rotterdam: Stichting Bonas, 2009.

Floor, R. *Architectuur van het recht: Nederlandse justitiegebouwen 1870-1914*. Zutphen: Walburg Pers, 2012.

Groen Erfgoed in Veenhuizen, i.o.v Gemeente Noordenveld, april 2020

J. van der Hoeve, Veenhuizen-Esserheem, *bouwhistorisch deelontleding*, 2004.

Land-id i.s.m. MVDH cultuurhistorie, *Hart van Frederiksoord - waardstelling, kaders en ontwerpprincipes*, december 2016

Ministerie van VROM, *Historische documentatie en waardebeoordeling deel 1 en 2*, september 1990.

E. Ossinga en L. Voerman, *Cultuurhistorisch onderzoek gebieden Esserheem en Norgerhaven*, oktober 2018.

Petersen, M.A. *Gedetineerden onder dak: Geschiedenis van het*

Gevangeniswezen in Nederland vanaf 1795 af, gezien van zijn behuizing. Alkmaar, 1978.

W. Schackmann (2018), *De Kinderkolonie. Tot een werkzaam leven opgeleid: de wezen van Veenhuizen (1824-1859)*, Amsterdam.

H.G. Roelfsema-van der Wissel, *De gezondheidszorg in de Noord-Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid tussen 1818 en 1859*, 2006. Te zien via: <https://www.rug.nl/research/portal/files/14570970/thesis.pdf>

ARCHIEVEN

Nationaal Archief [NA]

991. Kaart waarop de organisatie van de veenaafgraving in 1639 staat aangegeven, [ca. 1:1000] [gekopieerd naar kaart van 1794 van L.C. Bixama Aardenburg (Luit. Ing.) die weer gekopieerd was naar een kaart van 1639]. [ca. 1880] 1 blad

992. Kadastrale kaart van Veenhuizen, 1:5000 [ca. 1900] 1 blad

994. Kadastrale kaart van Veenhuizen, 1:5000. Uittreksels. 1926 1 omslag

1036. Plattegronden, W.C. Metzelaar, 1:2500 1908 2 bladen

1039. Werkgesticht en touwbaan. Werk- en detailtekeningen voor verbouw en restauratietekeningen, 1:1-1:200 [ca. 1870-] 1959, 1 omslag

1040. Werkgesticht, touwbaan/Centraal magazijn.

Tekening voor de aanleg van de nieuwe straat van het oude gesticht naar het centraal magazijn, 1:100 [ca. 1900], 2 bladen

1041. Werkgesticht, garage. Tekeningen voor de bouw, 1:1-1:50 1928, 1 omslag

Drents Archief [DA]

NL-AsnDA_0137.02_24_001

NL-AsnDA_0137.02_18_001

Archief Rijksvastgoedbedrijf

Diverse bouwtekeningen na 1957 (zie lijsten).

Gevangenis museum

Expo onderdelen architectuur en landschap: historische kaarten en fotomateriaal, plattegronden uit de exhibitie.

WEBSITES

<http://schackmann.nl/proefkolonie/WezenVH/index.html> (aanvullende informatie bij het boek De kinderkolonie)

<http://schackmann.nl/proefkolonie/Veenhuizen/index.html> (Diverse stukken over de kolonie Veenhuizen 1823-1859 met o.a. transcripties van het bestek eerste gesticht 1823)

Beeldbank RCE: <https://beeldbank.cultureelergoed.nl/alle-afbeeldingen/?q=veenhuizen&mode=gallery&view=horizontal&page=1&reverse=0&oldView=list>

<https://www.herbestemming.nu/projecten/het-gevangenis-museum-veenhuizen>

<https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/koloniën-werelderfgoed>

PRESENTATIES

13 januari 2020: SteenhuisMeurs (Johanna van Doorn en Paul Meurs), RCE (Mieke van Bers), Gevangenis museum Veenhuizen (Peter Sluiter en Mariëlle Kooij), gemeente Noordenveld (Harry Tappel), provincie Drenthe (Saskia van Dijk, Gerko Arkema, Priscilla Verplanke)

10 februari 2020: Steenhuis Meurs (Paul Meurs en Cathelijne van Anel), RCE (Mieke van Bers), Gevangenis museum Veenhuizen (Peter Sluiter en Mariëlle Kooij), gemeente Noordenveld (Harry Tappel), provincie Drenthe (Saskia van Dijk, Gerko Harkema, Nynke Scheeper), Rijksvastgoedbedrijf (Alfons Teuwisse).

2 maart 2020: SteenhuisMeurs (Johanna van Doorn en Jelle Hettema), RCE (Mieke van Bers), Gevangenis museum Veenhuizen (Peter Sluiter, Mariëlle Kooij en Kiki Hehemann), gemeente Noordenveld (Harry Tappel), provincie Drenthe (Gerko Arkema, Nynke Scheeper), Rijksvastgoedbedrijf (Dorothee Koper, Corjan van der Peet, Mayke Schijve).

COLOFON

EINDNOTEN

1. <http://schackmann.nl/proefkolonie/Veenhuizen/index.html>
2. Berends, Huussen, Mens, De Windt *Arbeid ter disciplineren en Bestrafing: Veenhuizen als Onvrije Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859* De Walburg Pers, p.43
3. Coolen. Archeologisch-geofysisch onderzoek voormalig Derde Gesticht Veenhuizen, gem. Noordenveld Drenthe.
4. Plattegrond 1899, Nationaal Archief
5. Berends, Huussen, Mens, De Windt *Arbeid ter disciplineren en Bestrafing: Veenhuizen als Onvrije Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859* De Walburg Pers. p.44
6. Berends, Huussen, Mens, De Windt *Arbeid ter disciplineren en Bestrafing: Veenhuizen als Onvrije Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859* De Walburg Pers
7. Berends, Huussen, Mens, De Windt *Arbeid ter disciplineren en Bestrafing: Veenhuizen als Onvrije Kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid 1823-1859* De Walburg Pers.
8. Bouwtekening Touwbaan, Nationaal Archief
9. Opmeting 1895, Drenths Archief
10. Heijdemakaart 1902, Drenths Archief
11. Drents Archief tg. 0155.1.6-8
12. Drents Archief tg. 0155.1.6-8
13. J. van de Hoeve, *Bouwhistorisch onderzoek Tweede Gesticht*, gevonden in het NA, tg. 2.09.05, Archief van het ministerie van Justitie 1876-1914, inv. 6062, index 1911.
14. J. van de Hoeve, *Bouwhistorisch onderzoek Tweede Gesticht*,
15. Plan overkapping garagegebouw, Nationaal Archief tg. 1041.8
16. *Groen Erfgoed in Veenhuizen*, i.o.v Gemeente Noordenveld, april 2020
17. Kaart Veenhuizen 1930, Nationaal Archief inv.no. 992 deelopname 03
18. Historische documentatie en waardebeoordeling, 1990 p. 49
19. Startnotitie Landelijk Gevangenis museum, Archief RVB
20. J. van de Hoeve, *Bouwhistorisch onderzoek Tweede Gesticht*,
21. J. van de Hoeve, *Bouwhistorisch onderzoek Tweede Gesticht*,
22. Bestektekening zes woningen Werkgesticht Esserheem Norg 1950. Nationaal Archief tg. 1039.1
23. Archief RVB
24. KPMG *Uitwerking van het Concept*. Gemeente Norg, 1996
25. Revisietekeningen april 1974, Archief RVB
26. Bestektekeningen Wasplaats en Benzinepomp 1983. Archief RVB
27. Bestektekeningen portierloge 1986. Archief RVB
28. Monumentregister monument nr. 479225
29. Bouwtekeningen 1995 archief RVB
30. *Groen Erfgoed in Veenhuizen*, i.o.v Gemeente Noordenveld, april 2020
31. Luchtfoto's RCE
32. Bestektekening, Archief RVB
33. <https://www.herbestemming.nu/projecten/het-gevangenis-museum-veenhuizen>
34. <https://www.herbestemming.nu/projecten/het-gevangenis-museum-veenhuizen>
35. Doornsneden Landelijk Gevangenis museum 2004. Archief RVB
36. Saneringsplan Werkgesticht Esserheem te Veenhuizen. Archief RVB
37. https://www.burolubbers.nl/projecten/projectbladen/812_BL_120917_Veenhuizen_low.pdf

Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Provincie Drenthe door SteenhuisMeurs.

Projectteam SteenhuisMeurs:
Dr. ir. Paul Meurs, ir. Johanna van Doorn,
Jelle Hettema MSc MA

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam

VERBODEN
VOOR
FIETSEN

STEEN
HUIS
MEURS